

T.C.

**TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAFKASYA'DAN TOKAT'A GÖÇLER VE MUHACİRLERİN SOSYO-
KÜLTÜREL ENTEGRASYONLARI (1877-1914)**

**Hazırlayan
Süleyman SİNİN**

**Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Danışman
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK**

TOKAT-2018

**KAFKASYA'DAN TOKAT'A GÖÇLER VE MUHACİRLERİN SOSYO-
KÜLTÜREL ENTEGRASYONLARI (1877-1914)**

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 02 / 01 / 2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Nedim İPEK

Üye : Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK (Danışman)

Üye : Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN

İmzası

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 24/12/2018 tarih ve 63-02 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK danışmanlığında hazırlamış olduğum "Kafkasya'dan Tokat'a Göçler ve Muhacirlerin Sosyo-Kültürel Entegrasyonları (1877-1914)" adlı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

... / ... / ...

Tez Yazarı

Süleyman SİNİN

İmza

Merhum babam İsmail SININ'in aziz hatrasına

ÖNSÖZ

Bilindiği üzere 19. yüzyılın ikinci yarısında siyasi, ekonomik, askeri ve diplomatik anlamda bir buhran içinde bulunan Osmanlı Devleti'nin aynı dönemde uğraşmak zorunda kaldığı en önemli sorunlardan biri de göç meselesidir. Söz konusu yüzyıl, Osmanlı Devleti için Kırım, Balkanlar ve Kafkasya gibi topraklarını çeşitli savaşlar vesilesiyle kaybetmeye başladığı ve kaybettiği topraklardan yoğun bir muhacir akınına uğradığı bir yüzyıl olmuştur. Ard arda gelen savaşlar dolayısıyla kaybedilen bu topraklar üzerindeki milyonlarca insan Osmanlı Devleti'nin yardımına sığınmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu tüm imkansızlıklara rağmen, anavatanını terk ederek kendisine sığınan bu muhacirlerin iskan edilmesi ve hayatlarını idame edebilmek için ihtiyaç duydukları her şeyi karşılayabilmek için adeta kesenin ağzını açmıştır. Devlet, söz konusu muhacirlerin hem bireysel ihtiyaçlarını karşılayarak rahat etmelerini hem de muhacirlerin Osmanlı Devleti'ni yeni vatanları olarak kabul etmelerini amaçlamaktaydı. Ayrıca bir devlet politikası olarak, muhacirlerden son zamanlarda artan asker ihtiyacını karşılamak ve kırsal alanda eksikliği hissedilen tarımsal iş gücü olarak faydalanmak da devletin muhacirlere yönelik amaçlarından biriydi.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti sınırları dahilinde muhacir iskan edilmemiş tek bir vilayet veya sancak kalmamıştır. Dolayısıyla muhacir iskan edilen yerlerden biri de o dönem Sivas Vilayeti sınırları dahilinde kalan Tokat Sancağı'dır. Göç olgusu, gerek göçmenler için gerek göçmenlerin yerleştikleri bölge için sosyal ve kültürel bir değişimi de beraberinde getirdiğinden Kafkas muhacirleri, Tokat Sancağı ve kazalarının siyasi, sosyal, kültürel ve demografik yapısında büyük değişimlere sebep olmuştur.

Çalışmanın her aşamasında görüş ve düşünceleri ile destek olan danışmanım Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK'a, bilimsel tenkitlerinden ve yardımlarından istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Nedim İPEK, Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN ve Dr. Öğr. Üyesi Hakan YAŞAR'a ve çalışmanın şekillenmesinde tavsiyeleri ile yardımcı olan değerli hocam Araş. Gör. Dr. Edip UZUNDAL'a ve yıllardır çilemi çeken kız kardeşim Seda SİNİN'e sonsuz teşekkürler.

Süleyman SİNİN

ÖZET

Bu çalışmada 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ile 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı arasında Kafkasya'dan Tokat Sancağı'na Kafkas göçleri, muhacirlerin sosyo-kültürel entegrasyon süreçleri ve devletin Kafkas muhacirlerini iskan etmesi ve iskan sırasında ve sonrasında devletin muhacirlere yönelik yaptığı uygulamaların muhacirler nazarındaki karşılığı ele alınmıştır. Giriş kısmında tarih boyunca devletlerin sosyolojik ve demografik yapılarında ve kültürel dönüşümlerinde çok önemli bir yer tutan göç olgusu değerlendirilerek; tarih boyunca daima bir sorun yumağı ve savaş alanı olarak kalmış Kafkasya'nın coğrafi yapısı ve tarihsel süreci ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı, Tokat'a yapılan Kafkas göçleri, muhacirlerin iskanları ve Tokat şehrinin sosyal, kültürel ve demografik dönüşümüne olan etkilerini anlamaya çalışmaktır.

Tokat'a Kafkas muhaciri göçü ve iskanı şu ana kadar araştırılmadığı için özgün bir konu olarak kalmıştır. Bu çalışmada kullandığımız kaynaklar ağırlıklı olarak ana kaynaklar niteliği taşıyan Başbakanlık Osmanlı Arşivi (yeni adıyla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı) belgeleridir. Ayrıca çalışma, Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye ve Tertip Düstur gibi birinci elden kaynaklar ve Kafkas göçleri üzerine yazılmış ikinci elden kaynaklarla desteklenmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında ve sonrasında başlayan Kafkas göçleri genel hatlarıyla ele alınarak, Osmanlı Devleti'nin muhacirleri iskan siyaseti ve muhacirlerin devletin sınırları dahilinde iskan edilmesi değerlendirilmiştir. İkinci bölümde, muhacirlerin Tokat Sancağı sınırları içerisinde bulunan Tokat (Merkez) Kaza, Niksar, Erbaa ve Zile kazaları'na iskanları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, muhacirlerin söz konusu kazalar genelinde iskan sırasında ve sonrasında yerli halk, yerel yöneticiler ve muhacirlerden kaynaklanan sorunlar ve bu sorunların altında yatan sebepler değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise, Tokat Sancağı'na iskan edilmiş muhacirlerin karakteristik özellikleri, muhacirlere devlet nezdinde yapılan yardımlar, muhacirlerin sebep olduğu ve kendilerinden kaynaklanan asayiş sorunları hakkında bilgi verilmiştir. Nihayetinde tüm bu gerekçelere dayalı olarak muhacirlerin sosyo-kültürel entegrasyon süreçleri değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kafkasya, Göç, Muhacir, İskan, Sivas, Tokat, Erbaa, Niksar, Zile, Asayiş, Entegrasyon

ABSTRACT

In this work, the social and cultural integration process, state's settlement program of the migrants and practices of the state's applications while and after the settlement reestablished and how that applications perceived by the migrants that came from Caucasus to Tokat, started in the 1914 as an outcome of the Russo-Ottoman war which had took place between the 1877-1878, will be evaluated. At the introduction part, migration phenomenon which had an very important position in the matter of social and demeographic evolution of the state, has been evaluated. Then, physical, geography and historical background of the Caucasus which were the place always been a battlefield and confusion area. The main aim of this work is to understand the migrant's effects, which had migrated from Caucasus, on the Tokat's social, cultural and demographic evolution.

Because of it's not researched before, migrations to Tokat from Caucasus and migrants settlement on the region, has remained an original subject. The main sources of the work is the documents like well head sources named Başbakanlık Osmanlı Arşivi (With it's new label Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri). Also the work is strenghtened with the support of the well head sources Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye and Tertip Düstur and the ancillary sources on the Caucasus migrations.

The work has an three chapters. In the first chapter, Caucasus migrations that had started while and after the Russo-Ottoman war between 1877-1878, is been evaluated in general meaning, and how the Ottoman State's politics on to settling the migrants and their settlement has evaluated. In the second chapter, informations about settlement of the migrants on central Tokat, Niksar, Erbaa and Zile which are in the border of Sandjak of Tokat, has presented. Beside of those, while and after the settlement, problems that originated from the migrants, local sand, local governors, and the reasons lies under those problems in the Kaza's border that mentioned above, will be evaluated. In the third chapter, informations on the characteristic features of the migrants, aids to them by government, the security issues that they were caused have revealed. Finally based on the mentioned informations, the adaptation process of the migrants has evaluated.

KeyWords:Caucassus, Migration, Migrants, Settlement, Sivas, Tokat, Erbaa, Niksar, Zile, Security, İntegration.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
A. GÖÇ VE GÖÇ OLGUSU	1
A.1. GÖÇÜN TANIMI VE GÖÇ OLGUSU	1
A.2. GÖÇ TÜRLERİ	3
B. KAFKASYA'NIN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ	6
B.1. KAFKASYA'NIN COĞRAFİ KONUMU	6
B.2. KAFKASYA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	9
BİRİNCİ BÖLÜM	16
KAFKAS GÖÇLERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN MUHACİRLERİ İSKAN POLİTİKASI (1877-1878)	16
1.1. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI SONRASI KAFKAS GÖÇLERİ	17
1.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN MUHACİRLERE YÖNELİK İSKAN POLİTİKASI	21
İKİNCİ BÖLÜM	27
KAFKAS MUHACİRLERİNİN TOKAT'A GÖÇLERİ VE İSKANLARI	27
2.1. MUHACİRLERİN GÖÇ VE İSKANLARI.....	28
2.1.1. Tokat (Merkez) Kazası'nda Muhacir İskanı	30
2.1.2. Erbaa Kazası'nda Muhacir İskanı	35
2.1.3. Zile Kazası'nda Muhacir İskanı.....	37
2.1.4. Niksar Kazası'nda Muhacir İskanı	38
2.2. İSKAN SIRASINDA VE SONRASINDA YAŞANAN SORUNLAR	41
2.2.1. Yerli Halktan Kaynaklanan Sorunlar	42
2.2.2. Yerel Yöneticilerden Kaynaklanan Sorunlar	44
2.2.3. Muhacirlerden Kaynaklanan Sorunlar	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	53
TOKAT'A İSKAN EDİLEN KAFKAS MUHACİRLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL ENTEGRASYONLARI	53
3.1. KAFKAS MUHACİRLERİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ	54
3.2. KAFKAS MUHACİRLERİNE YAPILAN YARDIMLAR VE TANINAN MUAFİYETLER	56
3.3. MUHACİRLERİN İSKANI SONRASI TOKAT SANCAĞI'NDA ASAYİŞ SORUNLARI.....	61
3.3.1. Tokat (Merkez) Kazası'nda Asayiş Sorunları.....	62
3.3.2. Niksar Kazasında Asayiş Sorunları.....	67
3.3.3. Erbaa Kazasında Asayiş Sorunları	71
3.3.4. Zile Kazasında Asayiş Sorunları	75
3.4. KAFKAS MUHACİRLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL ENTEGRASYON SÜRECİ....	77
SONUÇ	84
KAYNAKÇA	88
EKLER	98
ÖZGEÇMİŞ	111

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo I: Tokat (Merkez) Sancağı'na İskan Edilen Kafkas Muhacirleri.....	34
Tablo II: Erbaa Kazası'na İskan Edilen Kafkas Muhacirleri.....	36
Tablo III: Zile Kazası'na İskan Edilen Kafkas Muhacirleri.....	38
Tablo IV: Niksar Kazası'na İskan Edilen Kafkas Muhacirleri.....	40

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A. MKT. MHM.	Bab-1 Asafî Mektubi Mühimme
BEO	Bab-1 Ali Evrak Odası
Bk.	Bakınız
BOA.	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Ç.T.T.A.D.	Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Çev.	Çeviren
DH. İD.	Dahiliye Nezareti İdare
DH. MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî
DH. MTV.	Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı
DH. MUI.	Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi
DH. ŞD.	Dahiliye Şura-yı Devlet
DH. ŞFR.	Dahiliye Şifre Evrakı
DH. TMIK. M.	Dahiliye Nezareti Teşri-i Muamelat
Ed.	Editör
HAT.	Hattı Hümayun
HR. TH.	Hariciye Nezareti Tahrirat
İ.DH.	İrade-i Dahiliye
İ. HUS.	İrade Hususi
İ. MMS.	İrade Meclis-i Mahsus-ı Vükela
İ.O.M	International Organization for Migration
No.	Numara
OTAM.	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
S.	Sayı
ŞD.	Şura-yı Devlet
TBMM.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.D.V.İ.A.	Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TFR. I.M.	Teşrişat-ı Rumeli Müteferrik Evrakı
TTK. YAY	Türk Tarih Kurumu Yayınevi
Vd.	Ve devamı
Y. PRK. ASK.	Yıldız Perakende Askeri Maruzat
Y. PRK. UM.	Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı
ZB.	Zaptiye Nezareti Evrakı

GİRİŞ

A. GÖÇ VE GÖÇ OLGUSU

A.1. GÖÇÜN TANIMI VE GÖÇ OLGUSU

Toplumsal bir varlık olan insanın daha iyiye ulaşma gayretlerinden biri olan göç hareketi, tarih kadar eskidir. Hatta kimi zaman bireysel ve toplumsal tarihin seyrini değiştiren, tarihi yeniden yazan bir olgu olarak tarihsel zamanlardan daha eskidir, tarihi yapandır. Göç, bazen bir değişimin sonucu, bazense bir çok değişimin habercisidir. Bireysel ve toplumsal dönüşümlere kaynaklık eden göç hareketleri, geri dönüşü olmayan değişimleri beraberinde getirir. İnsan hayatında toplumsal yaşamda kalıcı izler bırakır.¹

İnsanlar, giderek başka kavimlerin ürettiklerini kaba kuvvet kullanarak ellerinden almanın üretme eylemi gibi zahmetli bir şeyden daha kolay olduğunu keşfetmişler ve bu ise, dünyanın ve insanların sömürülmesinin yolunu açmıştır. Göçün tetikleyici nedenlerinden birisi olan bu sömürme hırsı, içinde bulunduğumuz çağa kadar hemen hiç değişmeden gelmiş ve yakın bir gelecekte de sona erecek gibi görünmemektedir.²

Göç, farklı açılardan farklı disiplinlerin ilgi alanına girdiğinden tanımlanması oldukça güç bir olgudur. Başka bir ifadeyle, göç olgusunun ekonomik, sosyal, psikolojik, siyasal ve askeri neden ve sonuçları olması sebebiyle çeşitli disiplinlerin ortak ilgi alanına girmesi ve bu disiplinlerin farklı bakış açılarına sahip olmaları göçün tanımlanması noktasında bir karmaşıklığa yol açmaktadır.³

Göçle ilgili tanımlamalara geçmeden önce söylenmesi gereken, bu konuyla ilgili literatürün çokluğuna rağmen, yapılmış tanımlamaların azlığıdır. Bunun nedeni, araştırmacıların göç kavramını yeterince açık görmeleri ve tanımlarını yerine onu ortaya çıkaran koşulları açıklamaya yönelmiş olmalarıdır.

Yusuf Adıgüzel'e göre göç, insanların sosyal, ekonomik, siyasi veya doğal nedenlerden dolayı coğrafi olarak yer değiştirmesi olarak tanımlanabilir. Bu yer

¹ Göksel Göker, *Göç Kimlik Aidiyet (Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler)*, Literatürk Academia Yayınları, Konya 2015, s. 25.

² Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s. 1-2.

³ E. Deniz Ela Özcan, "Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme", *İş ve Hayat Dergisi*, S. 4, Aralık, Ankara 2016, s. 185.

değiştirme uluslararası bir sınırı geçmek biçiminde olabildiği gibi aynı devlet içinde de olabilir.⁴

Abdullah Saydam'a göre ise göç, genel anlamıyla birey ve/veya insan topluluklarının buldukları bölgelerden, geçici veya sürekli olmak üzere başka bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri suretiyle meydana gelen yerleşme hareketidir.⁵

İbrahim Balcıoğlu göç kavramını ekonomik, sosyal ve siyasal sebepler sonucu fertlerin yer değiştirmesi⁶ olarak tanımlarken; Cengiz Şahin, kısaca ekonomik, toplumsal veya siyasal nedenlerle bireysel ya da kitlesel olarak yer değiştirme eylemi olarak tanımlamaktadır.⁷

Göç çalışmalarında önemli bir ekol olan İtme-Çekme Kuramı'nın temsilcilerinden Everett S. Lee'ye göre ise göç, nüfusun kalıcı veya yarı kalıcı olarak yer değiştirmesidir.⁸

Göçle ilgili daha değişik bir tanım İnan Özer tarafından yapılmıştır. Özer'e göre göç, coğrafi mekan değiştirme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleridir.⁹

Göç'ün tanımı ile ilgili bu açıklamaların ardından kapsayıcı bir göç tanımı şöyle yapılabilir: Göç, ekonomik, siyasi, askeri, ekolojik ve/veya kişisel nedenlerle, belli bir yerleşim yerinden başka bir yere yapılan, olumlu veya olumsuz getirisi olan ve kısa, orta ve uzun vadede geriye dönüşü veya sürekli yerleşimi hedefleyen coğrafi, demografik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir.

Bu tanımlar göç olgusunu yer değiştirmekten öteye taşıyan bir unsur olarak yerleşme eylemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda göç, insanların belirli bir süreyi veya tüm yaşamlarını geçirmek üzere farklı bir yerleşim yerinde yerleşmelerini kapsamaktadır.¹⁰

⁴ Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016, s. 3.

⁵ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 1.

⁶ İbrahim Balcıoğlu, *Sosyal ve Psikolojik Açından Göç*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 15.

⁷ Cengiz Şahin, "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.21 (2), Ankara 2001, s. 59.

⁸ Everett S. Lee, "A Theory of Migration", *Demography*, C. 3, S. 1, 1966, s. 49.

⁹ İnan Özer, *Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme*, Erkin Kitapevi, Bursa 2004, s. 11.

¹⁰ Rasim Bayraktar, "Zorunlu Göçten Ulus-Ötesi Yurtaşlığa", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 24, 2013, s. 111.

Bahsi geçen farklı tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere göç kavramı çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu durum, göçe ilişkin tanımlamalarda çeşitliliğe yol açmakta ve göç hareketlerinin sınıflandırılmasında da bu çeşitliliğe rastlanılmaktadır.

Geçmişten günümüze dünya üzerinde bütün toplumlar tarafından tecrübe edilmiş bir olgu olarak göçün, olgusal düzeyde kendine özgü bir yapısı vardır. Ancak bu durum, göçün her zaman ve her mekanda, her birey için ve her toplumda aynı düzlemde gerçekleşeceği anlamına gelmez.

Görülmektedir ki, ortak unsur olan yer değiştirme hareketi toplumların demografik, ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel yapısını ve bunların gelişimini biçimlendiren dinamik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir ülke ve toplum için göç olgusu yalnızca siyasi, askeri, ekonomik, hukuki ve sosyo-kültürel yönlerden ibaret değildir. Göç, bireyleri ve toplumları yaşama ve can güvenliği gibi temel insan haklarından yoksun bırakma gibi kapsamlı ve insani niteliğe sahip bir olgudur.

A.2. GÖÇ TÜRLERİ

İnsanlık tarihi boyunca yapılmış göçlerin tanımında çeşitlilik olduğu gibi göç kavramının türlere ayrılmasında da ortak bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Bu durum, göç olgusunun sınıflandırılmasında da çeşitliliğe yol açmıştır.

Birey ve toplumun göç eylemine karar vermesinin zor ve riskli bir seçim olduğunu belirten Abdullah Saydam'a göre göç, *serbest göç* ve *mecburi (zorunlu) göç* olmak üzere ikiye ayrılır.¹¹ Eğer, bir birey veya bir grup kendi özgür iradesiyle yaşam düzeyini yükseltme amacı ile göç etmeyi seçmişse bu tür göçlere serbest göç denir. Ancak, insanların buldukları bölgede yaşayabilmeleri için gerekli asgari koşulların ortadan kalkması halinde yaptıkları göçlere ise mecburi (zorunlu) göç denir.¹²

¹¹ Saydam, *a.g.e.*, s. 4.

¹² Çalışmamızın konusunu teşkil eden Kafkas göçleri zorunlu (mecburi) göç grubuna dahildir. Bilindiği üzere, iki asır devam eden Rus-Çerkez Savaşları'nın Çerkezler aleyhine sonuçlanması ile Rus Çarı'nın Kafkasya Naibi Grandük Mişel, 1864 Ağustosunda Batı Kafkasya sakinlerine şu fermanı tebliğ etmiştir: "*Bir ay zarfında Kafkasya terk edilmediği takdirde, bütün Kafkasya nüfusu savaş esiri olarak Rusya'nın muhtelif muntıkalarına sürülecektir*". Bu ferman karşısında Çerkezler vatanlarını terk ederek Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kalmışlardır. 1859-1864 yıllarında yurtlarından sürülen Çerkezler, deniz yoluyla Kafkasya'dan Taman, Anapa, Tsemez, Soçi, Adler, Sohum, Poti, Batum vb. limanlardan gemilere bindirilip Osmanlı Devleti'nin Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Varna, Burgaz ve Köstence limanlarında karaya indiriliyordu. Kafkaslardan genellikle Çerkez, Çeçen, Dağıstanlı, Asetin, Kabardey, Karaçay-Balkar ve Gürcü muhacirleri göç etmişlerdir. bk. Fethi Güngör, "Kafkasya'dan Bitmeyen

Mehmet Akif Kara'ya göre ise göç, *düzenli göç* ve *düzensiz göç* olmak üzere ikiye ayrılır.¹³ Düzenli göç, menşei ülkeden çıkışı ve ev sahibi ülkeye seyahati, transit geçişi düzenleyen kanun ve yönetmeliklere uygun olarak insanların olağan ikamet yerinden yeni bir ikamet yerine gitmeleri olarak açıklanmaktadır. Bir diğer anlamıyla, hak tanınıp izin verilen yasal kanallar kullanılarak prosedürlere uygun bir şekilde gerçekleşen göç türüdür.¹⁴ Düzensiz göç ise, en geniş anlamıyla sınır ötesi insan hareketliliğinin devletler tarafından kontrol edilemeyen ve gözetlenemeyen kısmıdır. Düzensiz göç, bir ülkeye yasadışı giriş yapmak, bir ülkede yasadışı şekilde kalmak veya yasal yollarla girip yasal süreci içerisinde çıkmamak anlamına gelmektedir. Bir diğer anlamıyla, bireylerin veya bir grubun bir ülkeye geldiklerinde o ülkede kalmalarına hukuken izin verilmediği halde gerekli belgeleri olmadan o ülkede kalmalarına ve/veya çalışmalarına düzensiz göç denir.¹⁵

Baskın Oran ise basit bir ayırım yaparak göçleri *zorunlu göçler* ve *gönüllü göçler* olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Zorunlu göç, siyasi, askeri, dinsel vb. nedenlerle bir topluluğun kendi topraklarından atılması sonucu meydana gelir. Gönüllü göç ise, ticaret amacıyla, çalışmak için, sistematik kolonizasyon sonucu veya göç rekabeti sonucu meydana gelebilir.¹⁶

Bazı göçler türlerine ayrılırken zaman bakımından da belirli farklılıklar göstermektedir. Bireyin veya toplumun yaşadıkları yeri bir daha dönmek üzere terk ederek başka bir yere göç etmesi *devamlı (kesin) göç* olarak tanımlanmaktadır. Bireyin veya toplumun ikamet ettikleri yeri belirli bir süre terk etmesine ise *geçici göç* denir.¹⁷

Göç konusuna kuramsal bir bakış açısı getiren William Petersen ise, bireysel ve sınıfsal farklılıkları gözeterek göç olgusunun itici ve çekici faktörlerini göz önünde

Soykırım ve Sürgün/ Soykırımlarla Dolu Bir İnsanlık Dramı", 8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 141-146.

¹³ Mehmet Akif Kara, *Göç Yazıları (Kuramdan Alana Türkiye'de Göç)*, Kırmızı Çatı Yayınevi, Ankara 2017, s. 31.

¹⁴ *Göç Terimleri Sözlüğü*, ed. Richard Perruchoud-Jillyanne Redpath, International Organization for Migration, İstanbul 2013, s. 26.

¹⁵ Ahmet İçduygu- Damla B. Aksel, *Türkiye'de Düzensiz Göç*, İ.O.M, Ankara 2012, s. 20.

¹⁶ Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Kitapevi, Ankara 2009, s. 70-72.

¹⁷ Mustafa Mutluer, *Uluslararası Göçler ve Türkiye: Kuramsal ve Ampirik Bir Alan Araştırması*, Çantay Kitapevi, İstanbul 2003, s. 10.

bulundurarak 5 göç türü ortaya koymuştur. Bu göç türleri, *ilkel (primitive) göç*, *zorunlu (forced) göç*, *yönlendirilen (impelled) göç*, *serbest (free) göç* ve *kitlesel (mass) göçtür*.¹⁸

-İlkel (primitive) göç: Ekolojik olarak çevrenin itmesi sonucu gerçekleşen göç türüdür.

-Zorunlu (forced) göç: Bir ülkede yönetimi elinde tutan güç tarafından bir topluluğun zorla göç ettirilmesine zorunlu göç denir.

-Yöneltilmiş (impelled) göç: Göç etmesi istenen bir topluluğun tercih hakkına sahip olmasıdır.

-Serbest (free) göç: Göç etme kararının bireyde olduğu inisiyatifin göç edecek kişiye ait olduğu göç türüdür.

-Kitlesel (mass) göç: Teknolojik gelişmelerle birlikte ulaşımın imkan verdiği ölçüde bir bölgeden başka bir bölgeye çok sayıda insanın göç etmesi anlamına gelen göç türüdür.¹⁹

Görüldüğü üzere göç olgusunun sınıflandırılması, tanımında olduğu gibi çeşitlilik arz etmektedir. Bunun sebebi, göç olgusunun sınıflandırılmasının, farklı disiplinlerde çalışan kişilerce farklı şekilde yapılmış olmasıdır. Belli bir disiplinde göç olgusunun sınıflandırılmasında dikkat edilen ölçüt, göçün aynı ülke içerisinde olup olmadığı veya başka bir ülkeye olup olmadığı iken; başka bir disiplinde ise, göç edecek bireyin veya toplumun kendi isteği ile mi yoksa dışarıdan gelen bir zorlama ile mi göç ettiği. Ancak, göç, gönüllü veya zorunlu; kısa veya uzun dönemli, kişi veya toplumun inisiyatifine bırakılsın veya bırakılmasın her göç türünde, bireyin ve toplumun yaşamını, siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel olarak etkileyen bir mekan değişikliğinin söz konusu olduğu yegane gerçektir.

¹⁸ William Petersen'a göre, göç olgusunun itici ve çekici faktörleri için bk. William Petersen, "A General Typology of Migration", *American Sociological Review*, C. 23, S. 3, June, 1958, s. 256-266.

¹⁹ Savaş Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Güz, 2006, s. 75-76.

B. KAFKASYA'NIN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

B.1. KAFKASYA'NIN COĞRAFİ KONUMU

Tarih boyunca farklı etnik unsurlara ev sahipliği yapan Kafkasya'ya isminin ne zaman ve kimler tarafından verildiği ve ne anlama geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Kafkasyalılar, etnik ve dil açısından birbirlerinden farklı olsalar da ortak bir Kafkasya kültürü oluşturmayı başarmışlardır.²⁰

Kafkasya kelimesi, yazılı metinlerde ilk kez eski Yunanlı düşünür Aishylos'un M.Ö. 490'da yazdığı *Zincire Vurulmuş Prometheus* adlı eserinde *Kaukasos Dağı* şeklinde geçmiş ve o günden bu güne "Caucasus", "Caucasia", "Caucasie" vs. şeklinde bazı değişikliklere uğrayarak gelmiştir.²¹

Kafkas teriminin Türk literatüründe ilk kez kullanımı ise 1856'da Paris Konferansı'na gönderilen Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırladığı *"Dağıstan, Gürcistan, Çerkezistan, Kabartay Ülkelerine Ait Bir Layiha"* ile olmuştur. Cevdet Paşa, söz konusu layihasında söz konusu coğrafya için *Memalik-i Kafkasya* ve *Cebel-i Kafkas* deyimlerini kullanmıştır.²²

Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadası'ndan Hazar Denizi'nin batısındaki Apreşon Yarımadası'na kadar uzanan dağlık bölgeye Kafkasya denilmektedir. Doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz, güneyde Çoruh-Arpaçay ve Aras Nehirleri ile kuzeyde Don ve Volga nehirleri'nin birbirine yaklaşan güney kısımları Kafkasya'nın doğal sınırlarını oluşturur.²³

Uzunluğu 1200 km.'ye ve genişliği 110-180 km.'ye varan Büyük Kafkas Dağları, bölgeyi Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya²⁴ olmak üzere ikiye bölmektedir. Öte

²⁰ Taşkın Deniz, *Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kuzey Kafkasya*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2015, s. 1.

²¹ Kafkasya adının kökeni hakkında daha fazla bilgi için bk. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara 1993.

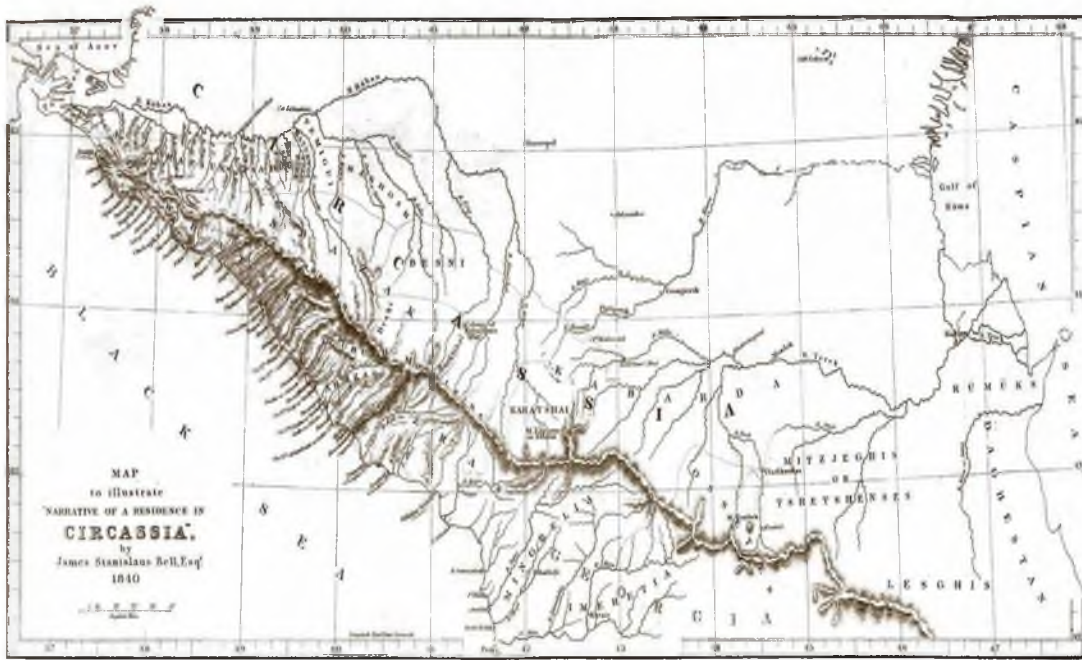
²² Layihanın tam metni için bk. Cevdet Paşa, *Tezahir 1-12*, yay: Cavid Baysun, TTK, Ankara 1953, s. 90-101.

²³ Ahmet Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s. 19.

²⁴ Günümüzde Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan bölgeyi "Kuzey Kafkasya" olarak adlandırırken, Kafkas Sıradağları'nın güneyinde kalan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı içine alan bölgeden "Güney Kafkasya" biçiminde bahsetmek son derece yanlıştır. Bu bölgenin bilimsel literatürdeki adı "Kafkas Ötesidir". Güney Kafkasya Tabiri büyük bir uydurma olup, Rusya'nın bu bölgeye verdiği "Zokavkaz", İngiltere'nin verdiği "Transcaucasus" ve Osmanlı Devleti ile Arapların verdikleri "Maveray-ı Kafkasya" isimleri Güney Kafkasya değil "Kafkas Ötesi" anlamındadır. Ufuk Tavkul, *Kafkasya Denklemi, Köksav Cumartesi Konuşmaları*, 15 Kasım 2008, s. 2.

yandan bu dağlar, Anadolu, İran ve Arap coğrafyaları ile Rusya bozkırlarını birbirinden ayıran doğal bir duvar görünümündedir.²⁵ Kafkas Dağları'nın en yüksek yerleri orta kesimdeki Elbruz (5642 m.) ve Kazbek (5033 m.) doruklarıdır. Kafkas Dağlarını, güney-kuzey doğrultusunda aşan en önemli iki geçit Daryal ve Derbent geçitleridir. Daha güneyde yükseklikleri 4000 metreyi geçmeyen Küçük Kafkas Dağları ve aralarında küçük ovalar, geniş çöküntüler ve dik yamaçlı volkanik tepeler bulunmaktadır. Güney Kafkasya Bölgesi'nin batısındaki Kolhi ile doğusundaki Kura ve Aras havzaları verimli tarım arazilerine sahiptir.²⁶

Resim I: Kafkasya Coğrafyası

Kaynak: Leonti Lyulye, Çerkesya 19. Yüzyıl Tarih ve Etnografyası, çev. Murat Papşu, İstanbul, 2010, s. 129.

Günümüzde Kafkasya Bölgesi, Rusya Federasyonu'nun hakimiyetinde olan 260.000 km²'lik Kuzey Kafkasya ile üç bağımsız cumhuriyetin yer aldığı Transkafkasya'dan oluşmaktadır. Kuzey Kafkasya, doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Maniç Nehri, güneydoğuda ise Samur Nehri'nin

²⁵ Muhammet Kemalöglü, "Kafkasya-Tarihi Geçmişi-Etnik ve Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapak) Türkleri", *Akademik Bakış*, S. 32, Eylül-Ekim 2012, s. 3.

²⁶ Erol Yıldır, "Kafkasya", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara 2001, s. 157.

Hazar Denizi'ne döküldüğü yerden İngur Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü noktaya kadar uzandığı kabul edilen hat ile çevrili coğrafi bölgeye denir.²⁷ Bağımsız Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletlerinin yer aldığı, doğusunda Hazar Denizi, batısında Karadeniz, güneybatısında Türkiye Cumhuriyeti ve güneyinde İran ile sınırı olan 190.000 km²'lik coğrafi bölgeye ise Transkafkasya denir.²⁸

Kafkasya; dil, din ve etnik gruplar açısından dünyanın en zengin ve çok kültürlü bölgelerinden biridir. Dolayısıyla Kafkasya, kültürler mozaiğinden ibaret bir coğrafya olarak heterojen bir yapıya sahiptir. Asya ve Avrupa arasında geçiş güzergahı işlevine sahip olan Kafkasya, dağlık ve engebeli yapısı dolayısıyla, pek çok etnik unsurun dil ve kültür varlığını koruyarak devam ettirdiği kozmopolit bir bölgedir. Dolayısıyla, Kafkasya'nın demografik yapısı da çeşitlilik arz etmektedir. Ancak, yüksek nüfus yoğunluğuna oranla coğrafi açıdan küçük bir bölge olan Kafkasya, ekonomik kullanışlılık ve demografik açıdan etnik gruplar arasında eşitsizliğin olduğu bir bölgedir. Yerli etnik kültürler geleneksel bir karaktere sahiptirler. Etnik sınırlarla idari sınırlar birbirine uymamaktadır. Toplumsal anlamda etnik grupların sosyal statüleri değişiklik arz etmektedir.²⁹

Kafkas halklarını konuştukları dil ve etnik kökenlerine göre üç gruba ayırabiliriz. Bunlar, Kaslar (Asıl Kafkas Kavimleri), Turan Kavimleri ve Hint Avrupa Kavimleri'dir. Bu üç gruba mensup her milletin kendine özgü birer yapısı, dili ve kültürü bulunur.

-Kaslar (Asıl Kafkas Kavimleri): Çerkezler (Adigeler), Çeçenler-İnguşlar (Nohçiler), Avarlar, Laklar (Gazi Kumuklar), Lezgiler ve Gürcüler

-Turan Kavimleri: Azeriler, Kumuklar, Terekemeler (Karapapaklar), Karaçay-Malkarlar, Nogaylar, Kalmuklar

-Hint-Avrupa Kavimleri (Ariler): Osetler, Farslar, Ermeniler, Tatlar, Suanitler, Alanlar³⁰

²⁷ Sinan Ateş, "Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, C. 2, S. 5, 2013, s. 165.

²⁸ Deniz, *a.g.e.*, s. 3.

²⁹ Engin Ayan, "Kafkasya: Bir Etno-kültürel Tarih Çözümlemesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, Aralık, 2010, s. 21-22.

³⁰ Kafkas Halkları'nın etnik kökenleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mirza Bala, "Çerkesler", *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1997, s. 357; General İsmail Berkok, *Tarihte*

B.2. KAFKASYA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Kafkasya, tarihi geçmişi itibariyle pek çok milletin ve devletin mücadele alanı olmuş bir coğrafyadır. Eski Çağ'da Kimmerler ve İskitler ile bölge halklarının mücadele alanı olan Kafkasya, Orta Çağ'da Asya ile Avrupa arasındaki ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunması ve bölgedeki siyasi teşekküllerin zayıf yapısı dolayısıyla Bizanslılar, Sasaniler ve Hazarların iktisadi ve siyasi rekabet alanı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1461 yılında Trabzon'u fethederek Güney Kafkasya ticaretinin Karadeniz güzergahındaki önemli bir noktayı ele geçirmesi ve 1500'lerin başlarında İran'da Safevi Devleti'nin kurulması ile Kafkasya, Osmanlı Devleti ile Safevilerin mücadele alanı haline geldi. Rusya'nın 1552 yılında Kazan ve 1556'da Astrahan Türk Hanlıkları'nı ele geçirip yüzünü Kafkasya'ya dönmesi ile birlikte Kafkasya, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve İran'ın mücadele alanı haline gelmiştir.

Kafkasya'da siyasi bir güç olarak ortaya çıkan ilk kavim M.Ö. II. bin yılın ortalarında Orta Asya'dan gelerek bölgeye yerleşen ve Asur kaynaklarında kendilerinden Kaşşu olarak bahsedilen Kas (Kassi-Kassit)'lerdir.³¹ Horasan üzerinden Azerbaycan'a gelerek Urmiye çevresine yerleştikleri bilinen Kaslar, Mezopotamya'ya düzenledikleri saldırılar sonucu nihai olarak M.Ö. 1595 yılında Mezopotamya'yı ele geçirdiler ve bölgede M.Ö. 1155 yılına kadar hüküm sürdüler.

M.Ö. 1000 yıllarına doğru Güney Rusya'ya hakim olan Kimmerler, M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında İskit baskısı sonucu güneye inerek Kafkas geçitlerini aşyp Gürcistan düzlüklerine ulaştılar ve bölgenin siyasi vaziyetini baştan sona değiştirerek Kafkasya'nın Karadeniz sahillerini elinde tutan Kalhis Krallığı'nın yıkılmasına sebep oldular.³²

Kimmerlerin ardından bölgeye gelen İskitler, Doğu Avrupa'ya doğru ilerlerken, Kuzey Kafkasya'da oturan Kimmerleri, Kafkasya güneyine ve Anadolu'ya doğru

Kafkasya, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 130-159; Adolf Berje, *Kafkasya Dağlı Halkların Göç ve Kısa Tarihi*, çev: Murat Papşu, Chivi Yazıları Yayınevi, İstanbul 2010, s. 23-34; Özdemir Özbay, *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Has-Kurtulmuş Matbaası, İstanbul 1979, s. 6-9; Alexander Grigorianz, *Kafkasya Halkları (Tarih ve Etnografik Bir Sentez)* çev: Doğan Yurdakul, Sabah Yayınevi, İstanbul 1999, s. 14, vd.

³¹ Kafkas kelimesinin aslı olan bu isime dair General İsmail Berkok: "*Kas tabiri Kafkasya dediğimiz memleketin coğrafi ve etnik varlığına çok karışmış bir köktür. Aynı zamanda Kas ismi, kültür dünyasında da bir mevki kazanmıştır. Bu haller Kas isminin çok derin ve engin bir kaynaktan geldiğini, çok şumüllü ve önemli bir medülü olduğunu göstermektedir...*" demektedir. Berkok, a.g.e., s. 42.

³² İbrahim Tellioglu, "Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Etkileri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 27, Erzurum 2005, s. 239.

sürmüşlerdir.³³ İskitler, M.Ö. 8. yüzyıldan M.Ö. 3. yüzyıla kadar Kuzey Kafkasya'da yaşadılar. Yunanistan ile ticareti geliştirerek, bölgede büyük sanat eserleri ve orijinal bir kültür meydana getirdiler.³⁴

M.Ö. 2. yüzyılın başlarında ise Kırım, Dobruca ve Kafkasya ile birlikte bütün Kuzey ve Doğu Karadeniz sahillerinin İran kökenli Sarmatların egemenliği altına girmesiyle bölgede İskit egemenliği sona erdi.³⁵ Sarmatlar, bölgede yaklaşık 700 yıl hüküm sürdüler. Bizans ile buğday ticareti yapıp zırhlı süvari atları yetiştirdiler. M.Ö. 370-463 yılları arasında bir asır kadar dayandıktan sonra Hyung-nu'lar (Hunlar) tarafından kırıldılar.

Hyung-nu'ları mağlup eden Bulgarlar, Kafkasya'ya 200 yıl hakim olduktan sonra Hazarlar tarafından bozkırın uç kısımlarına sürüldüler. Hazarların yerini Kumanlar (Kıpçaklar) ise 13. yüzyılda Hıristiyanlaşan halklar arasında eriyip gittiler.³⁶

Kafkasya'ya ticaret amacıyla gelen Yunanlılar, Poti yakınlarında Fasis, Sohum yakınlarında Diyoskarsos ve daha yukarıda Pityus, Hermandos ve Don Nehri'nin ağzındaki Tanayis şehirlerinde önemli pazarlar elde ettiler.³⁷ Bu ticari ilişkiler sırasında Yunanlılar, M.Ö. 7. ve 8. yüzyıllarda Karadeniz sahillerinde kurdukları koloniler sayesinde Kuzeybatı Kafkasya'nın yerel halklarından Adigeler ile yoğun bir ilişki kurmuşlardır.³⁸

Hazarların bölgeye kuzeyden geldikleri sırada Müslüman Araplar da güneyden geldi. Bu karşılaşma sonucunda Hazarlar ile Müslüman Araplar arasında uzun yıllar süren savaşlar oldu.³⁹ Uzun yıllar süren savaşlarda bölgenin yerel kavimleri olan Alanlar, Madyarlar, Burtaslar, Mardvalar, Slavyanlar ve hepsinden önemlisi Bulgarların Hazarlara destek vermemesine rağmen ve sayı üstünlüğü Araplarda olmasına rağmen, Hazar-Arap Savaşları, Arapların umduklarının aksine münavebeli zaferlerle devam ediyordu. 653 yılında Belencer Savaşı'nda Araplar ağır bir yenilgi aldılar ve

³³ A. Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 33.

³⁴ L.N. Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, çev. Ahsen Batur, Selenga Yayınları, İstanbul 2003, s. 44.

³⁵ İlhami Durmuş, "İskit İmparatorluğu'nun Yıkılış Nedenleri", *Akademik Bakış*, C. 1, S. 2, Yaz, 2008, s. 203.

³⁶ Gumilev, *a.g.e.*, s. 44.

³⁷ Kadircan Kafli, *Şimali Kafkasya*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1942, s. 53.

³⁸ Gerg Amicba, *Ortaçağlarda Abhazlar, Lazlar*, çev. Hayri Ersoy, Nart Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 12.

³⁹ Hazarlar ve Araplar arasında geçen savaşlar için bk. Michael Kmosko, "Araplar ve Hazarlar", *Türkiyat Mecmuası*, C. 3, 1935, s. 133-155.

komutanları Abdurrahman b. Rebia savaşta öldü. Gürcistan ve Revan, Araplar tarafından fethedilmesine rağmen 9. yüzyıl sonlarına doğru Araplar, bölgedeki Hazarların saldırılarına karşı dayanamayarak bölgeyi terk ettiler.⁴⁰

İslamiyet, Araplar tarafından Kafkasya'da yayılırken, 8. yüzyılda Bizans'tan çıkarılan Yahudilerin çalışmalarıyla Karaim mezhebi Hazar sarayınca benimsendi ve halk da bu dini kabul etti.⁴¹

Hazarların Museviliği benimsemelerinden komşu Kafkas halkları fazla etkilenmediler. Musevilikten ziyade Hıristiyanlık ve İslamiyet Kafkasya'da daha çok benimsendi. Hıristiyanlığın bölgede zayıf da olsa günümüze kadar etkili olduğu ülke Osetya ve Abhazyaya iken Dağıstanlılar Çeçenler ve İnguşlar İslamiyet'i kabul ederek Müslüman oldular. İslamiyet ile 8. yüzyılda Araplar vasıtasıyla tanışarak kabul eden Dağıstanlılar, Çeçenler ve İnguşlar Şafii mezhebine mensupken; İslamiyet'i 17.-18. yüzyılda Osmanlı Devleti vasıtasıyla tanıyıp kabul eden Çerkesler, Abazalar ve Karaçay-Balkarlar Hanefi mezhebine mensupturlar.⁴²

11. yüzyıla gelindiğinde Kafkasya, Büyük Selçuklu Devleti hakimiyetine geçti. Selçuklular, Kafkasya'ya gelmeden önce bölgede çok ciddi bir siyasi güç bulunmamaktaydı. Selçuklulardan önce bölgede Caferiler, Şeddadiler, Haşimiler, Şirvanşahlar gibi Arap kökenli Müslüman devletlerin yanı sıra, bölgede Gürcü ve Ermeni krallıkları mevcut olmasına rağmen, bölgede herhangi bir siyasi birlik söz konusu değildi. Çağrı Bey'in 1015-1021 tarihleri arasındaki Kafkasya Seferi ile başlayan Selçuklu fetihleriyle Güney Kafkasya kısa süre sonra Selçuklu hakimiyetine girdi.⁴³ Selçuklular ve özellikle İldenizliler döneminde Güney Kafkasya'nın sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarında önemli gelişmeler kaydedildi. Selçuklu fetihleri sırasında Kafkasya'ya gelmiş olan Oğuz ve Kıpçak aşiretleri, bugünkü Azerbaycan Türklerinin atalarıdır.⁴⁴

⁴⁰ . Rene Grousset, *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 296-358.

⁴¹ Hazarların Museviliği kabulü hakkında bk. Omeljan Pritsak, "Hazar Hakanlığı'nın Museviliğe Geçişi", *Harvard Ukrainian Studies*, çev. A. Tayfun Özcan, C. 2, S. 3, 1978, s. 15-34.

⁴² Ayan, *a.g.m.*, s. 31.

⁴³ Selçuklular döneminde Kafkasya'nın durumu için bk. Konuralp Ercilasun, "Selçukluların Kafkasya Politikası", *Türk Kültürü*, S. 35, 1965, s. 420-432.

⁴⁴ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Kafkasya Tarihi", *T.D.V.İ.A.* C. 24, İstanbul 2007, s. 159.

1222 yılına gelindiğinde Kafkasya, Moğolların istilasına uğradı.⁴⁵ Moğolların ardından İlhanlılar ve Altın Orda Hanlığı'nın egemenliği altına giren Kafkasya, XIV. yüzyılın sonlarına doğru Altın Orda Hanı Toktamış ile Emir Timur arasında geçen mücadelelere sahne oldu.⁴⁶ XV. yüzyıla gelindiğinde bölgeye Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Şirvanşahlar hakim olmaya çalıştılar.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile ilk teması, 1451 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Abhazya (Sohumkale) üzerine bir donanma göndermesiyle başladı. Taman Yarımadası'ndan Soçi'ye kadar olan Çerkezistan sahilleri, 1479'da Osmanlı hakimiyetine girdi. 16. yüzyılın başında ise Şah İsmail'in bütün Güney Kafkasya'yı Safevi topraklarına katmasından itibaren bölge, Osmanlı Devleti ile Safevilerin mücadele alanı haline geldi. 29 Mayıs 1555 tarihinde Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında imzalanan Amasya Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Batı Gürcistan ve Azerbaycan'daki hakimiyeti Safevilerce tanınmış oldu. Safeviler, yüzyılın sonlarına doğru, Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan'daki hakimiyetini kaybetti ve 1590 tarihinde imzalanan Ferhat Paşa Antlaşması ile Tebriz, Gence, Karabağ, Gürcistan, Şirvan ve Karacadağ Osmanlı Devleti'nin eline geçti.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu ilerleyen yüzyıllarda da genişletmesi Rusya'yı tedirgin etmiştir. 18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti, Çerkezistan'daki güçlü prensliklerle işbirliği yaptı ve 1781 yılında İstanbul'da bu prensliklerle bir antlaşma yaparak Ferah Ali Paşa⁴⁸ komutasında askeri bir kurul Batı Kafkasya'ya gönderildi. Aynı yıl Anapa, Soğucak ve Tsemez kaleleri yeniden yapıldı ve

⁴⁵ Moğolların Kafkasya'daki faaliyetleri için bk. İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkas Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003; Bayram Arif Köse, "Moğol İstilasının Güney Kafkasya Şehirleri Üzerinde İdari ve İktisadi Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, Aralık, 2015, s. 485-498.

⁴⁶ Emir Timur-Toktamış mücadelesinin Kafkasya'ya etkileri için bk. Kazım Paydaş, "Timur'un Gürcistan Seferleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 1, Elazığ 2006, s. 419-437.

⁴⁷ Kafkasya Üzerinde Osmanlı-Safevi mücadelesi için bk. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınevi, İstanbul 1993; Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014; Özer Küpeli, "Transkafkasya'da Güç ve Rekabet: XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Mücadelesi", *Cihannüma*, C. 1, S. 1, Temmuz, 2015, s. 95-113 vd.

⁴⁸ 1801 yılında Anapa'ya gönderilen Ferah Ali Paşa, Osmanlı Devleti adına askeri ve siyasi bir temsilci yerine daha çok bir misyoner gibi hareket ederek bölge halkını Osmanlı Sultanı ve İslam Halifesi'ne bağlamaya çalışmıştır. İstanbul'dan beraberinde din adamları getirdi ve bunları Çerkesler arasında misyoner olarak kullandı. Öyle ki, din adamlarının bölgeye geldiği seneye "İmam Yılı" adı verilmiş ve bu tarihten sonra Çerkes isimleri terk edilerek Türkçe isimler kullanılmaya başlanmıştır. Diğer bir deyişle, Ferah Ali Paşa, bir taraftan Çerkesler ile Osmanlı Devleti arasında karşılıklı güveni sağladı ve Osmanlı sempatisini arttırmak için İslam dininin yaygınlaşmasına çalışırken diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. Cahit Arslan, "Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S. 1, Ankara 2006, s. 106.

bölge halkı ile ilişkiler pekiştirildi.⁴⁹ Ferah Ali Paşa'nın Anapa Kalesi'ni istihkam ederek burayı karargah yapması ortak düşman algısı yaratarak Ruslara karşı bölge halkıyla birlikte savaşıma düşüncesini yerleştirdi.⁵⁰

Rusya'nın Çar IV. İvan (1547-1584) döneminde 1552'de Kazan, 1556'da da Astrahan Hanlıklarını ele geçirdikten sonra yayılmacı bir politika izleyerek nihai hedefte Karadeniz limanlarını ele geçirdikten sonra Hindistan'a yönelerek buraya yönelik uzun vadeli planlarını gerçekleştirmek için Kafkasya'ya yönelmesiyle, Kafkasya tarihinde yeni bir sayfa açıldı. 1567 yılında Çar IV. İvan'ın Kabarvey (Kabartay) topraklarına saldırmasıyla tarihe "Kafkas-Rus Savaşları" olarak geçecek olan dönem başladı.⁵¹

Çar I. Petro (1682-1725) döneminde Rusya, Hazar sahillerine inerek Şirvan üzerinden Kafkasya'ya yöneldiler. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'a bağımsızlık verilmesinin ardından Rusya'nın Kırım Hanlığı'nı Osmanlı Devleti'nden koparmak için başlattığı çabalar olumlu sonuç verdi.⁵² 19 Nisan 1783'te Kırım'ı ilhak eden Rusya için Kafkasya kapıları da açılmış oldu. 1770-1796 tarihleri arasında Osetya'nın doğusu, Kabarvey toprakları, Tarku Şamhallığı, Gazi-Kumuk, Çeçenistan ve 1801'de Gürcistan Rusya'nın hakimiyetine girdi.

19. yüzyılın başlarından itibaren Rusya özellikle, 1804-1805, 1826-1828 Rus-İran Savaşları ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1853-1856 Kırım Savaşı sonucunda Kafkasya'nın büyük bir bölümünü ele geçirmiştir.⁵³

Rusya'nın Kafkasya'da uygulamış olduğu yayılma ve Ruslaştırma siyaseti bölgedeki yerli halkın direnişiyle karşılaştı. Öncelikle ilk örgütlü direniş 18. yüzyılın sonlarına doğru Dağıstanlı şeyh İmam Mansur tarafından gerçekleştirildi.⁵⁴ İmam Mansur, Rusya'ya karşı 5 yıl savaştıktan sonra 1791 yılında tutsak edilerek Saint

⁴⁹ İzzet Aydemir, *Göç: Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi*, Gelişim Matbaası, Ankara 1988, s. 15.

⁵⁰ Cengiz Fedakar, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, İş Bankası Yayınevi, İstanbul 2014, s. 11-31.

⁵¹ Hakan Altın, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkes Göçleri (Çerkes Sürgünü)", *Belgi*, C. 2, S. 14, Yaz, 2017, s. 583.

⁵² Zekeriya Türkmen, "XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası (1800'lerin Başından 1828 Türkmençay Antlaşmasına Kadar)", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1 (24-26 Ekim 2001)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2003, s. 22.

⁵³ Osmanlı-Rus Savaşları için bk. A.B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 yıl Kırım Kırana Osmanlı-Rus Savaşları*, çev. Nergize Turaeva, Selenga Yayınları, İstanbul 2013.

⁵⁴ İmam Mansur için bk. Ahmet Yücel, "Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 32, 2012, s. 171-200.

Petersburg'a götürüldü ve 13 Nisan 1791'de idam edildi.⁵⁵ İkinci örgütlü direniş hareketi ise, Nakşibendi-Halidi şeyhlerinin ön plana çıktığı bir direniş hareketi olup Cemalettin Gazi Kumuki'nin müritlerinden Şeyh Şamil tarafından gerçekleştirilmiştir. Şeyh Şamil, Rusya'ya karşı Müridizm Hareketi bünyesinde 25 yıl mücadele ettikten sonra 6 Eylül 1859'da esir edilmiştir.⁵⁶

Kırım Savaşı'nı (1853-1856) kaybetmesine rağmen Rusya, savaş sırasında Kafkas ötesine ve Osmanlı Devleti sınırına sevk ettiği bütün birlikleri Kafkasya'da tutarak askeri faaliyetlerini arttırdı. 1860'dan itibaren, Kafkasya'da ele geçirdiği yerlerde Kazak yerleşimleri kurarak hakimiyetini perçinledi. Yaklaşık yüz yıl süren Rus-Kafkas Savaşları 21 Mayıs 1864 tarihinde Batı Kafkasya'nın Rusya tarafından ele geçirilmesi ile resmi olarak son buldu.⁵⁷

1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Cephesi'nde aldığı ağır yenilgi sonucu Kars'ı ele geçiren Rusya, Ayestefanos Antlaşması'nın 19. ve Berlin Antlaşması'nın 8. maddesi ile Batum'u da alarak önemli bir limana sahip olmuştur. Ancak, antlaşma hükümlerini tanımayacaklarını ve işgale karşılık vereceklerini ilan eden Batum halkı, Osmanlı taburlarının Batum sancağını boşaltması üzerine bu fikrinden vazgeçti. Sonuç olarak Ruslar, 7 Eylül 1878 tarihinde hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Batum'a girdi.⁵⁸ 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Kafkasya ve bölge halkı için yeni bir sayfa açılmıştır.

Görüldüğü üzere, Kafkasya tarihin her döneminde bir sorun yumağı olarak kalmıştır. Çalışmamızın konusunu oluşturan 1877-1914 tarihleri arası dönem Kafkasya ve bölge halkı için zor bir süreç olmuştur. Bu zor sürecin belki de en büyük trajedisi göç sorunudur. Sadece 1859-1879 tarihleri arasında 2.000.000 civarında Kafkasyalı Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kalmıştır. Göçmenlerin yaklaşık beş yüz bini açlık ve

⁵⁵ Arslan, *a.g.m.*, s. 7-8.

⁵⁶ Müridizm Hareketi için bk. Yakov Gordin, *Kafkas Atlantisi*, çev. Uğur Yağanoğlu, CSA Yayın Ajansı, İstanbul 2014; Cafer Barlas, *Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2014; Ahmet Akmaz, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi*, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri 1994; AYTEK KUNDUKH, *Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi*, haz. Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1987 vd.

⁵⁷ Berje, *a.g.e.*, s. 148.

⁵⁸ Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, 1991, s. 110-111.

salgın hastalık başta olmak üzere kötü sağlık koşullarıyla sebebiyle hayatını kaybetmiş, ancak 1.5 milyon kadarı Osmanlı topraklarına ulaşabilmiştir.⁵⁹

1914 tarihinde Rusya'nın resmi Kafkasya Salnamesine göre, Kafkasya'da Rusya'nın hakimiyetindeki 13 vilayetin toplam nüfusu 11.919.853'tür. Bu nüfusun 1.619.692'si Ermeni, 1.610.029'u Gürcü, 3.763.045'i Rus ve 4.679.487'si Müslümanlardan oluşmaktaydı.⁶⁰ Ancak, Osmanlı Devleti'nin söz konusu tarihteki verileri ise, Kafkasya genelinde Rusya'nın verdiği rakamların yanlış olduğu yönündedir. Osmanlı Devleti'nin elindeki verilere göre, Dağıstan vilayetindeki kabilelerin büyük bir kısmı Türk ve Lezgi asıllıydı ve vilayetin nüfusu 1.000.000 idi. Zakatala'da (Azerbaycan) ise Müslüman nüfusu 100.000'den fazlayken Bakü, Erivan ve Gence'de Rusya'nın Kafkasya'da hakimiyeti altındaki topraklarda yaşayan Müslüman sayısının 7.000.000 civarında olduğu iddiasındaydı.⁶¹

⁵⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu Demografik ve Sosyal Özellikleri (1830-1914)*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 112.

⁶⁰ 1914 yılında Rusya'nın resmi Kafkasya Salnamesine göre 13 vilayetin nüfusu için bk. Ek 1: *BOA. HRT. H. 80/1*, 13 Safer 1333 (31 Aralık 1914).

⁶¹ Osmanlı Devleti'nin Kafkasya nüfus verileri için bk. Ek 2: *BOA. HRT. H. 80/3*, 13 Safer 1333 (31 Aralık 1914).

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKAS GÖÇLERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN MUHACİRLERİ İSKAN POLİTİKASI (1877-1878)

Bu bölümde 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Harbi sonrasında savaşın getirmiş olduğu bütün zorluklarla birlikte Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı muhacir meselesini ve bu meseleyi çözmek için nasıl bir politika takip ettiğini inceleyeceğiz.

Bilindiği üzere, uluslararası kitlesel göçlerin en büyükleri arasında yer alan Kafkas göçleri, gerçekleştiği dönem itibariyle Osmanlı Devleti açısından son derece kritik bir konu olarak göze çarpmaktadır. Aynı zamanda dış göçler olarak da nitelendirilen bu yer değiştirme hareketleri, gidilen yerde kalmayı, çalışmayı ve orada yerleşmeyi amaçlaması itibariyle iç göçlerden farklılık gösterir.⁶²

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası cereyan eden göç hareketlerine katılmak zorunda kalanların yaşadıkları sıkıntılar "*93 Göçü ve Felaketi*" olarak adlandırıldı. Osmanlı Devleti'nin bulunduğu koşullar ve yaşanan gelişmeler Sultan II. Abdülhamid'in bakış açısını etkileyerek İslamcılık düşüncesinin kuvvetlenmesini sağladı.⁶³ Bu sebeple Osmanlı Devleti, Balkanlardan Kafkasya'ya kadar çok geniş bir coğrafyadan pek çok Müslüman'ı, Halife-i Ruy-ı Zemin olan Osmanlı padişahı adına topraklarına "*İslamiyet ve İnsaniyet*" düsturuyla kabul etmiş, bu Müslümanların refaha kavuşmasını sağlamak için her türlü fedakarlığı göstermeye gayret etmiştir.⁶⁴

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve askeri bir buhran döneminde 93 Muhacereti ile karşı karşıya kalmasından ve ön görülemeyecek kadar büyük ve kalabalık muhacir kitlelerinin gelmesinden dolayı, daha savaşın yıkımı ve devlete vermiş olduğu zarar telafi edilmeden yeni masrafların çıkması ve bu sorunla ilgilenebilecek vasıflı kadro ihtiyacı göz önüne alındığında, bu muhacirlerin iskan

⁶² Ömer Karataş, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne İskan Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, 2012, s. 405.

⁶³ Kemal H. Karpat, "The Transformation of Ottoman State 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, C. 3, S. 3, Cambridge University Press, 1972, s. 270-273.

⁶⁴ Ayşe Pul, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz'da Muhacirler İçin İskan Yeri Çalışmaları", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 15, yıl: 6, Eylül,2013, s. 159.

sürecinin devlet için de muhacirler için de çok zorlu geçtiğini tahmin etmek zor olmasa gerektir.⁶⁵

1.1. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI SONRASI KAFKAS GÖÇLERİ

1877-1914 yılları arasında Kafkasya'dan Osmanlı Devleti topraklarına yapılan göç hareketlerinin sebeplerini söz konusu tarihten önceki göçlerin sebeplerinden ayrı düşünmek mümkün değildir.⁶⁶ Rusya'nın işgali altında kalan topraklardan Osmanlı Devleti'ne yönelik göçlerin ana sebebi, Rusya'nın genişleme politikasına uygun olarak takip ettiği baskıcı politikalarıdır. Bu nedenle, 1877-1878 itibariyle Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne yönelik göçlerin sebeplerini, Rusya'nın bölge halkı üzerindeki baskıcı politikaları üzerinden 4 başlık altında sıralayabiliriz:

A-Asimilasyon Faaliyetleri: Kurulduğundan beri Kafkasya'da hakimiyet kurmak isteyen Rusya'nın, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin zayıflamış olmasından faydalanarak bu politikasına hız vermesi ve bu amaçla Kafkasya'da yaşayan yerli halkların ya Hıristiyan olmalarını ya da bölgeyi terk etmelerini temin etmek amacıyla baskıcı politikalarını hızlandırmasıyla 1860'lardan itibaren Kafkasya'dan binlerce insan Osmanlı Devleti'ne göç etti.⁶⁷

B-Ekonomik ve Sosyal Baskılar: Rusya'nın Kafkas halklarını göçe zorlayarak yerlerine Rus ve Kazak göçmenleri iskan etme politikası Kafkasya'da yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Kafkasya savaşları sırasında gösterdikleri başarılar nedeniyle Kazakların, subay ve memurlarına dağıtılmak üzere Kuzey Kafkasya'nın verimli toprakları geniş ölçüde müsadere edilmiş ve geniş ormanlık sahaları da Rus hazinesine devredilmiştir.⁶⁸ Bu durum, verimli toprakları Rus ve Kazak yerleşimcilere tahsis edilen bölge halkının iktisadi gücünü düşürmüş ve göç etmesine sebep olmuştur.

⁶⁵ Ferhat Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 31, Güz, 2011, s. 35.

⁶⁶ 1877-1878 öncesi Osmanlı Devleti'ne yapılan Kafkas Göçleri için bk. Fabio L. Grassi, *Yeni Bir Vatan: Çerkeslerin Osmanlı İmparatorluğu'na Zorunlu Göçü*, çev: Birgül Göker Perdise, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017; Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991; *1864 Kafkas Tehciri (Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün)*, ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi, İstanbul 2014, vd.

⁶⁷ Nejla Günay, "Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskanı", *Bilgi*, S. 61, Bahar, 2012, s. 121.

⁶⁸ Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1878-1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayını, Trabzon 1996, s. 35.

C- Psikolojik Baskılar: Rusya'nın Kafkas halklarını göçe zorlayan psikolojik baskılarında 1826 yılında vücuda getirdiği bölgesel bir polis teşkilatı olarak çalışan "*Üçüncü Bölüm*" ün faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. Kuruluş felsefesi ve misyonu gereği Üçüncü Bölüm, devletin sınırları içinde yer alan bütün etnik ve dinsel grupların istihbaratını ve yargılanmasını gerçekleştirme görevi ile zararlı ve şüpheli görülen kişi ve grupları sürgüne gönderme yetkisi çerçevesinde Rusya'nın Kafkasya'daki resmi devlet siyasetini uygulamıştır.⁶⁹

D-Sürgün ve Katliamlar: Özellikle 6 Eylül 1859'da Şeyh Şamil'in Ruslara esir düşmesiyle birlikte Rusya'ya karşı Kafkas direnişinin önemli ölçüde kırılmasının ardından 1860 yılının başlarında Albay Babiç komutasındaki Rus birliklerinin ileri hareketiyle Kafkasya'nın büyük Çerkes kabilelerinden Natuhaylar'ın neredeyse tamamı imha edilmiş, kalanlar ise bir diğer Çerkes kabilesi olan Şapşığlar'ın arasına karışıp yok olmuştur.⁷⁰ 21 Mayıs 1864'te Kafkas-Rus Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Rusya'nın Kafkasya halkına uyguladığı sürgün politikasıyla Kafkasya'dan binlerce insan Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Osmanlı Devleti ve Kafkasya aleyhine sonuçlanmasının ardından binlerce kişi tekrar göç yollarına düşmüştür.

Osmanlı Devleti'ne göç etmek isteyenler bu isteklerini hem Rus hem de Osmanlı makamlarına bildirerek resmi yollarla başvuru yapıp göç edebiliyorlardı. Zaman zaman izin almayan bazı kişilerin izin verilenlerin arasına karışarak kaçak olarak Anadolu'ya girmeye çalışmalarına rastlanmaktaydı. Osmanlı Devleti, bu gibi durumlarda muhacirleri geri göndermektense genellikle ellerinden Rus tabiiyetlerini bırakarak Osmanlı tabiiyetine gireceklerine dair bir senet aldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne giriş yapmalarına izin veriyordu.⁷¹

Kafkasya'dan yapılan göçler, çoğunlukla deniz yoluyla gerçekleşmiştir. Kafkasya'nın Karadeniz sahillerindeki limanlarda biriken muhacirler, bulabildikleri deniz vasıtalarına istiaab haddinden fazla doluşarak İstanbul, Trabzon, Samsun, Sinop ve Rize'de karaya çıkıyorlardı. İstanbul'a intikal eden muhacirler bazen karaya çıkarılmadan Muhacirin Komisyonu'nun onayıyla iskan mahallerine sevk

⁶⁹ Kezban Acar, *Rusya: Ortaçağ'dan Sovyet Devrimine*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 211.

⁷⁰ Lyulye, *a.g.e.*, s. 13.

⁷¹ Kafkasya'dan Rus tabiiyetini terk ederek Osmanlı tebaasına gireceklerini beyan eden muhacirler için gereğinin yapılmasına dair bk. *BOA. ZB. 337/ 114*, 15 Haziran 1321 (28 Haziran 1905).

ediliyorlardı.⁷² Anadolu'ya yerleştirilecek olan muhacirler ise, başta Trabzon olmak üzere Samsun, Sinop ve İnebolu gibi iskan bölgesine en yakın Karadeniz limanına taşınıp oradan iskan bölgesine sevk ediliyordu. Karayolunu tercih eden muhacirler ise, Kars-Erzurum yoluyla iç kesimlere sevk ediliyorlardı. Bunlar, Erzurum'da toplanarak oradan asıl iskan bölgelerine sevk ediliyorlardı.⁷³

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında ve sonrasında Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne ne kadar muhacir geldiğinin tam anlamıyla belirlemek güçtür. Kafkasya'dan göç edenlerin sayısı üzerine verilen rakamlar genellikle hep tahminlere dayanmaktadır.⁷⁴ Bunun sebebi, muhacirlerin Osmanlı Devleti'ne iltica ettikleri dönemlerde göçün yoğunluğunun hep aynı ölçüde olmamasıdır. Göç hareketleri, bazı dönemlerde büyük ivme kazanırken, bazı dönemlerde ise bölgedeki askeri ve siyasi hadiselerin insanlar üzerindeki etkisinden dolayı iniş-çıkış seyretmiştir. Ayrıca savaş ortamında kayıtların sağlıklı tutulamaması, tutulanların saklanamaması durum tespitini zorlaştırmaktadır. Öte yandan konuyla ilgili arşivlerimizde bulunan kayıtların tek bir çalışmada toplanamayacak kadar hacimli ve dağınık olması, yapılan her çalışmada farklı belgelerin kullanılması, nüfus verileri ve göçlerin yaşandığı dönemde konunun muhataplarının tuttukları kayıtlar arasında tutarsızlık olması işimizi zorlaştırmaktadır. Ayrıca, kayıtlarda muhacirlerin menşei ile ilgili bilgiler de çok detaylı değildir. Genellikle nüfus ile ilgili kayıtları büyük bir dikkatle tutan Osmanlı Devleti, bütün bu insanları genel olarak muhacir kapsamında görmüş ve ayrımcılık yapmamıştır.⁷⁵

Göç hareketleri, Osmanlı Devleti'ne oldukça fazla mali yük getirmiştir. Özellikle, savaş zamanında gelen muhacirler, hemen hemen tüm mal varlıklarını bırakarak göç etmişlerdir. Muhacirlerin ulaşım masrafları ile başlayan ekonomik

⁷² Jülide Akyüz Orat, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828-1943)*, Kafkas Üniversitesi Yayını, Kars 2011, s. 115.

⁷³ Karayolunu tercih edenler yanlarında sürülerini getirmek isteyen muhacir grupları idi. Esasında Rusya, muhacirlerin hayvanlarını da beraberlerinde götürme endişesinden dolayı karayolu ile göçe pek sıcak bakmamaktaydı. Nitekim Rusya, 1860'lardan itibaren göçün sadece deniz yoluyla ve belli limanlardan yapılmasına izin vererek hayvanların ülkeden çıkarılmasını engellemek istemiştir. Saydam, *a.g.e.*, s. 85.

⁷⁴ Örneğin, Kadircan Kaflı'ya göre, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi boyunca Osmanlı Devleti'ne göçen muhacir sayısı 500.000 kadar iken; 1886-1917 yılları arasında ise 40.000 kadardır. (bkz. Kadircan Kaflı, *Türkiye'ye Göçler, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1966, s. 19*); Öte yandan Ahmet Cevat Eren ise, 93 Harbi sırasında Osmanlı Devleti'ne Balkanlar ve Kafkasya'dan toplam 300.000'den fazla muhacirin göç ettiğini iddia eder. bk. Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri (Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler)*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, s. 84-87.

⁷⁵ Yusuf Çam, "Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskanlar", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, S. 1, İstanbul, 2002, s. 275.

harcamaları, yiyecek, içecek ve iskan giderleri hali hazırda ekonomisi kötü durumda olan Osmanlı Devleti'ne büyük boyutlara ulaşan bir mali külfet yüklemiştir. Zaten büyük açıklar veren Osmanlı maliyesi, muhacirlerin getirdiği mali yük ile daha büyük iktisadi sıkıntılar yaşamıştır.⁷⁶ Osmanlı Devleti, bu gibi külfetlerden kurtulmak için 1894 yılından sonra Anadolu'ya göç etmek isteyenlerin kendilerine gösterilecek araziye itiraz etmeksizin yerleşeceklerini, yol masrafı, tayinat, iskan sonrası çift hayvanı, tohumluk, mesken inşası talep etmeyeceklerini ve tüm vergileri kabul edeceklerini taahhüt eden bir senet almaya başlamıştır.⁷⁷

Çerkesler başta olmak üzere Kafkas kavimlerinin yerleştirildikleri iskan bölgeleri genel olarak iki ana hat üzerinde şu şekilde gösterilebilir:

1-Sinop, Samsun, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş çizgisini izleyen ilk yerleşim bölgesi; Hatay'dan Türkiye Cumhuriyeti topraklarından çıkarak, bugünkü Suriye ve Ürdün topraklarında devam etmektedir. Bu hattın çevresindeki Muş, Kars, Adana vb. illerde de Kafkas kökenli yerleşim yerleri bulunmaktadır.

2-Güney Marmara yöresindeki Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Düzce illeri boyunca uzanmaktadır. Ayrıca, Kütahya, Afyon, Konya, Aydın vb. illerde de Kafkas göçmen köylerine rastlanmaktadır.⁷⁸

Sonuç olarak, Rusya'nın 17. yüzyılın sonlarından itibaren başlayarak 19. yüzyılda da devam ettirdiği yayılcı politikasına paralel olarak Kafkasya'da sergilemiş olduğu asimilasyon faaliyetleri, ekonomik-sosyal ve psikolojik baskılar ve sürgün ve katliamlar dolayısıyla bölge ahalisi siyasi, askeri, ekonomik ve dini anlamda uzun bir süre direnmesine rağmen sonunda yoğun baskılara dayanamayarak Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kalmıştır. Çoğunlukla deniz yolu kısmi olarak da kara yolu ile 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'ne büyük ölçüde bir göçmen akını olmuştur. Kırım Savaşı (1853-1856) ve 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı ile Osmanlı Devleti'ne zorunlu olarak göç eden muhacir sayısı milyonları aştığında hali hazırda

⁷⁶ Muzaffer Tepekaya, "19. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 6, S. 2, İzmir, 2006, s. 478.

⁷⁷ İpek, *a.g.m.*, s. 97-134.

⁷⁸ Cahit Arslan, *a.g.m.*, s. 20-22.

siyasi, ekonomik, askeri ve diplomatik bir sorun yumağı içerisinde bulunan Osmanlı Devleti'nin çözmesi gereken sorunlardan biri de göç ve göçmen sorunu olmuştur.

1.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN MUHACİRLERE YÖNELİK İSKAN POLİTİKASI

Osmanlı Devleti'nin nüfus ve iskan politikası genel hatlarıyla bir süreklilik arz eder. Bununla birlikte zaman içinde siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal gerekler doğrultusunda temel olarak takip ettiği iskan politikasının üç ayrı dönemi olmuştur: Birincisi, 16. yüzyılın sonlarına kadar devam eden devletin büyüdüğü, sistemin yeni fethedilen yerlere aktarıldığı dışa dönük bir iskan politikasının takip edildiği dönemdir. Devletin kuruluş yıllarında Anadolu'dan Balkanlara "*şenletmek*" amacıyla göç ettirilen Türkmenler, Rumeli'den Karadeniz'e nakledilen gayrimüslimler, İstanbul'a Karaman ve Aksaray bölgelerinden yapılan göçler bu kapsamda değerlendirilebilir.⁷⁹ İkincisi, sistemin kendi iç işleyişinin öne çıktığı dönemdir. 17. yüzyıldan itibaren devlette görülmeye başlayan bu iskan politikasının temel amacı, Anadolu'da henüz iskan edilmemiş bulunan aşiretlerin ziraata daha müsait bölgelere yerleştirilmesi idi. Böylelikle hem tarımsal üretim arttırılmaya hem de imparatorluk içindeki güvenlik sağlanmaya çalışılmıştır.⁸⁰ Fakat, bu dönemin iskan politikası devletin iç iskan meselesi olup bir önceki sistemin yeni bir nizama bağlanmasından ibarettir. Bu nevi bir iskan siyasetinde göçmenlerde mal ve can korkusu ile insan hak ve hürriyetinden mahrum edilmek gibi büyük endişeler söz konusu değildi. Üçüncüsü de siyasal coğrafyanın küçüldüğü dışarıdan içeriye göçlerin yaşandığı dönemdir. 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin nüfus politikasında bu nevi bir değişim yaşandığı dönemdir ve bu döneme "*dışarıdan göçler dönemi*" denir.⁸¹

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, dağılma sürecinde milliyetçilik hareketlerinin Balkanlarda etkisini göstermeye başlamasıyla birlikte toprak kayıplarına uğramış ve ülke nüfusu azalmıştır. Bu azalan nüfus sorununu çözebilmek amacıyla hem anlayış hem de işleyiş bakımından oldukça liberal bir göç ve iskan politikasına gidilmiştir. Osmanlı Devleti; din, mezhep, etnik köken, dil farkı gözetmeksizin kabul etmiş olduğu göçmenleri imparatorluğun çeşitli bölgelerine yerleştirerek nüfus çeşitliliğini ve

⁷⁹ Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarındaki göç politikası için bk. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, S. 1-4, 1953, s. 209-237.

⁸⁰ İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 146.

⁸¹ Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskan Politikası", *Divan*, C. 4, S. 6, 1999, s. 71.

dolayısıyla imparatorluğun devamını sağlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda tarımsal üretimin artırılması, ticaretin geliştirilmesi, ekonominin canlandırılması ve vergi gelirlerinin çoğaltılması da amaçlanmıştır. 19. yüzyılın ilerleyen yıllarında savaşlar, ayaklanmalar, etnik çatışmalar, ulus-devlet oluşumları ve Rusya gibi büyük güçlerin genişlemeci politikaları nedeniyle imparatorluğa zorunlu göçmenler kitleleri halinde gelmeye başladılar. Kitle göçleriyle gelen göçmenlerin sayıları yüzyılın sonunda yüz binleri ve hatta milyonları bulmuştur. Bu göçler, Osmanlı Devleti'ni politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve nüfus yapısı açısından değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Modernleşme süreciyle paralellik gösteren bu değişiklikler, Osmanlı'nın 1839'da Tanzimat Fermanı'yla başlayan ve 1876'da Meşrutiyet'in İlanı ile devam eden anayasallaşma ve ekonomik anlamda liberalleşme çabalarıyla birlikte gerçekleşmiştir.⁸² Devlet, reformlar yaparak ülkesini modernleştirmeye çalışırken önce tebaasını düşmandan korumak; düşmanın galip gelmesi sonucunda ise Anadolu'ya sığınanları iskan etmek ve söz konusu muhacirlerin hayatlarını devam ettirebilecekleri asgari şartları oluşturmak zorunda kaldı.⁸³

19. yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin ülke topraklarına göç eden muhacirlere yönelik ilk kanunlardan biri 1857 yılında Tanzimat Yüksek Kurulu tarafından kabul edilen "Göç ve İskan Kararnamesi"dir. Kararnameye göre, ülkesini terk ederek Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen muhacirlerin Halife-i Ruy-ı Zemin'in hükmünü kabul etmesi ve Osmanlı kanunlarına uymaları koşuluyla iskanları yapılacak ve uygun görülen hazine toprakları ücretsiz olarak kendilerine verilecekti.⁸⁴

Kırım Savaşı'nın (1853-1856) ardından yoğun bir muhacir kitleleriyle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti'nde, 1860 yılına kadar muhacirlerin iskan işleriyle genel olarak ilgilenmekle görevli bir kuruluş henüz teşekkül etmemişti. Tanzimat'a kadar muhacir iskan, genellikle gönderilen talimatnamelerle ya da muhacirlerin müracaatlarıyla devletin yaptığı yardımlarla gerçekleşmekteydi⁸⁵ ve göç ve göçmenlerle ilgili konular Ocak 1860'a kadar İstanbul'da Şehremaneti tarafından yürütülmekteydi.⁸⁶

⁸² Başak Kile, "Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri", *Türkiye'nin Göç Tarihi (14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'de Göçler)*, der. M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 155.

⁸³ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara 2014, s. 39.

⁸⁴ Kile, *a.g.m.*, s.161.

⁸⁵ Eren, *a.g.e.*, s. 39.

⁸⁶ Bedri Habıçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskanları*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 107.

Kırım Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti, ülke topraklarına gelen yoğun bir muhacir kitlesiyle karşı karşıya kaldığı için genel olarak muhacir işlerini düzenleyecek ve devletin göç ve iskanla ilgili politikasını daha sistemli hale getirecek bir kurumun ihtiyacı hasıl olduğundan 5 Ocak 1860 tarihinde İskan-ı Muhacirin Komisyonu'nu kurmuştur. Trabzon Valisi Hafız Paşa başkanlığında kurulan bu komisyon başlangıçta Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak yükümlülüklerini yerine getirirken bir yıl sonra bağımsız hale gelmiş, akabinde Zaptiye Nezareti ve Meclis-i Vala'ya bağlı komisyonlarca varlığını sürdürmüştür.⁸⁷

93 Harbi ile Osmanlı Devleti'nin tekrar büyük bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmasıyla birlikte 93 muhaceretinin idaresinden sorumlu olmak ve muhacirlerle ilgili kanunları tefsir etmek amacıyla 18 Haziran 1878'de Sadık Paşa başkanlığında "İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu" kurulmuştur. Komisyonun kuruluşu, teşkilatı ve görevleriyle ilgili bir talimatname düzenlenmiştir. Beş fasıl, ilave ve sonuç kısımlarıyla 48 maddeden oluşan talimatnameye göre, komisyon cuma günleri hariç haftanın her günü toplanarak muhaceret işlerine bir nizam getirmekle ve devletin her türlü muhaceret işini yürütmekle görevliydi.⁸⁸ Komisyonun muhacirlerin yerleştikleri bölgenin ekonomik ve sosyal yapısına uyum sağlamalarını temin etmek gibi önemli bir görevi daha vardı.⁸⁹ Komisyona bağlı olmak üzere "İdare-i Umumiye-i Hesabiye" ve "İdare-i Umur-ı İskaniye" adıyla iki merkez şubenin yanı sıra belediyeler dahilinde 20 tane Devair Şubesi açılmıştır.⁹⁰ Komisyon, ülkeye gelen göçmen sayısındaki azalma sebebiyle 19 Eylül 1894 tarihinde lağvedilerek muhaceret işleri Dahiliye Nezareti ile Şehremaneti'nin müşterek idaresine bırakılmıştır.⁹¹

İdare-i Umur-ı Muhacirin Komisyonu'na ek olarak 93 Harbi sonunda Yıldız Sarayı'nda Sultan II. Abdülhamid başkanlığında "Umur-ı Muhacirin Komisyonu" kurulmuştur. Devamlı bir komisyon olmayıp sadece ihtiyaç halinde toplanan bu

⁸⁷ Hatice Akan, "Göç Olgusu İçerisinde İzmit Muhacirlerine Dair Kısa Bir Değerlendirme", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli 2015, s. 1368.

⁸⁸ İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu Talimatnamesi için bk. *Sahname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, no: 33, (H. 1295/M.1878), s. 222-226.

⁸⁹ Nuri Akbayır, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Nüfusu", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1885, s. 1242.

⁹⁰ Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 585; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997, s. 271.

⁹¹ Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskan Politikası", *Osmanlı*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 591.

komisyonun görevi, muhacirlerin iskan ve iâşe işleriyle ilgili genel kararlar almak, muhacirlerin memleketlerine veya Anadolu'ya sevk edilecekleri iskan mahallerini tespit etmektir. 10 üyesi bulunan komisyonun başkan yardımcısı Hazine-i Hassa Nazırı Said Paşa idi. Komisyon, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında göçmen hareketlerinin hafiflemesi üzerine diğer komisyonlar gibi lağvedilmiştir.⁹²

20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirlerin ağırlığı Müslüman olmasından dolayı Osmanlı Devleti göç ve iskanla ilgili yeni düzenlemeler yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bu nedenle 22 Aralık 1905 tarihinde "Muhacirin-i İslamiye Komisyonu" adı ile bir komisyon teşkil edildi. Komisyonun görevleri, Osmanlı topraklarına göç eden Müslüman muhacirlerin iskanını sağlamak, onların geçimlerini temin edecekleri araziye tahsis etmek, nereden ne kadar nüfus geldiğinin ve bu muhacirlerin nerelerde iskan edildiğinin kaydını tutmaktır.⁹³

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'ya karşı kaybettiği topraklardan akın akın gelen sayısız muhacirin sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalmış ve bu konunun çözülmesi için birbirinden farklı dönemlerde aynı görevi yerine getirmek için çeşitli komisyonlar kurmuştur. Osmanlı Devleti'nin çok kısa sürede defalarca muhacirin meselesiyle ilgilenmek için farklı komisyonlar kurmasının sebebi, göçün yoğunluğunun hep aynı ölçüde olmamasıdır. Devletin siyasi, askeri ve ekonomik anlamda zor durumda olduğu bir dönemde, anavatanlarından koparak biçare Osmanlı Devleti topraklarına göç eden muhacirler, devleti daha büyük bir darboğaza sokmuştur. Ancak, devlet içinde bulunduğu tüm imkansızlıklara rağmen, bu meselenin çözülmesi için elinden kalan tüm kaynakları seferber etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu rolü, gerek bölgedeki büyük Müslüman Türk Devleti imajını uluslararası alanda korumak, gerekse dinini muhafaza etmek için vatanından göç etmiş muhacirlerin halifenin sancağı altına sığınma isteklerini karşılamak olmuştur.⁹⁴

Osmanlı Devleti'nin muhacirleri iskan ederken uygulamaya çalıştığı ana düşünce, muhacirlerin bir an önce yerleşik hayata geçerek tüketici konumundan üretici konuma geçmelerini sağlamak olmuştur. Böylelikle devlet bütçesine ağır bir yük getiren

⁹² Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1994, s. 73-74.

⁹³ Günay, *a.g.m.*, s. 129.

⁹⁴ Derya Derin Paşaoğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatına Göre (1877-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskanı", *History Studies*, C. 5, S. 2, Mart, 2013, s. 348-349.

muhacirlerin devlet ekonomisine katkı sağlaması sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun için de iskan sürecinin mümkün olduğunca kısa sürede tamamlanması önemliydi.

Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan göç etmek zorunda kalan kişilerin sınırdan içeri girmelerinden hemen sonraki en yakın ve müsait bölgelere süratle iskanlarını gerçekleştiriyor, iskanlarına kadar masraflarını karşılıyor ve muhacirlerin ihtiyaçları olan tayinatı temin ediyordu.⁹⁵ Devletin muhacirleri sınıra yakın bölgelere iskan etmesindeki amaç, hem Rus ilerlemesi karşısında bir tampon bölge oluşturmak hem de devletin kaybettiği ve muhacirlerin göç etmek zorunda kaldıkları toprakların geri alınması durumunda göçe maruz kalmış bu insanların çok hızlı bir şekilde geri dönmelerini sağlamaktır.⁹⁶ Rusya, sınıra yakın olup muhacirlerin oluşturduğu bir tampon bölgenin meydana getirilmesi ihtimalini göz önünde bulundurarak muhacirlerin Rusya sınırından uzak bölgelere yerleştirilmesini istiyordu. Nitekim, 93 Harbi sonrasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan bir sübvansiyon ile Osmanlı Devleti, Sivas'ın doğusunda kalan bölgelere muhacir iskan etmeyeceğini kabul etti.⁹⁷ Berlin Antlaşması ile Ermeni Meselesi'nin gündeme gelmesinin ardından bölgede Ermeni nüfusun azalacağı düşüncesiyle bölgedeki kısa ve uzun vadede planlarının zarar göreceği için İngiltere, Osmanlı Devleti'nin iskan siyasetine müdahale etti. Bu sebeple Osmanlı Devleti, ülkesinde Ermeni nüfusun yaygın olduğu vilayetlerde gerekli ıslahatları yapacağını ve Ermenilerin Çerkesler ve Kürtlerle iyi geçinmeleri için gerekli önlemleri alacağını vaat etti.⁹⁸

Osmanlı Devleti, muhacirleri iskan etmeden önce muhacir iskanına uygun bölgelerin tespit edilmesi hususunda mahalli yönetimlerden bilgi almakta; vali, mutasarrıf ve diğer alt kademe yöneticilerden muhacir yerleşimine uygun arazinin mevcut olup olmadığını araştırmalarını ve bu hususta bilgilendirmelerini istemekteydi.

⁹⁵ Kafkasya'dan göç etmiş muhacirlerin iskanları, muhacirlere yapılacak muamele, iskan edilene kadar masraflarının karşılanması ve gerekli tayinatın verilmesine dair bkz. *BOA. DH. MKT.* 1631/59; *BOA. DH. MKT.* 1878/90; *BOA. DH. MK T.* 1880/ 83; *BOA. Y.A.RES.* 28/35; *BOA. İ.DH.* 1198/93776; *BOA. İ.DH.* 1201/ 93990; *BOA. İ.DH.* 1215/95161.

⁹⁶ Hasan Asan, "Devlet, Aşiret ve Eşkiya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskan Siyaseti (1860-1914), *Göç Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, 2016, s. 40.

⁹⁷ Asan, *a.g.m.*, s. 42.

⁹⁸ Babıali, ahaliyi Ermeni bulunan eyalatta ihtiyacı mahalliyenin icap ettiği ıslahatı bila-tehir icra ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin ve taahhüd eder ve ara sıra bu babda ittilah olunacak tedabiri, devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i meşarünileyhin tedabir-i mezkurenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir. bk. *Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesidir*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1880, s. 271.

Muhacirlerin iskan edilecekleri bölgenin her şeyden önce arazi-i haliye olması gerekiyordu. Ayrıca, arazinin iskan olunacak muhacirlerin geçimlerini temin edebilecekleri nitelikte olması da dikkat edilen hususlardandı. Muhacir iskanına müsait arazi bulunmadığı durumlarda, genellikle, bataklık, çalılık ve göl gibi iskana müsait olmayan yerler temizlenerek, sudan arındırılarak yerleşim alanı haline dönüştürülmüştür. Kimi zaman da orman arazileri tarlaya dönüştürülerek muhacirlerin ziraatına tahsis ediliyordu.

Kimi zaman muhacirlerin iskan edilmesi için taşrada yeni köyler kurulmuştur. Muhacirler için oluşturulan köylere isim olarak genellikle muhacirlerin geldikleri yerlerin adı veya devlete bir minnet ve şükran nişanesi olarak dönemin padişahının adı verilmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım'dan, Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne devamlı surette gerçekleşen nüfus hareketleri, Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Müslüman muhacirlerin Osmanlı topraklarına göç etmesi ve ardından Osmanlı nüfusundaki Müslüman oranının devamlı olarak yükselmesi Sultan II. Abdülhamid'in, devletin iç ve dış politikasında İslamcılık anlayışını benimsemesinde etkili olmuştur.

19. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler, çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin Rusya nezdindeki resmi girişimleri ile olmuştur. 1909 yılına kadar muhacir gruplarının sınır geçişleri sırasında iki devlet arasında diplomatik bir sorun ortaya çıkmamıştır. Ancak, 1909'dan itibaren Rusya, sınır bölgesi halkının geçişlerini yasaklasa da Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne, I. Dünya Savaşı'na kadar göç hareketleri aralıksız olarak devam etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAFKAS MUHACİRLERİNİN TOKAT'A GÖÇLERİ VE İSKANLARI

XIX. yüzyılda mali problemler, siyasi sorunlar, diplomatik krizler ve geniş toprak kayıplarından muzdarip olan Osmanlı Devleti'nin, söz konusu yüzyıl içerisinde karşılaştığı en önemli sorunlardan biri de göç ve göçmen sorunudur. Yüzyılın başından itibaren başta Kırım, Kafkasya ve Balkanlar olmak üzere Osmanlı Devleti'nin gerek kaybettiği topraklardan gerekse siyasi, askeri ve dini nüfuz sahası içerisinde bulunan çeşitli coğrafyalardan akın akın göçmen grupları Osmanlı Devleti topraklarına gelmekteydi. Hali hazırda ekonomik, siyasi ve askeri anlamda büyük bir krizin içerisinde bulunan Osmanlı Devleti için göç ve göçmen sorunu da çözülmesi gereken ayrı bir sorun teşkil etmiştir.⁹⁹

XIX. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına gelindiğinde Anadolu coğrafyasında muhacir iskan edilmemiş hemen hemen hiçbir vilayet ve/veya sancak kalmamıştı. Muhacir iskanına geniş ölçüde yer verilen yerlerden birisi de Sivas vilayeti sınırları dahilinde bulunan Tokat Sancağı'dır.

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (93 Harbi) I. Dünya Savaşı'na kadar iki savaş arası dönemde (1877-1914), Tokat Sancağı ve sınırları dahilinde kalan Erbaa, Zile ve Niksar kazalarına yapılan Kafkas muhaciri iskanını; iskan sırasında ve sonrasında yerel halktan, yöneticilerden ve muhacirlerden kaynaklanan sorunları anlamaya ve anlatmaya çalışacağız.

Çalışmamızda kullandığımız kaynaklardan anlaşıldığı üzere, 93 Harbi itibariyle Osmanlı Devleti'nin Tokat'ta iskan ettiği muhacirlerin ve muhacirlerle birlikte yaşamak zorunda kalan yerel halkın, gerek iskan sırasında ve gerekse iskan sonrasında büyük badireler atlattıkları, devlet ve millet nazarında asayiş bozucu bazı olaylara sebebiyet verdikleri ve bu olayların, muhacirlerin yeni devletlerine ve yerleştikleri topraklara sosyo-kültürel anlamda entegre olma süreçlerini yavaşlattığı ve engellediği

⁹⁹ 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri, ekonomik ve diplomatik durumu için bk. Durmuş Yılmaz, *Osmanlı'nın Son Yüzyılı (Cumhuriyete Giden Yol)*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2004; Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, TTK Basımevi, Ankara 1988; İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi (Seçme Eserler III)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014; Mustafa Karabulut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyıl'da Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum", *Mecmu'a*, S. 2, Y. 1, Güz, 2016, s. 49-65; İsmail Yıldırım, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 2, Elazığ 2001, s. 313-326 vd.

görülmektedir. Bunun yerel halk nazarındaki en önemli sebebi, halkın belli bir kısmının bu muhacirlerle birlikte yaşamak istememesi ve/veya topraklarını bu insanlarla paylaşmak istememeleri iken; belki de muhacirler nazarındaki en önemli sebebi ise, Tokat Sancağı ve kazalarına iskan edilen muhacirlerin ileride görüleceği üzere etnik ve karakteristik özellikleri bakımından tek bir kalıba sığmayacak kadar çeşitlilik arz etmesiydi.

2.1. MUHACİRLERİN GÖÇ VE İSKANLARI

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasından itibaren Kafkasya'dan gelen yoğun bir göçmen akımına maruz kalmıştır.¹⁰⁰ Kafkasya'dan gelen muhacirlerin çoğu, genellikle İstanbul, Trabzon, Samsun ve Ordu iskelelerinden karaya çıktuktan sonra merkezi yönetim tarafından iskan edilecekleri vilayetlere ve/veya sancaklara gönderilmiştir.¹⁰¹ Gittikleri yerde uygun yer bulunduğunda iskan edilmek için yerel yönetimden izin alınması yoluna gidilmiştir.¹⁰²

Osmanlı Devleti, muhacirlerin iskanı sırasında pek çok açıdan refahlarının sağlanması amacıyla hem mevcut görevliler ve yetkililere hem de tayin ettikleri her türlü tedbirin alınmasında kusurda bulunmamalarını bildirmiştir.¹⁰³ Muhacirler için

¹⁰⁰ Ahmet Cevat Eren, 93 Harbi sırasında Balkanlar ve Kafkaslardan 300.000'den fazla muhacir geldiğini ve bu muhacirlerin 1.000 hanede 5.000 kişi Sivas vilayetine; 900 hanede 4.500 kişinin ise Amasya sancağına iskan edilmek üzere Samsun'a gönderildiğini belirtmiştir. (Eren, a.g.e., s.79.); Mehmet Demirtaş ise, 93 Harbi'nin bitiminden itibaren Osmanlı Devleti'ne 694.067 muhacir geldiğini ve bu muhacirlerin 15.000 tanesinin Sivas vilayeti ve sancaklarına iskan edildiğini belirtmiştir. Ayrıca, 1893 tarihli ayrı bir nüfus cetveline göre ise, Sivas vilayeti ve dahilindeki sancaklara 4.852 hanede 58.150 muhacirinin sevk edildiğini, 2.720 hanede 57.259 kişinin iskan edildiğini ve 2.132 hanede 819 kişinin iskan edilmeyi beklemekte olduğunu belirtmiştir. Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İsyaları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 41, Erzurum, 2009, s. 231.

¹⁰¹ Muhacirlerin Osmanlı Devleti'ne gelişleri ve iskan edilecekleri yerlere nakilleri sırasında gereken nakliye ve iâşe masrafları çoğunlukla devlet tarafından karşılanmıştır. Örneğin, 1877 yılında Samsun'a gelen ve ileride Sivas, ve Konya vilayetlerine iskan edilecek olan 1.500 nüfus Kafkas muhacirinin nakliye masrafları mal sandıklarından karşılanmıştır. BOA. DH. MKT. 1463/114, 31 Teşrin-i Evvel 1303 (12 Kasım 1877). Ayrıca, 1890 yılında, 1891 yılında gelecek Kafkasya'dan gelecek olan 9100 muhacirinin sevki ve iskan mahallerine gönderilmek için gerekli vapur ve yol masraflarının karşılanması Maliye Nezareti'nden talep edilmiştir. BOA. DH. MKT. 1773/62, 7 Teşrin-i Evvel 1306 (19 Ekim 1890).

¹⁰² İskan için yer seçiminde arazinin cinsi, çevre köylere yakınlığı ve uzaklığı, muhacirlerin devletten beklentileri, iklim ve coğrafi durum rol oynamaktaydı. Örneğin, Kuzey Kafkasya'dan gelen muhacirler, Torosların kuzeyindeki Konya ve çevresi; Güney Kafkasya'dan gelen muhacirler ise Torosların güneyindeki Antalya ve çevresinin iklimine daha kolay uyum sağlamışlardır. (Çam, a.g.m., s. 274).

¹⁰³ 1877 senesinde çıkan bir kararla muhacirin işlemleri ve iskan ile ilgilenmeleri için Sivas Vilayeti'ne 6.000 kuruş maaşla Tevfik Bey ve 1.500 kuruş maaşla bir katip atandı. İskan-ı muhacirin memurlarına bu kadar yüksek maaş verilmesi, Osmanlı Devleti'nin muhacir iskanına verdiği önemi göstermektedir. Muhacir iskan için tayin olunan memurun listesi için bk. Eren, a.g.e., s. 84-85.

görevlendirilecek memurlara yapacakları işlemlere dair gerekli talimatlar verilerek bir an önce görev yerlerine gönderilmişlerdir.¹⁰⁴

Muhacirlerin neredeyse % 95'i kırsal bölgelerde iskan edilmiştir. Kendilerine devlet tarafından ekip biçmeleri için tevzi edilen toprakların büyük bir kısmını vakıf arazileri ve miri (devlet) araziler oluştururken, küçük bir kısmını da yerel ahali tarafından teberru edilen araziler oluşturmaktaydı.¹⁰⁵

Muhacirlerin iskanında dikkat edilen önemli bir husus, devlet ve millet ile bütünleşmeleri ve Osmanlı Devleti'ne uyum sağlayabilmeleri için ahali-i kadimenin yaşadığı yerlere iskan edilmelerinin yanında, sadece muhacirlerin yaşamaları için yeni köylerin kurulmuş olmasıdır. Bu muhacir köyleri, bazen eski yerleşim birimlerine yeni bir "*karye ittihazı*" (köy kurma) şeklinde ortaya çıkarken; bazen de yerleşime uygun olan belli bir mevkide, muhacirlerin iskan edilmek istemesinin ardından kurulan yerleşim birimlerinin karye statüsünde tescil edilmesiyle ortaya çıkmıştır.¹⁰⁶ Ayrıca devlet, muhacirleri iskan ederken, mevcut yerleşik düzendeki veya hareket alanı içerisinde seyyar olarak yaşamını sürdüren yerli halkın, yerleşik düzenine veya geçim kaynaklarına engel olmamaya dikkat etmiştir.

Kalıcı iskan bölgeleri tespit edildikten sonra sevk edilen muhacirlerin iskanları hemen mümkün olmayabiliyordu. Kendileri için ayrılan arazilerin ve ikamet alanlarının henüz hazır olmaması, muhacirler için ciddi bir sıkıntı sebebiydi. Bu durumda muhacirlere geçici olarak kalacakları mesken temin edilirdi. Bazen yerli ahaliye mensup ailelerin yanına misafir olarak verilirken, bazen de han ve medrese gibi yerlere yerleştirilmişlerdir. Bazen de iskan edilmeleri için gönderildikleri vilayet veya sancaklarda muhacirlerin iskanı için sağlanan şartların yeterli olmayışı ve muhacirlerin beklentilerini karşılamaması durumunda muhacirlerden bazıları başka iskan bölgelerine giderken; bazıları da geldikleri yerlere geri dönmüşlerdir. Ancak, zaman zaman yaşanan bu tür sorunlara rağmen, Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın sonlarından itibaren, özellikle de Kırım Savaşı (1853-1856) ve 21 Mayıs 1864 Büyük Çerkes Sürgünü ile birlikte, göç ve göçmen sorunu ile geniş ölçüde ilgilenmek zorunda kaldığından, 93 Harbi'ne

¹⁰⁴ Ayşe Pul, "Kafkasya Muhacirleri'nin Durumlarına Dair Eczacı Es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin Bir Mektubu", *Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, Kış, 2011, s. 413.

¹⁰⁵ Hasan Yüksel, "Kafkas Göçmen Vakıfları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 5, 1994, s. 119.

¹⁰⁶ Berber, a.g.m., s. 37.

gelindiğinde gerek devlet yapısı ve bürokrasi açısından; gerekse taşra yapılanması ve yerel yönetimler açısından göç ve iskan konusunda büyük ölçüde uzmanlaşmış ve tecrübeli bir devlet yapısına sahipti. Bu sebeple devlet, içinde bulunduğu tüm şartlara rağmen, ülkesine gelen muhacirlere, tanıdığı imkanlar ve muafiyetler sayesinde geçmiştekilere kıyasla daha rahat bir iskan süreci yaşatmıştır.¹⁰⁷

2.1.1. Tokat (Merkez) Kazası'nda Muhacir İskanı

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin başlamasından itibaren Osmanlı Devleti'ne büyük bir muhacir akını olduğunu ve Anadolu'da muhacir kabul etmeyen hemen hemen hiçbir vilayet ve/veya sancak kalmadığını ve büyük ölçüde muhacir iskan edilen yerlerden birinin de Sivas vilayeti sınırları dahilinde kalan Tokat Sancağı olduğunu belirtmiştik.

Çalışmamızda kullandığımız belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla 93 Harbi sonrası Tokat Kazası'nda yapılan ilk muhacir iskanı 1881 yılında gerçekleşmiştir. 20 hanede 100 Dağıstan muhaciri¹⁰⁸ Tokat kazasına bağlı Sarıçiçek Karyesine iskan edilmiştir.¹⁰⁹

1886 yılında Tokat sancağına bağlı Artukabad nahiyesinde Sarhı Karyesine 5 hanede 25 Lezgi muhaciri iskan edilmiştir. Aynı sırada 6 hanede 30 nüfus Çerkes ve Livane muhaciri iskan edilmeyi beklemekteydi.¹¹⁰

1889 yılında Kafkasya'dan göç ederek Samsun'a gelmiş olan ortalama 3 hanede 16 nüfus Batum muhacirinin Tokat'a gönderilerek orada iskan edilmesi ve yol masraflarının Muhacirin Komisyonu tarafından karşılanması istenmiştir.¹¹¹

1890 yılında muhacir iskanı konusundaki yoğun çalışmaları ve sadakatli bir şekilde yaptığı hizmetlerinden dolayı Tokat Belediye Reisi Kasım Efendi'ye terfi verilerek, "sani" rütbesine yükseltilmesi Sivas Vilayetine bildirilmiştir.¹¹²

¹⁰⁷ Tepekaya, *a.g.m.*, s. 478.

¹⁰⁸ Çalışmamızda kullandığımız belgelerin bazılarında göç eden ve Tokat Sancağı ve kazalarına iskan edilen muhacirlerin hane sayısı ile birlikte muhacir sayısı da verilirken; bazı belgelerde sadece hane sayısı verilerek muhacirin sayısı verilmemiş; bazı belgelerde ise sadece muhacirin sayısı verilirken hane sayısı verilmemiştir. Bu sebeple hane sayısının verildiği ve muhacir sayısının verilmediği durumlarda hane başı ortalama 5 muhacir olarak hesaplanmıştır.

¹⁰⁹ BOA. DH. MKT. 1336/19, 16 Mayıs 1297 (28 Mayıs 1881).

¹¹⁰ BOA. DH. MKT. 1348/72, 18 Kanun-ı Sani 1301 (30 Ocak 1886).

¹¹¹ BOA. DH. MKT. 1615/23, 09 Şaban 1306-1 Nisan 1889).

¹¹² BOA. DH. MKT. 1769-145, 17 Safer 1308 (12 Ekim 1890).

1893 yılında Sivas vilayetine hicret ederek henüz iskanı gerçekleştirmediği için ailesi ve akrabalarıyla birlikte perişan bir durumda olan Dağıstanlı Şeyh Abdurrahman eş-Şuguri¹¹³ ve ailesiyle birlikte 15 hanede 75 muhacir, Tokat sancağı dahilindeki Almus adındaki boş araziye iskan edilmeyi talep etmişlerdir. Şeyh Abdurrahman eş-Şuguri'nin bu konuda verdiği arzuhal üzerine gereğinin yapılması vilayetçe emredilmiştir.¹¹⁴

1895 yılında Tokat sancağına tabi Turhal nahiyesinde boş bir arazi olan Dazmana Deresi adlı mahale 15 hanede 52 nüfus Batum muhaciri iskan edilmiştir. Bu muhacirlerin iskan edildikleri yerde kendileri için evler inşa edilerek yeni bir köy kurulmuştur. Bu köye, muhacirler tarafından dönemin padişahına olan şükran ve muhabbetten dolayı *Hamidiye* adının verilmesi rica edilmiştir.¹¹⁵ Ancak, aynı bölgede Hamidiye adıyla başka bir Çerkes karyesi olduğundan dolayı, Batum muhacirleri için kurulan köyün *Sultan Hamid* adıyla yad olunması istense de¹¹⁶ söz konusu karyeye *Sultaniye* adı verilmiştir.¹¹⁷

1902 yılında Tokat sancağı dahilinde Çiftlik nahiyesindeki Çamlıbel adındaki araziye 21 hanede 105 nüfus muhacir iskan edilmiştir.¹¹⁸ Bu muhacirler için iskan edildikleri yerde bir karye kurulmuş ve ihtiyaç duydukları her şey devlet tarafından karşılanmıştır. Muhacirler için kurulan karyeye İhsaniye adı verilmiştir.¹¹⁹

1903 yılına gelindiğinde Amasya ve Tokat sancakları ile Aziziye, Kangal ve Hafik kazalarında 450 hanede 2.250 nüfus muhacir uzun süredir iskan edilmeyi beklemekteydi.¹²⁰ Bu muhacirlere barınmaları için gerekli hane inşası ve muhacirleri iskan etmek için 600.000 kuruş gerekmekteydi. Söz konusu paranın Maliye Nezareti tarafından karşılanması için Sivas Valisi Reşit Akif Paşa tarafından teşebbüste bulunulmuştur.¹²¹ Reşit Akif Paşa'nın Sadarete yazdığı 4 Haziran 1319 (17 Haziran 1903) tarihli arzuhalinde belirttiği üzere, söz konusu 450 hane muhacirinin uzun

¹¹³ Kafkas muhacirleri arasında Şeyh, Hacı, Hoca vs. unvanların geniş ölçüde kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun Kafkas halklarının Rusya'ya karşı verdikleri bir özgürlük mücadelesi olan Müridizm Hareketi'nin bir etkisi olduğu varsayılmaktadır.

¹¹⁴ BOA. DH. MKT. 39/26, 28 Nisan 1309 (10 Mayıs 1893).

¹¹⁵ BOA. DH. MKT. 363/25/ lef. 2, 20 Mart 1311 (1 Nisan 1895).

¹¹⁶ BOA. DH. MKT. 363/25/ lef. 3, 21 Mart 1311 (2 Nisan 1895).

¹¹⁷ BOA. DH. MKT. 363/25/ lef. 4, 29 Mayıs 1311 (10 Haziran 1895).

¹¹⁸ BOA. İ. DH. 1422/5/lef 2, 23 Mart 1320 (5 Nisan 1904).

¹¹⁹ BOA. İ. DH. 1422/5/lef 3, 12 Nisan 1320 (25 Nisan 1904).

¹²⁰ BOA. A) MKT. MHM. 523/1, 5 Haziran 1319 (18 Haziran 1903).

¹²¹ BOA. A) MKT. MHM. 523/1/lef. 5, 10 Temmuz 1319 (23 Temmuz 1903).

zamandan beri iskan olunmaması, hali hazırda sefalet ve perişanlık içinde bulunan bu muhacirlerin içinde bulunduğu durumu daha vahim kılmaktaydı. Muhacirlerin o yıl içerisinde hanelerinin inşa edilerek iskan edilmemeleri ve bir kış daha açıkta kalmaları durumunda, vilayet genelinde muhacirlerden kaynaklı asayiş bozucu birtakım olayların meydana gelmesi söz konusuydu.¹²²

1906 yılında Tokat sancağı dahilinde Çakallık adı verilen bir mahalde bir grup muhacir iskan edilmiştir. Muhacirlerin iskan edildiği mahalde kendileri için bir karye kurulmuş ve bu karyeye Muhacirin Komisyonu tarafından verilen irade-i seniye ile *Mahmudiye* adı verilmesi uygun görülmüştür.¹²³

1908 yılında Kafkasya'dan Trabzon'a göç eden Dağıstan muhacirlerinden Hacı Bekir Bey, hastalıktan ve fakirlikten bitap düştüğünden Tokat sancağındaki akrabalarının yanına gitmek ve orada iskan edilmek istemiştir. Hacı Bekir Bey'e bu isteği karşısında bir tahrirat-ı resmiye verilerek Tokat sancağına iskan edilmek üzere gönderilmiştir.¹²⁴

1908 yılında Tokat kazasında hala iskan edilmemiş muhacirler bulunmaktaydı. Yıllar önce göç etmiş 30 hanede 150 muhacir kendilerine ev inşa edilmediğinden ve iskan edilmediklerinden dolayı medrese hücrelerinde barınmaktaydılar. Bu muhacirlere kışın gerekli yakacak yardımı yapılması için 1200 kuruş sarf edilmesi Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne telgraf çekilmiştir.¹²⁵

1909 yılında Tokat'a 10 hanede 49 muhacir göç etmiştir. Ancak, bu muhacirlerden bazılarının hicret pasaportu varken; bazılarının seyahat pasaportu vardı. Hicret pasaportu ile gelenler kabul edilerek iskan edilirken; seyahat pasaportu ile gelenler iskan edilmeyerek akıbetlerinin ne olacağı Babıali'nin vereceği karara göre belirlenecekti.¹²⁶ Aynı yıl firar ederek Tokat'a gelen Dağıstanlı Hacı Ali bin Ramazan adındaki bir muhacir, Muhacirin Komisyonu'na başvurarak iskanını talep etmiştir. Muhacirin Komisyonu tarafından bu kişinin evrakları incelenerek doğruluğuna karar

¹²² BOA. A) MKT. MHM 523/1/lef. 12, 4 Haziran 1319 (17 Haziran 1903).

¹²³ BOA. A) MKT. MHM 529/35, 5 Rebiül Ahir 1324 (29 Mayıs 1906).

¹²⁴ BOA. TFR. I. M. 22/2177, 5 Teşrin-i Evvel 1324 (18 Ekim 1908).

¹²⁵ BOA. DH. MTV. 521/27/lef. 2, 6 Safer 1326 (10 Mart 1908).

¹²⁶ BOA. DH. MKT. 2823/17, 6 Mayıs 1325 (19 Mayıs 1909).

verildikten sonra kendisine bir Tezkire-i Osmaniye verilerek iskan işlemleri başlatılmıştır.¹²⁷

1909 yılı Ekim ayında Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayetine muhacirler için ayrılan arazilerin bildirilmesi ve Bünyan-ı Hamid Kazası'nda Koçki? Karyesi'nde 500 dönüm, Niksar'ın Huru karyesinde 5.000 dönüm ve Erbaa'nın Ziydi Karyesi'nde 1106 dönüm arazi hakkında tahkikat ve tetkikat yapılmasını, bu arazilerin muhacir iskanına uygun olup olmadığının belirlenmesini ve tahkikat sonucunun derhal bildirilmesi emredilmiştir.¹²⁸

1911 yılına gelindiğinde Tokat'ta sancak genelinde muhacir kabul edebilecek ve iskan edebilecek takat kalmamasına rağmen, Konya'da bulunan 2 hanede 46 nüfus Çeçen ve Lezgi muhaciri iskan edilmek üzere Tokat Sancağı'na gönderilmiştir. Sivas Valisi Hasan Hilmi Paşa, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı bir telgrafta bu durum için, Sivas vilayeti ve mülhakatının muhacir iskanı için artık müsait olmadığını, vilayetin elinde yeterli miktarda boş arazi olmadığını belirtmiştir. Kafkasya'dan ve Dağıstan'dan gelen muhacirlerin ağırlıklı olarak Sivas ve mülhakatına gönderildiğinden şikayet eden Hasan Hilmi Paşa, Konya'dan gönderilecek olan Çeçen ve Lezgi muhacirlerinin vilayette misafir olarak bulunabileceklerini, ancak bu durumda da iskanı yapılmamış diğer muhacirler gibi sefalet çekeceklerini belirtmiştir. O tarihe kadar gelen muhacirlerin bazılarının iskan edildiğini; iskan edilmeyenlerin ise köylere misafir olarak gönderildiğini belirten Paşa, kendi tabiriyle söz konusu Çeçen ve Lezgi muhacirlerinin "*söz anlamaz ve fikrinde ısrarcı*" olduklarını ve Tokat Sancağı'na iskanları halinde muhacirlerin, umumun rızasına aykırı ahvalleri durumunda ve asayiş bozucu birtakım olaylara sebebiyet vermeleri durumunda vilayetin sorumlu tutulmamasını rica etmiştir.¹²⁹

¹²⁷ BOA. DH. MKT. 2833/61, 19 Mayıs 1325 (1 Haziran 1909).

¹²⁸ BOA. DH. MUI. 181/80, 22 Eylül 1325 (5 Ekim 1909).

¹²⁹ BOA. DH. ŞFR. 271/84, 26 Teşrin-i Sani 1317 (9 Aralık 1911).

Tablo I: Tokat (Merkez) Sancağı'na İskan Edilen Kafkas Muhacirleri

İskan Yılı	Hane Sayısı	Muhacir Sayısı	Geldikleri Yer veya Etnik Köken	İskan Edildiği Yer-Karye
1881	20	100	Dağıstan	Sarıççek
1886	5	25	Lezgi	Sarlı
1886	6	30	Çerkes-Livaneli	
1889	3	16	Batum	
1893	15	75	Dağıstan	Almus
1895	15	52	Batum	Turhal
1902	21	105	Çerkes	Çamlıbel
1903	450	2250	Çerkes	Tokat-Amasya
1908	30	150	Çerkes	
1909	10	49	Dağıstan	
1911	2	46	Çeçen-Lezgi	

Yukarıdaki tablodan anladığımız kadarıyla 1881 yılından 1911 yılına kadar Kafkasya'dan Tokat (Merkez) Kazası'na ortalama 577 hanede 2898 muhacir göç etmiştir. Kırım Savaşı'ndan kaynaklı olarak büyük bir göç sorununun üstesinden gelen Osmanlı Devleti'nde, 93 Harbi itibarıyla devlet yazışmalarında, topraklarına göç eden muhacirlerin mensup oldukları milletlerin yazılması sebebiyle hangi milletten ne kadar nüfusun göç ettiğini anlayabilmekteyiz. Ancak, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu maddi imkansızlıklar dolayısıyla bazı muhacirlerin geç iskan edilmeleri sebebiyle, muhacirlerin göç ettikleri tarih ile iskan edildikleri tarihlerin farklı olması, bazı belgelerde sadece muhacir sayısı verilerek hane sayısı verilmemesi; bazı belgelerde ise hane sayısı verilerek muhacir sayısının verilmemesi sebebiyle elimizde iskan edilen muhacirlerin tam sayısına dair kesin bir rakam bulunmamaktadır. Bazı muhacirlerin ise,

kesin olarak Tokat (Merkez) kazasına iskan edildiğini bilsek de; hangi karyeye ve/veya araziye iskan edildiğine dair belgelerde bir bilgi geçmediğinden yerleşim yerini bilmemekteyiz. Söz konusu muhacirlerin ne kadarının Tokat (Merkez) kazasına iskan edildiğini de tam olarak bilemesek de, ortalama 321 hanede 1725 nüfus muhacirin iskan edildiği tahmin edilmektedir.

2.1.2. Erbaa Kazası'nda Muhacir İskanı

1880 yılında Tokat Sancağı'na bağlanan Erbaa Kazası, Kafkas muhacir iskanının geniş ölçüde yapıldığı yerlerden biridir. Erbaa Kazası'na yapılan ilk muhacir iskanı daha 93 Harbi'nin başlamasından hemen sonra gerçekleşmiştir. 1878 yılında savaş hala sürerken vatanlarını terk ederek Tokat'a göç eden ortalama 400 hanede 2000 nüfus Kafkas muhaciri, Erbaa kazası dahilindeki Dağkalfa, Ormanlı, Yenice ve Subaşı karyelerinde iskan edilmiştir.¹³⁰

93 Harbi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'nın 15. maddesi gereği, sınır bölgelerinde asayişin muhafazasında başı bozuk ve sakıncalı kişilerin kullanılmaması şartı kabul edildiği için ve Erbaa Kazası bu maddenin dışında kaldığı için, 3 hanede 15 Çerkes muhaciri 1887 yılında Erbaa Kazası'na iskan edilmiştir.¹³¹

1888 yılında Erbaa kazası dahilinde iskan edilen muhacirlerin tahrir-i nüfuslarının yapılması emredilmiştir. Nüfus-ı İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti tarafından verilen emirle, hangi kazalar dahilinde muhacir iskanı olunmuş ise, söz konusu kazalarda nüfus memurları tarafından gerekli tahkikatın yapılması ve Meclis-i İdare azalarından birinin bu işle görevlendirilerek iskan edilen muhacirlerin tahrir-i nüfuslarının yapılması emredilmiştir.¹³²

1889 yılında Ordu'nun Cihadiye karyesinde meskun bulunan Batum muhacirlerinden Ömer adında biri, iskan edildiği yerde kendisine tahsis edilen arazi yeterli olmadığı için, orayı terk ederek Erbaa kazası dahilinde Beldağı karyesinde satın aldığı araziye nakledilmek istemiştir. Yapılan tahkikat sonucunda söz konusu karyeye yerleşmesinde mahallince bir sakınca görülmemiştir.¹³³ Aynı karyeden nakliye masrafları kendileri tarafından karşılanmak üzere, 15 hanede 75 nüfus muhacir, Erbaa

¹³⁰ BOA. DH. TH. 27/56, 6 Haziran 1294 (18 Haziran 1878).

¹³¹ BOA. DH. MKT. 1357/55, 15 Temmuz 1303 (27 Temmuz 1887).

¹³² BOA. DH. MKT. 1494/35, 1 Mart 1304 (13 Mart 1888).

¹³³ BOA. DH. MKT. 1675/55, 8 Teşrin-i Sani 1305 (20 Kasım 1889).

kazasına nakledilmek istemiştir. Bu muhacirler adına Ahmet adındaki birinin arzuhali sonucu yapılan tahkikatın ardından Erbaa'ya nakledilmelerinde bir sakınca görülmemiştir.¹³⁴

1889 Kasım ayında 50 hanede 400 nüfus muhacir, Erbaa kazası dahilinde Oğlakçı ve Kavalcık karyelerinde iskan edilmiştir. Bu muhacirlere ziraat ile uğraşmaları için arazi-i haliyeden Hamur Kesen, Meşeli Dere ve Çakallı Düzü adında 3 arazi tahsis edilmiştir.¹³⁵

1909 yılında Erbaa kazasında Ziydi karyesi sınırı ile Şehitler mahallesi civarında bulunan Kuzuluk Yolu ve Atalar mevkiinde bulunan 7 kıt'ada 1150 dönüm arazi müzayedeye (açık arttırma) konmuştur. Muhacirin İdaresi tarafından Defter-i Hakani Nezareti Celilesi'nden söz konusu arazinin muhacir iskanına uygun olup olmadığı ve ne kadar muhacirin iskanına elverişli olduğuna dair tahkikat yapılması istenmiştir.¹³⁶

Erbaa Kazası Tahrirat Müdürü ve Erbaa Komisyonu Fahri Reisi Naim Efendi'ye muhacirin iskanı konusundaki başarısı ve bazı karyeler dahilinde ahali-i kadime ile muhacirler arasındaki arazi uyuşmazlığını çözmesi konusunda gösterdiği hizmetten dolayı rütbe tevcihi makul görülmüştür.¹³⁷

Tablo II. Erbaa Kazasına İskan Edilen Kafkas Muhacirleri

İskan Yılı	Hane Sayısı	Muhacir Sayısı	Geldikleri Yer veya Etnik Köken	İskan Edildiği Yer-Karye
1878	400	2000	Çerkes, Batum, Dağıstanlı, Lezgi	Dağkalfa, Ormanlı, Yenice, Subaşı
1887	3	15	Çerkes	
1889	15	75	Çerkes	Beldağı
1889	50	400	Çerkes	Oğlakçı, Kavalcık

¹³⁴ BOA. DH. MKT. 1676/39, 28 Rebiül Evvel 1307 (22 Kasım 1889).

¹³⁵ BOA. DH. MKT. 2275/139, 22 Recep 1317 (26 Kasım 1889).

¹³⁶ BOA. DH. MKT. 2829/19, 13 Cemaziyel Evvel 1327 (2 Haziran 1909).

¹³⁷ BOA. DH. MKT. 1352/30, 23 Ramazan 1303 (25 Haziran 1886).

Tablodan anladığımız kadarıyla, 1878-1889 yılları arasında Kafkasya'dan göç eden muhacirlerden tahminen ortalama 468 hanede 2490 nüfus muhacir, Tokat Sancağı dahilindeki Erbaa kazasına iskan edilmiştir. Ancak, bu sayı elimizde olan belgelerden elde ettiğimiz sayıdır. Hiç şüphe yok ki, I. Dünya Savaşı'na kadar devam eden Kafkas göçleri sırasında Erbaa kazasına daha fazla muhacir iskan edilmiştir. Erbaa kazasını muhacir iskan konusunda özel kılan durum, çok kısa bir sürede Tokat (Merkez) kazasından daha fazla muhacir iskan edilmiş olması ve Berlin Antlaşması'nın (1878) 15. maddesinden dolayı, Erbaa'nın muhacir iskan için, ilgili maddede belirtilen yerleşim yerlerinden biri olup olmadığının doğrudan doğruya Sadarete sorulmasıdır.

2.1.3. Zile Kazası'nda Muhacir İskanı

1880 yılında Tokat Sancağı'na bağlanan Zile kazasında 93 Harbi sonrası yapılan ilk muhacir iskan, 1886 yılında gerçekleşmiştir. O yıl bir grup muhacirin, Meclis-i İdare-i Kazaca , Zile kazasında Çaver Önü adlı bir mahalde iskan edilmelerine karar verilmiştir.¹³⁸

1889 Kasımı ayında Amasya'ya 80 hanede 400 Kafkas muhaciri gelmiştir. Bu muhacirlerin Amasya geneline iskan edilmesi düşünülse de, Amasya livasında bu denli büyük bir miktarda muhacir iskan edilebilecek arazi ve imkan bulunmadığı için bu muhacirlerin 40 hanede 200 nüfus kadarı Zile kazasında bulunan Köylüce karyesine iskan edilmeleri düşünülmüştür. Söz konusu muhacirlerin Tokat'a sevki için Sivas Valisi Hasan Hilmi Paşa'nın belirttiği üzere, kuvvet kullanılması gerekmiştir.¹³⁹

1900 ve 1901 yılları arasında Dağıstan'ın Karakoyun kabilesine mensup olan Karapapak aşiretinden 105 hanede 561 nüfus muhacir Zile kazasına gelmiştir. Bu nüfustan 84 hanede 430 nüfus muhacir, kendilerine arazi tahsis edilerek iskan edilmiştir. Geriye kalan 21 hanede 131 nüfus muhacir ise, iskan edilmeyi beklemekteydi.¹⁴⁰

¹³⁸ BOA. DH. MKT. 1348/72/ lef. 2, 6 Şubat 1301 (18 Şubat 1886).

¹³⁹ BOA. DH. ŞFR. 243/25, 12 Teşrin-i Sani 1315 (24 Kasım 1889).

¹⁴⁰ BOA. DH. ŞFR. 268/70/1-2, 16 Teşrin-i Evvel 1317 (29 Ekim 1901).

Tablo III. Zile Kazasına İskan Edilen Kafkas Muhacirleri

İskan Yılı	Hane Sayısı	Muhacir Sayısı	Geldikleri Yer veya Etnik Köken	İskan Edildiği Yer-Karye
1889	40	200	Çerkes	Köylüce
1900-1901	105	561	Karapapak	

Tablodan anladığımız kadarıyla 1899-1901 yılları arasında Kafkasya'dan göç eden muhacirlerden tahminen ortalama 145 hanede 761 nüfus muhacir, Tokat Sancağı dahilinde Zile kazasına iskan edilmiştir. Diğer kazalarla karşılaştırıldığında, en az Kafkas muhacirinin Zile kazasında iskan edildiği görülse de; aynı zamanda muhacirlerden kaynaklı olarak çıkan sorunların ve asayiş bozan olayların en az yaşandığı kaza da yine Zile olmuştur.

2.1.4. Niksar Kazası'nda Muhacir İskanı

1880 yılında Tokat Sancağı'na bağlanan Niksar Kazası'nda 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında ve sonrasında geniş ölçüde Kafkas muhaciri iskanı yapılmıştır. İlk muhacir iskanı savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne göç eden sülale-i tahireden (Hz. Peygamber soyundan) 24 hanede ortalama 120 nüfustan müteşekkil Dağıstan muhaciri Niksar kazası dahilinde iskan edilmiştir.¹⁴¹ Bu muhacirlerin bir kısmı bir süre Niksar'da yaşadıkdan sonra 1883 yılında Karesi vilayeti dahilindeki Bandırma kazasına (muhtemelen Manyas nahiyesine) göç etmişlerdir.¹⁴²

93 Harbi sırasında Niksar kazasına bağlı Sorhun karyesi ahalisinden 36 hane yerli Rum ailesi Rusya'ya göç etmiştir.¹⁴³ Söz konusu Rumların terk ettikleri araziye,

¹⁴¹ Osmanlı Devleti tarafından geçmişte ailelerine verilen buyruğuların tasdikli suretleri ile sahihü'n neseb sadat-ı kiramdan (soy bakımından gerçek seyyid) oldukları anlaşılan bu muhacirlerden bazılarının isimleri Seyyid İsa, Seyyid Esad, Seyyid Mahmud, Seyyid Ahmed, Seyyid Mustafa, Seyyid Feyzullah, Seyyid İsmail, Seyyid Yahya, Seyyid Musa, Seyyid Muhammed, Seyyid Baba, Seyyid Hacı Mahmud, Seyyid Zekeriya, Seyyid Usameddin, Seyyid İbrahim, Seyyid Abdülkerim, Seyyid Kasım, Seyyid Abdüssamed, Seyyid Hacı Sultan ve Seyyid Murtaza idi. Mustafa Özsaray, *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya I Savaş ve Sürgün (1781-1919)*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 251.

¹⁴² BOA. DH. ŞD. 304/35/ lef. 2, 15 Kanun-i Sani 1300 (27 Ocak 1885).

¹⁴³ Bilindiği üzere, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya, Osmanlı Devleti toprakları üzerinde yaşayan Ermeni ve Rum başta olmak üzere bir takım gayrimüslimleri göç ettirip kendi topraklarında iskan etmekteydi. Aynı durum, Osmanlı yönetimi altındaki pek çok sancakta olduğu gibi Tokat Sancağı'nda da görülmüştür. Nitekim, 93 Harbi sırasında ve sonrasında Artukabad (Artova) ve Niksar

Rus işgali altında bulunan Erzurum vilayeti dahilindeki Şavşad kazasında yaşayan bir grup muhacir ile o sırada Niksar'a göç eden 300 hanede ortalama 1500 nüfus Gürcü muhaciri satın alarak iskan edilmişlerdir.¹⁴⁴ Ancak, Rusya'ya göç eden 36 hane Rum'dan 20 hanesi 10 yıl sonra geri dönerek Niksar'ın Sorhun karyesindeki terk ettikleri arazilerine yerleşmek istemişlerdir.¹⁴⁵ Bu talepleri, Osmanlı Devleti ile her türlü alakalarını keserek bir daha geri dönmek üzere Rusya'ya gitmelerinden ve arazilerine iskan edilen Şavşad, Batum ve Gürcü muhacirlerine arazilerini bizzat kendileri para karşılığı satmış olduklarından dolayı reddedilmiştir. Ancak sonradan, söz konusu Rumların, Osmanlı Devleti'ne geri dönüp dönemeyecekleri ve eskiden sahip oldukları arazilerin akıbeti hakkında nasıl bir muamele olunacağı Dahiliye Nezareti ve Şura-yı Devlet'e sorulmuştur.¹⁴⁶ Dahiliye Nezareti ve Şura-yı Devlet, Rusya'ya göç edip müddet-i kabule zarfında vatan-ı aslilerine geri dönen söz konusu Rumların, vatandaşlığa kabul edilerek tekrar iskan edilebileceklerine karar verdi. Ancak, eskiden tasarruflarında bulunan emlak ve arazilerin bizzat kendileri tarafından para karşılığı satılmış olduğu için kendilerine geri verilmesi kanunen mümkün olamayacağından, söz konusu emlak ve araziler yerine arazi-i asliyye-i emiriyeden bir takım araziler ve arsalar verilerek iskanlarının tekrar sağlanması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁷

1890 yılında Niksar'ın Ladik karyesi civarında Tepe Yatağı (veya Tepe Dağı) adlı mahalde 12 hanede 96 nüfus Şavşad muhaciri iskan edilmiştir.¹⁴⁸ Aynı yıl, 35-40 hanede ortalama 175-200 nüfus Batum muhaciri aynı mahalde bulunan boş arazilere

gibi kazalardan Rusya'ya giden bir takım gayrimüslim aileler olmuştur. Bu durum, Tokat Sancağı'na sadece dışarıdan göçmen gelmediğini, aynı zamanda içeriden dışarıya göç yaşandığını da göstermektedir. Ancak, Rus yönetiminden memnun olmayan bazı gayrimüslimler geri dönmek için yollarını ararken, Osmanlı Devleti bu gayrimüslimlerin geri dönmesine izin vermemekteydi.

¹⁴⁴ BOA. ŞD. 1789/6, 23 Cemaziyel Ahir 1305 (7 Mart 1888).

¹⁴⁵ 14 Şevval 1285 (28 Ocak 1869) tarihinde kabul edilen Tabiiyyet-i Osmaniyye Kanunnamesi'nin 5. maddesine göre: "Tabiiyyet-i Şaltanat-ı seniyyeden mezunen tabiiyyet-i ecnebiyyeye giren eşhas, tebdil-i tabiiyyet ettikleri tarihten itibaren ecnebi sıfatında tutulup haklarında ol vecihle muamele olunur. Fakat, Devlet-i Aliyye'den mezun olmaksızın tabiiyyet-i ecnebiyyeye girer ise işbu tabiiyyet-i cedidesi ke en lem yekün (hiç yokmuş gibi) ve kendisi ke ma kan (eskisi gibi) tabiiyyet-i Devlet-i Aliye'den addolunup kaffe-i hususatta teba-yı Devlet-i Aliye hakkında olunan muamelenin aynı icra kılınacaktır. Her halde teba-yı Devlet-i Aliye'den bir şahsın terk-i tabiiyet etmesi mutlaka irade-i seniyye üzerine verilecek bir senede muallak olacaktır." Birinci Tertip Düstur, C. 1, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1929, s. 17.

¹⁴⁶ BOA. ŞD. 1785/6/ İef. 3, 2 Kanun-i Sani 1298 (14 Ocak 1883).

¹⁴⁷ BOA. ŞD. 1785/6, 7 Rebiül Ahir 1300 (15 Şubat 1883).

¹⁴⁸ BOA. DH. MKT. 1742/87, 25 Haziran 1306 (7 Temmuz 1890).

iskan edilmiştir. Söz konusu muhacirlere ziraatla uğraşmaları için Anduzbaşı (Oluklu Pınar) arazisi tahsis edilmiştir.¹⁴⁹

1907 yılında Batum'un Amerku karyesinden ortalama 50 hanede 250 nüfus Kafkas muhaciri Niksar kazasına gelerek vekilleri Mahir Ağazade Mustafa nezdinde verdikleri arzuhalle Çakmaklı karyesine iskan edilmelerini talep etmişlerdir. Bu muhacirlerin seyahat pasaportuyla gelmelerinden dolayı, Rusya'ya iadeleri düşülse de hali hazırda sefil ve perişan olan bu muhacirlerin iade edilmeleri, Osmanlı Devleti'ni ve İslam halifesinin itibarını zedeleyeceğinden bundan vazgeçildi. Bu muhacirlerin terk-i tabiiyet etmelerinin ardından Niksar Kazası dahilinde Huru karyesine iskan edilmeleri uygun görülmüştür. Aynı yıl 6 hanede 33 nüfus Şavşad ve Batum muhaciri, Sorhun karyesinde meskun kabileleri nezdinde gelerek iskanlarını talep etmiştir. Bu muhacirlerin de Huru karyesine iskan edilmeleri uygun görülmüştür.¹⁵⁰

Tablo IV. Niksar Kazasına İskan Edilen Kafkas Muhacirleri

İskan Yılı	Hane Sayısı	Muhacir Sayısı	Geldikleri Yer veya Etnik Köken	İskan Edildiği Yer-Karye
1878	300	1500	Gürcü	Sorhun
1878	24	120	Dağıstan	
1890	12	96	Şavşat	Ladik
1890	40	200	Batum	Ladik
1907	50	250	Batum-Çerkes	Huru
1907	6	33	Şavşat-Batum	Huru

Tablodan anladığımız kadarıyla 1878-1907 yılları arasında Kafkasya'dan Tokat'a göç eden muhacirlerden tahminen ortalama 432 hanede 2.199 muhacir Tokat Sancağı dahilindeki Niksar kazasına iskan edilmiştir. Muhacir iskanı bakımından Niksar Kazası, kozmopolit olarak muhacirlerin mensup olduğu millet farklılığında Tokat (Merkez)

¹⁴⁹ BOA. DH. MKT. 2183/108/ İef. 2, 14 Mart 1315 (26 Mart 1899).

¹⁵⁰ BOA. DH. MKT. 2658/44, 12 Temmuz 1324 (25 Temmuz 1908).

Kazası'ndan sonra ikinci sıradadır. Dolayısıyla iskan sırasında ve sonrasında yaşanan sorunlar ve muhacirlerden kaynaklı olarak meydana gelen asayiş bozucu olaylarda da Niksar Kazası, Tokat kazasından sonra yine ikinci sıradadır. Bu yüzden, muhacirlerin mensup olduğu millet çeşitliliği ile çıkan asayiş sorunları arasında bir paralellik olduğu söylenebilir. Niksar kazasının bir başka özelliği ise, Ordu kazası ile sınır olmasıdır. Muhacirlerin iskan edildikleri dönemde Niksar ile sınır olan Ordu kazası, Gürcü eşkıyalarının faaliyet alanıydı. Nitekim ileride görüleceği üzere, Niksar kazasına iskan edilmiş olan Kafkas muhacirleri de ister istemez söz konusu Gürcü eşkıyalar ile karşı karşıya gelmek zorunda kalacaklardır.

2.2. İSKAN SIRASINDA VE SONRASINDA YAŞANAN SORUNLAR

93 Harbi itibariyle Osmanlı Devleti'nin Tokat'ta iskan ettiği muhacirlerin ve muhacirlerle birlikte yaşamak zorunda kalan yerel halkın, gerek iskan sırasında ve gerek iskan sonrasında ciddi problemlerle karşılaştıklarını belirtmiştik. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik koşullar göz önüne alındığında, vatanlarından zorla göç ettirilerek kanunları, dünya görüşü, iç ve dış dinamikleri farklı bir devletin sınırları içerisinde, belki de adını bile duymadıkları bir sancakta yerleşmek zorunda kalan Kafkas muhacirlerinin ne kadar kolay bir iskan süreci yaşayacakları ve iskan sonrası ne kadar az sorunla karşılaşacakları elbette ayrı bir muammadır.

Tokat'ta muhacir iskan sırasında ve sonrasında kaynaklanan sorunları, yerli halktan kaynaklanan sorunlar, yerel yöneticilerden kaynaklanan sorunlar ve muhacirlerden kaynaklanan sorunlar olmak üzere üçe ayırabiliriz:

Yerli halktan kaynaklanan sorunlar, ağırlıklı olarak muhacirlerin iskan edildikleri yerde yerli ahali ile aralarında geçen arazi sorunlarıdır. Kimi zaman muhacirlerin yerli halkın arazilerine müdahale etmesiyle; kimi zaman da yerli halkın muhacirlerin arazilerine müdahale etmesiyle çıkan bu sorunların çözümünde yerel hükümet, tapu senedi gibi resmi belgeleri dikkate alarak meseleyi kanuni yönden çözmüştür. Kimi zaman ise, arazi sorunları uzun süre devam etmiş, yerli ahali ile muhacirleri karşı karşıya getirip asayişin bozulmasına sebep olan bir takım olaylara dönüşmüştür.

Yerel yöneticilerden kaynaklanan sorunlar ise, ağırlıklı olarak muhacirlerin bir takım ihtiyaçlarının karşılanmasına karşı çıkan memurlardan, bürokrasideki açıklardan

ve yerel bürokratlar ile yerel yöneticilerin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ile eskilere dayanan kişisel meselelerinden kaynaklanmaktaydı.

Muhacirlerden kaynaklanan sorunlar ise, muhacirlerin devletten beklentilerinin bazen yerine getirilememesi, bazı muhacirlerin iskan sonrası vatanlarına geri dönmek istemeleri ve bazı durumlarda asayişin bozulmasına sebep olmalarından kaynaklanmaktaydı.

Osmanlı Devleti, yerel yönetimleri ve taşra teşkilatı nezdinde muhacir iskanı sırasında ve sonrasında kaynağı ne olursa olsun çıkan tüm problemleri kendi kadim kanunlarına dayalı olarak hukuk yolu ile çözmüştür. Muhacirler ve yerli halk arasında taraf tutmamış, tam tersine yerli halk, yerel yöneticiler ve muhacirler nazarında karşılaştığı tüm sorunların çözümü için gerekli olan kanunları işleterek gereğini yapmıştır. Devlet, özellikle yerli ahali ile muhacirler arasında çıkan arazi sorunlarında, sorunun kaynağı olan arazinin hangi tarafa ait olduğunu belirten tapu senedini dikkate almıştır. Ayrıca devlet, muhacirlerin Osmanlı toprağına yabancı olması dolayısıyla, devletin kanunlarından bihaber olmaları ve dil bilmemeleri sebebiyle içinde buldukları durumun suistimal edilerek kendilerine devlet tarafından verilen toprakları elde etmeye çalışan ve/veya tapulu bir şekilde muhacirlere verilen araziye tecavüz eden yerli ahaliye de göz açtırmamıştır.

2.2.1. Yerli Halktan Kaynaklanan Sorunlar

93 Harbi sonrası Tokat'a iskan edilen muhacirlerin iskan edildikleri bazı yerlerde yerli ahali bu muhacirlerle birlikte yaşamak istemedikleri için muhacirlere huzursuzluk vermişlerdir. Bunun ilk örneği, Erbaa Kazası'nda meydana gelmiştir. Savaş sonrası Erbaa'da Dağkalfa, Ormanlı, Yenice ve Subaşı karyelerine iskan edilen 2.000 nüfus muhacirin bir kısmı iskan edildikleri karyelerde yerli Rum ve Ermenilerden gördükleri zalimce muamelelerden şikayet etmekteydiler. Söz konusu muhacirlerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması için, devlet nezdinde gerekli tahkikatın yapılarak tedbir alınması mahalli idareye bildirilmiştir.¹⁵¹

Artukabad kazası Sarhı karyesi yerli ahalisinden Abdullah Çavuş ve Yedigâr Efendi, söz konusu karyede iskan edilmiş bir grup muhacirinin inşa ettikleri evlerden

¹⁵¹ BOA. HR. TH. 27/56, 6 Haziran 1294 (18 Haziran 1878).

birini yıkmış ve bazı evlere de zarar vermişlerdir. Bu sebeple, muhacirler Sivas vilayetinden bu iki kişinin cezalandırılmasını rica etmişlerdir.¹⁵²

Tokat Sancağı'na tabi Hanyolu mahallinde iskan edilmiş olan bir grup muhacire evler inşa edilerek ve arazi tahsis edilerek iskanları sağlanmıştır. Ancak, bu muhacirler, yerli halktan kaynaklı olarak ziraata elverişsiz başka bir yere nakledileceklerini haber almışlardır.¹⁵³ Bu durum karşısında muhacirin vekili Mehmet tarafından Tokat Mutasarrıflığı'na yazılan malumatta, iskan edildikleri yerlerden sebepsizce çikartılmalarının doğru olmadığı belirtilmiştir.¹⁵⁴

1890 yılında Niksar'ın Kılavuz Karyesi'ne iskan edilmiş bir grup muhacirine haneler inşa edilmiş ve tapu senetleri verilmiştir. Ancak, yerli ahalden bazıları, bu muhacirlere müdahale etmiş ve muhacirleri zorla oradan ihraç ederek başka bir mahalde yaşamak zorunda bırakmışlardır. Hükümet tarafından bu muhacirlerin Kılavuz karyesindeki iskanlarının devamlılığı sağlanarak içine düştükleri perişan duruma bir son verilmesi ve sebepsiz yere muhacirlerin diğer mahallere gönderilmemesi Muhacirin Komisyonu'na bildirilmiştir.¹⁵⁵

Niksar'ın Tepe Yatağı karyesine iskan edilen Batum muhacirlerine ziraatla uğraşmaları için tahsis edilen Anduzbaşı (Oluklu Pınar) arazisine Kılavuz karyesi gayrimüslim ahali tarafından sürekli müdahale edilmekteydi. Muhacirlerin şikayeti üzerine Dahiliye Nezareti'nden Sivas vilayetine gönderilen telgrafta, söz konusu karye ahalesinin muhacir arazisine müdahalesine son verilmesi emredilmiştir.¹⁵⁶

Batum muhacirleriyle birlikte Tepe Yatağı karyesine iskan edilen Şavşad muhacirleri de yerli ahali ile bir takım sorunlar yaşadılar. Şavşad muhacirlerine tahsis edilen arazide muhacirlerin barınması için evler inşa edilmesine rağmen, kaza sakinlerinden Ladikli Hacı İsa Efendi, muhacirlerin iskan edildiği arazinin kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Ancak, muhacirlerin kendilerine verilen tapu senetlerini Muhacirin Komisyonu'na göndermeleri ile yapılan tahkikat sonucu arazinin muhacirlere ait olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, yerli ahalden Davudoğulları ailesine, muhacirlerin

¹⁵² BOA. DH. MKT. 1348/72/lef. 2, 6 Şubat 1301 (18 Şubat 1886).

¹⁵³ BOA. DH. MKT. 1596/51, 7 Şubat 1304 (19 Şubat 1889).

¹⁵⁴ BOA. DH. MKT. 1631/54, 24 Mayıs 1305 (4 Haziran 1889).

¹⁵⁵ BOA. DH. MKT. 1707/56, 19 Recep 1307 (11 Mart 1890).

¹⁵⁶ BOA. DH. MKT. 2813/108, 16 Mart 1315 (28 Mart 1899).

arazisine sürekli müdahale etmesinden dolayı 3.5 Osmanlı altını para cezası verilmiştir.¹⁵⁷

Devletin muhacirler ile yerli ahali arasında çıkan arazi ve sınır sorunlarını kısa sürede çözmesine ve asayişini sağlamasına rağmen, bazen uzun süren arazi sorunları da olmaktadır. Hatta, bu sorunlar bazen yerli ahali ile muhacirleri karşı karşıya getirerek asayişin bozulmasına sebep olmaktadır. Örneğin; muhacir iskanı için kurulan İhsaniye karyesi ile Çiftlik karyesi Hıristiyan ahali arasında uzun zamandan beri devam eden bir arazi sorunu vardı. Çiftlik Babası Arış'ın Sivas vilayetine gönderdiği telgrafta belirttiği üzere, Çiftlik karyesi Hıristiyanlarının tasarrufunda bulunan arazi ve yaylaklara, İhsaniye karyesi muhacirleri tarafından sürekli müdahale edilmekteydi. Hatta bu mesele sebebiyle, iki karye ahali arasında çıkan bir kavgada 8 muhacir ve 10 Hıristiyan yaralandığı için Çiftlik Karyesi Hıristiyanları hayatlarını tehlikede görmekteydi.¹⁵⁸ Bu durum üzerine yapılan tahkikat sonucu Sivas Valisi Nazım Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta belirttiğine göre, İhsaniye karyesi muhacirleri ile Çiftlik karyesi Hıristiyanları arasında çıkan kavgada kama ve sopa kullanılmış ve bölgeye Jandarma sevk edilerek yapılan tahkikat sonucunda yerli ahalden bir Hıristiyan ve muhacirinden iki Çerkes tevkif edilmiştir.¹⁵⁹ Nazım Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne çektiği bir başka telgrafta durum açıklığa kavuşmaktadır. Paşa'nın telgrafta belirttiğine göre, İhsaniye muhacirlerinin elinde bulunan arazi kendileri için yeterli olmadığından 9000 kuruş bedel karşılığında Çiftlik karyesi arazisinin bir kısmının kendilerine verilmesinin Tokat Meclis İdaresi'nce kabul edilmesine rağmen, Çiftlik Hıristiyanlarının bu durumdan hoşnut olmamaları sonucu kavga çıkmıştır. Jandarma nezaretinde yapılan tahkikat sonucu, suçlular tevkif edilerek mahkemeye çıkartılmış ve benzer bir durumun bir daha meydana gelmemesi için gerekli tedbirler alınmıştır.¹⁶⁰

2.2.2. Yerel Yöneticilerden Kaynaklanan Sorunlar

Tokat Sancağı'nda muhacir iskanı sırasında ve sonrasında yerel yöneticilerden kaynaklı olarak da bir takım sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunlar genellikle muhacirlerin bir takım ihtiyaçlarının karşılanmasına karşı çıkan memurlarından kaynaklı olarak çıkmaktaydı. Örneğin, 1888 yılında Tokat Sancağı dahilinde iskan

¹⁵⁷ BOA. DH. MKT. 1769/1, 24 Eylül 1306 (6 Ekim 1890).

¹⁵⁸ BOA. DH. MUI. 71/28/lef. 2, 17 Şubat 1325 (2 Mart 1910).

¹⁵⁹ BOA. DH. MUI. 71/28/lef. 3, 23 Şubat 1325 (8 Mart 1910).

¹⁶⁰ BOA. DH. MUI. 71/28/lef. 4, 20 Şubat 1325 (5 Mart 1910).

edilmiş muhacirine yevmiye verilmesine sancak muhasebecisi karşı çıkmıştır. Muhacirlerin zor durumda kalmaları üzerine durum Maliye Nezareti'ne ve Muhacirin Komisyonu'na bildirilerek sancak muhasebecisine engel olunması ve muhacirlerin sıkıntılarının giderilmesi rica edilmiştir.¹⁶¹

Kimi zaman muhacirlerin iskan edildikleri arazinin sancak yönetimi tarafından farklı amaç için kullanılması planlanmasından kaynaklı olarak muhacirler, zor durumda kalmışlardır. Örneğin, Niksar'ın Tepe Yatağı mahallinde muhacirlerin iskan edildikleri arazinin sancak yönetimi tarafından çiftlik yapılması planlanmıştır. Muhacirler, arazilerinin çiftlik yapılacağından dolayı içine düştükleri mağduriyetin giderilmesini Sivas Vilayeti'nden rica etmişlerdir.¹⁶²

Kimi zaman ise, yerli ahaliye ait olan arazilerin sancak yönetimi tarafından muhacirlere verilecek olması sorun teşkil etmiştir. Örneğin, Tokat'ın Üçtepeliler mevkiinde kasaba ahalesinin baltalığı ve merası olan arazinin sancak yönetimi tarafından Kavalcık ve Oğlakçı karyelerinde iskan edilmiş olan Çerkes muhacirlerine verilmesi planlanmıştır. Bu durumdan şikayetçi olan kasaba ahali, Dahiliye Nezareti'nden bunun önlenmesini rica etmiştir.¹⁶³ Dahiliye Nezareti de Sivas Vilayeti'ne yazdığı telgrafta, yerli ahalinin şikayetinden kaynaklı olarak durum hakkında gereğinin yapılmasını emretmiştir.¹⁶⁴

Sivas'ın Daylan karyesi arazisinin Tokat Mutasarrıfı Bekir Paşa tarafından yerli ahalinin elinden alınarak Çerkeslere verilmesi üzerine Daylan karyesi muhtarı Hacı Ali Efendi, bu konuda Sadarete bir telgraf çekerek şikayetini dile getirmiştir. Durumla ilgili Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne çekilen telgrafla konuyla ilgili tahkikat yapılarak gereğinin yapılması emredilmiştir.¹⁶⁵

Niksar kazası dahilindeki Ohtab Karyesi'nde, yerli ahalinin 40 seneden beri tasarruflarında bulunan 300 dönümlük arazi ile Huru Karyesi civarında bulunan Sakızlı Ören arazisinde 26 seneden beri imar ve ziraatla uğraşan yerli ahalinin 260 dönümlük arazisinin ve aynı karyede 18 hane tarafından 26 seneden beri imar olunan Örenler arazisinin, tapu senetleri olmasına rağmen, sancak yönetimi tarafından muhacirine

¹⁶¹ BOA. DH. MKT. 1526/48, 12 Temmuz 1304 (24 Temmuz 1888).

¹⁶² BOA. DH. MKT. 1683/129, 27 Ramazan 1307 (17 Mayıs 1890).

¹⁶³ BOA. DH. MKT. 543/31, 24 Haziran 1318 (5 Temmuz 1902).

¹⁶⁴ BOA. DH. MKT. 543/31/lef. 2, 4 Temmuz 1318 (17 Temmuz 1902).

¹⁶⁵ BOA. DH. MKT. 2317/103, 29 Şubat 1315 (13 Mart 1900).

verilmesi planlanmıştır. Bu konuda şikayetçi olan yerli ahalinin, Dahiliye Nezareti'ne verdikleri Hasan, Hüseyin ve İbrahim imzalı bir arzuhalle, arazilerinin muhacirine verilmesi durumunda imar ve ziraattan mahrum kalacaklarını bildirmişlerdir.¹⁶⁶ Yerli ahalinin şikayeti üzerine Dahiliye Nezareti, Sivas Vilayeti Vekaleti'ne çektiği telgrafla, böyle bir durumun söz konusu olamayacağını, yerli ahalinin zor duruma sokulmaması için gereğinin yapılmasını emretmiştir.¹⁶⁷

Niksar kazası dahilindeki Sakızlı, Mercimekdüzü ve Örenler karyelerinde arazilerine yerli hükümet tarafından Batum muhacirlerinin iskan edilmesinden şikayetçi olan yerli ahali, vekilleri aracılığıyla Dahiliye Nezareti'ne başvurarak bu durumun düzeltilmesini talep etmişlerdir.¹⁶⁸

Kimi zaman ise, muhacirlerin iskan edilmesinin ardından kendilerine ziraatla uğraşmaları için verilen arazilerin sancak yönetimi tarafından ellerinden alınması da ayrı bir sorun teşkil etmiştir. Örneğin, Muhacirin İdaresi Müdüriyeti'nin Sadarete bildirdiğine göre, Niksar kazasına tabi Huru karyesinde iskan edilmiş olan muhacirlere ziraat ile uğraşmaları için tahsis edilmiş bir kısım arazinin kendilerinden alınmasından dolayı muhacirler zor durumda kalmışlardır. Elleri kalan arazinin ziraata yeterli olmamasından şikayet etmekteydiler.¹⁶⁹ Konuyla ilgili olarak Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne gönderilen telgrafla, meselenin derhal halledilerek muhacirinin sıkıntısına son verilmesi emredilmiştir.¹⁷⁰

Kimi zaman ise, devletin muhacirlerin beklentilerini tam olarak yerine getirememesinden kaynaklı olarak bir takım sorunlar meydana gelmekteydi. Örneğin, Niksar kazası dahilinde iskan edilen bazı muhacirlere tahsis edilen arazilerin tapu senetleri kendilerine verilmediğinden, tohumluk zahire dağıtılmadığı gibi pek çoğunun hanelerinin inşa edilmediğinden ve inşa edilenlerin de inşaatlarının yarım kaldığından şikayet eden muhacirler, vekilleri Mahmut Efendi öncülüğünde Sivas Vilayeti Vekaleti'ne yazdıkları arzuhalle, sefalet içerisinde bulduklarından ve bu durumun bir an önce sonlandırılmasını rica etmişlerdir.¹⁷¹

¹⁶⁶ BOA. DH. MKT. 2772/17, 4 Mart 1325 (17 Mart 1909).

¹⁶⁷ BOA. DH. MKT. 2772/17/lef. 2, 7 Mart 1325 (20 Mart 1909).

¹⁶⁸ BOA. DH. MKT. 2777/17/lef. 2, 10 Mart 1325 (23 Mart 1909).

¹⁶⁹ BOA. DH. MKT. 2655/27, 22 Teşrin-i Evvel 1324 (4 Kasım 1908).

¹⁷⁰ BOA. DH. MKT. 2655/27/lef. 2, 25 Teşrin-i Evvel 1325 (7 Kasım 1908).

¹⁷¹ BOA. DH. MKT. 2728/81, 22 Kanun-i Sani 1324 (4 Şubat 1909).

Kimi zaman ise, yerel bürokratlar ile yerel yöneticilerin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ile eskilere dayanan kişisel meselelerinden kaynaklanan bir takım sorunlar meydana gelmekteydi. Örneğin, Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta, Tokat Mutasarrıfı Bekir Paşa'nın Çerkesler arasında keyfi ve zararlı faaliyetlerde bulunduğunu, Aziziye Çerkeslerinin Bab-ı Ali'ye arz ettikleri şikayetlerini, Çerkes muhacirlerinin huzurunu ve vilayette asayişin sağlamanın önemini vurgulayan Sivas Valisi Hasan Hilmi Paşa, Bekir Paşa'nın Bab-ı Ali'de bulunan bazı ahabap ve akrabaları tarafından korunup kollandığını belirtmiştir. Ayrıca Hasan Hilmi Paşa, Çerkesler arasındaki keyfi faaliyetlerinden dolayı Bekir Paşa'ya dair yerli halktan kaynaklanan bir hoşnutsuzluk olduğunu ve bu sebeplerden dolayı Tokat'ta memuriyetine devam etmesinin uygun olmadığını belirtmiştir.¹⁷² Hasan Hilmi Paşa, vilayette asayişin bozulmaması için, Bekir Paşa'nın Anadolu'da Çerkes bulunmayan bir başka vilayete gönderilmesinin doğru olacağını da ayrıca belirtmiştir.¹⁷³

Aynı esnada Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen bir telgrafta, Tokat Defter-i Hakani Memuru Kamil Efendi'nin bazı uygulamalarından dolayı Bekir Paşa'dan şikayeti dile getirilmekteydi. Kamil Efendi'nin belirttiğine göre, Bekir Paşa Niksar'da Topkara, Zile'de Iğır ve Erbaa'da Oğlakçı karyelerinde yerli ahaliye ve hazineye ait olan bazı arazileri Çerkeslere vererek yerli ahaliyi zor durumda bırakmıştır. Bekir Paşa'nın bu konuda tahkikat yapılmasına izin vermediğinden ve tasarruflarında bulunan arazileri, cebren kendilerinden alınıp Çerkeslere verilen karyelerin yerli ahaliyelerinin her gün beşer-onar kişilik gruplar halinde vilayet merkezine gelerek şikayette bulunduğundan yakınan Kamil Efendi, bu duruma acilen bir son verilmezse, söz konusu arazi meselesinden dolayı Çerkesler ile yerli ahali arasında bir hadise zuhur edeceğini belirtmiştir. Ayrıca, meselenin çözülmesi için doğrudan doğruya Bab-ı Ali'den memurlar gönderilerek gerekli tahkikatın yapılmasını rica etmiştir.¹⁷⁴ Adliye Nezareti'ne yazdığı başka bir telgrafta ise, söz konusu arazilerin cebren yerli ahalinin elinden alınarak Çerkeslere verilmesinin halkın hukukuna tecavüz etmek anlamına geleceğini vurgulayan Kamil Efendi, Bekir Paşa'nın halkın hukukunu yeterince

¹⁷² BOA. Y. PRK. UM. 46/28, 10 Muharrem 1317 (21 Mayıs 1899).

¹⁷³ BOA. Y. PRK. UM. 46/28/lef. 2-3, 10 Muharrem 1317 (21 Mayıs 1899).

¹⁷⁴ BOA. DH. MKT. 2308/54, 7 Şubat 1315 (19 Şubat 1900).

muhafaza edemediğini ve kendisi dahil Tokat'taki pek çok kişinin Bekir Paşa'dan zulüm gördüğünü belirtmiştir.¹⁷⁵

Adliye Nezareti'nin Sadarete yazdığı bir telgrafa göre, Bekir Paşa'nın bu hareketinden Zile Mal Müdürü Sabıkı Baki Azmi Bey de Adliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafla şikayetçi olmakta ve Kamil Efendi'nin iddialarının aynısını belirtmekteydi.¹⁷⁶

Sivas Valisi Hasan Hilmi Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir başka telgrafta ise, konuyla ilgili olarak tahkikat yapılması için Bab-ı Ali'den bir heyet gönderilmesinin gerekliliği, ancak bu heyetin tahkikat yapmasına Bekir Paşa'nın engel olabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca, Kamil Efendi'nin iddia ettiği gibi, her gün arazileri cebren ellerinden alınan yerli ahalden beşer-onar kişinin konuyla ilgili şikayette bulunmak için vilayet merkezine geldiği ve söz konusu arazi sorunu çözülmezse, yerli ahali ile muhacirler arasında bazı mahallerdeki emsallerine nazaran daha büyük bir hadise çıkabileceği belirtilmiştir.¹⁷⁷ Bekir Paşa'nın 6 vilayetin hükümetine başvurarak yapılması muhtemel bir tahkikatı durdurabileceği de ayrıca vurgulanmıştır.¹⁷⁸

Sivas Valisi Hilmi Paşa ve Kamil Efendi'nin ricası üzerine Bab-ı Ali'den bir tahkikat heyeti Tokat'a gönderilmiştir. Heyetin yaptığı tahkikatın sonucunda Sadarete gönderilen telgrafa göre, Bekir Paşa hakkında yapılan iddiaların büyük bir çoğunluğunun asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. Bekir Paşa'nın şikayet edildiğinin aksine, Tokat Mutasarrıflığı'ndaki Müslim ve Gayrimüslim ahalinin gönlünü kazanmış bir yönetici olduğu anlaşılmıştır. Bekir Paşa hakkında Defter-i Hakani Memuru Kamil Efendi, Zile Mal Müdürü Sabıkı Aziz Efendi ve Hacı Hamdi Bey tarafından ileri sürülen iddiaların sebebi ise, Bekir Paşa'ya olan kişisel husumetlerinden kaynaklı olduğu ortaya çıkmıştır. Heyetin telgrafta belirttiğine göre, Kamil Efendi, yaptığı yolsuz eylemlerden dolayı, sancak yönetimi tarafından yargılanması isteniyordu. Aziz Efendi ise, zimmetine para geçirmekten mahkum edilmiş ve Bekir Paşa tarafından müdürlük görevinden uzaklaştırılmıştı. Hacı Hamdi Bey ise, hazineye devredilecek bir arazide yapılan tahkikat sonrası söz konusu arazi içinde kaldığı için evinin satılmasından dolayı Bekir Paşa'ya kin duymaktaydı. Sonuç olarak, Tahkikat Komisyonu, Kamil Efendi'nin Tokat'ta görevine devam edemeyeceğinden başka bir mahalde görevlendirilmesine karar

¹⁷⁵ BOA. ŞD. 1806/26, 13 Şubat 1315 (25 Şubat 1900).

¹⁷⁶ BOA. ŞD. 1806/26/lef. 3, 9 Mart 1316 (22 Mart 1900).

¹⁷⁷ BOA. ŞD. 1806/29/lef. 9, 26 Kanun-i Sani 1315 (7 Şubat 1909).

¹⁷⁸ BOA. ŞD. 1806/29/lef. 11, 7 Şubat 1315 (19 Şubat 1900).

verirken, Bekir Paşa'nın ise görevini kötüye kullanmadığı için vazifesine devam etmesine karar vermiştir.¹⁷⁹

2.2.3. Muhacirlerden Kaynaklanan Sorunlar

Tokat Sancağı'nda muhacir iskanı sırasında ve sonrasında muhacirlerden kaynaklı bir takım sorunlar da meydana gelmiştir. Bu sorunlar genellikle, muhacirlerin devletten beklentilerinin bazen yerine getirilememesi, bazı muhacirlerin iskan sonrası vatanlarına geri dönmek istemeleri ve bazı durumlarda asayişin bozulmasına sebep olmalarından kaynaklanmaktaydı.

İskan edildikleri yerde bir takım hal ve hareketleri dolayısıyla asayişin bozulmasına sebep olacakları düşünülen bir takım muhacirlerin var olduğu bilinmektedir. Devletin bu muhacirler için aldığı önlem, söz konusu muhacirlerin iskan edildikleri yerden başka mahallere gönderilmeleridir. Örneğin, 1887 yılında Trabzon Vilayeti'ne yazılan bir telgrafla, Trabzon ile hemhudut olan Niksar kazasında iskan edilmiş olan Gürcü muhacirlerden zararlı olan şahısların oradan kaldırılarak Ankara'ya veya Sivas'ta Gürcü bulunmayan ve Trabzon hududundan uzak yerlere iskan edilmeleri bildirilmiştir.¹⁸⁰

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti topraklarında iskan ettikleri muhacirlere ekonomik durumlarını düzelterek, devlete uyum sağlayana kadar birtakım muafiyetlerde bulunmuştur. Bu muafiyetlerden biri de askerlik muafiyeti olmuştur. Ancak, askerlik muafiyet süresini doldurduktan sonra askere gitmemek için bir takım hilelere başvuran muhacirler de bulunmaktaydı. Örneğin, 1894 yılında Tokat'a tabi Canpolad Karyesi'nde sakin olan Çerkes muhacirlerinden 20 yaşındaki Azmet adında biri, Çerdigin adındaki Rum karyesine giderek orada ikamet etmiş ve söz konusu karyede bir Rum kızıyla evlenmiştir.¹⁸¹ Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne bildirildiği üzere, bu durum Çerkeslerle Rumlar arasında bir çatışmaya yol açabilir ve sancak genelinde asayiş bozucu olaylara sebebiyet verebilirdi.¹⁸² Bu sebeple, Azmet'in ve eşinin can güvenliği tehlikede olduğu için, vilayetten uzak bir yere gönderilmesi düşünülmüştür. Kastamonu Vilayeti'ne gönderilmesi teklif edilse de Aziziye'ye gönderilmiştir. Kısa süre sonra, Azmet ve kardeşlerinin askerlik işlemlerinin yapıp yapılmadığı Mutasarrıflığa

¹⁷⁹ BOA. ŞD. 1806/29/lef. 12, 14 Eylül 1316 (27 Eylül 1900).

¹⁸⁰ BOA. DH. MKT. 1452/72, 19 Eylül 1903 (1 Ekim 1887).

¹⁸¹ BOA. BEO. 452/33869/lef. 2, 15 Temmuz 1310 (27 Temmuz 1894).

¹⁸² BOA. DH. ŞFR. 167/68, 15 Temmuz 1310 (27 Temmuz 1894).

sorulmuştur. Yapılan tatbikat sonucu, Azmet adlı kişinin tebdil-i nam ettiği (isim değiştirdiği), gerçek adının ise Haçman? (veya Çahman) olduğu, 1309 (1893) senesi tertib-i evvel efradattan (o yıl askere gideceklerden) bulunduğu halde adını değiştirmesinden dolayı kaydının bulunmadığı ve askerden kaçmak için hile yaptığı anlaşılmıştır.¹⁸³ Bu sebeple Sivas Vilayeti'ne yazdığı bir telgrafla, celp zamanı gelmiş, ancak asker kaçağı olan Azmet'in Seraskerlik Makamı ile görüşülerek Arabistan'daki taburlardan birine gönderilmesi için gerekli işlemlerin yapılması rica edilmiştir.¹⁸⁴

Kimi zaman iskan edilmelerine rağmen, ihtiyaçları yeterli ölçüde karşılanmamış muhacirler geldikleri yere geri dönmeyi düşünmüşlerdir. Örneğin, Zile kazası ile Amasya'nın Hakala Nahiyesi ve Mecidözü kazasında iskan edilen muhacirlerin bir kısmının Rusya'ya geri dönme düşüncesinde bulduklarına dair Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne telgraf çekilmiştir. Dahiliye Nezareti de Muhacirin-i İslamiyye Komisyonu nezdinde, muhacirlerin sorunlarının münasip bir şekilde çözülerek Rusya'ya geri dönme fikrinden vazgeçirilmelerini bildirmiştir.¹⁸⁵

Tokat Sancağı dahilinde iskan edilmiş muhacirlerden kaynaklı olarak arazi sorunları da olmaktaydı. Örneğin, Yozgat'ın Fuadiye karyesi sakini olan Çerkes muhacirleri ile Zile'nin İmer karyesi halkı arasında bir arazi anlaşmazlığı çıkmıştır. Sivas Vilayeti, bu anlaşmazlığı körükleyen Fuadiye Çerkeslerinden Bekir Bey ve diğerleri hakkında yapılacak işleme dair mazbatanın bir suretini, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nden talep etmiştir.¹⁸⁶ Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne gönderilen telgrafta ise, Zile kazasına tabi İmer karyesinde yerli ahalinin tapusuz şekilde tasarrufunda olan mera ve yaylanın, iskanları sonrası Fuadiye Karyesi Çerkeslerine verildiği ve ellerinde tapu senetleri bulunduğu yapılan tahkikat sonucu anlaşılmıştır. Ancak, vilayet ve Muhacirin Komisyonu ile yapılan yazışmalarla, söz konusu mera ve yaylanın bir kısmı İmerlilere bir kısmının da Fuadiye Çerkeslerine verilmesi, bu iki karyenin mera ve yayladaki hudutlarının kesin surette belirlenmesi, ardından birer hudut namenin her iki karye ahaliyelerinin temsilcilerine gönderilmesi ve daha önceden yolsuz bir şekilde verilmiş tapu senetlerinin iptal edilmesi emredilmiştir. Ayrıca, her iki karye ahaliyesi arasında fesat çıkardığı anlaşılan Çerkes Bekir Bey'in,

¹⁸³ BOA. BEO. 480/35969/lef. 3, 6 Ağustos 1310 (18 Ağustos 1894).

¹⁸⁴ BOA. BEO. 480/35969, 18 Temmuz 1312 (30 Temmuz 1896).

¹⁸⁵ BOA. A). MKT. MHM. 515/26, 4 Teşrin-i Evvel 1317 (17 Ekim 1901).

¹⁸⁶ BOA. DH. MKT. 777/56, 1 Teşrin-i Evvel 1319 (14 Ekim 1903).

başka bir Çerkes mahali yerine merkez vilayete gönderilmesi uygun olacağı ve yine fesat çıkarıcılar olursa haklarında gerekli kanuni işlemlerin yapılması emredilmiştir.¹⁸⁷

Zile kazasının Akgeçid Karyesi'nde 30-40 yıl önce iskan edilmiş (1862-1872 yılları arasında) muhacirlerle yerel ahali arasında çıkan bir arazi davası, bölgeye memurlar gönderilerek çözülmüştür.¹⁸⁸

Yine Batum muhacirleri ile Niksar kazasının Örenler karyesi ahali arasında arazi sorunu meydana gelmiştir. Örenler karyesi ahali namına Hasan adında biri, Meclis-i Mebusan'a yazdığı arzuhalde, karyelerinde kendi tasarruflarında bulunan ağıl, bağ, bahçe ve tarlaların Batum muhacirleri tarafından zapt edildiğini, mağdur olduklarını ve bu babda şikayetçi olduklarını belirtmiştir.¹⁸⁹ Konuyu Dahiliye Nezareti'ne bildiren Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Efendi, karye ahalisinin tasarrufunda bulunan arazilerin muhacirler tarafından cebren ellerinden alındığı için mağdur olduklarını ve konuyla ilgili ne yapılması gerektiğini sormuştur.¹⁹⁰ Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir telgrafla, konu hakkında Tokat Mutasarrıflığı tarafından tahkikat yapıldığı, tatbikat sonucunun Niksar Kazası'na bildirildiği ve Hasan ve rüfekasının bu konunun çözüme kavuşturulması için mahkemeye müracaat etmeleri gerektiğinin kendilerine bildirildiği belirtilmiştir.¹⁹¹

Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne yazılan bir telgrafla, Niksar kazasının Huru karyesinde Hacı Abdurrahman Efendi ve Hasan adında iki şahısın, mutasarrıfı oldukları araziye muhacirler tarafından sürekli müdahale edilmesinden şikayetçi oldukları bildirilmiştir. Abdurrahman Efendi ve Hasan adlı bu şahısların arzuhalleri üzerine, Sivas Vilayeti Vekaleti'ne, muhacirlerin yerli ahalinin arazilerine müdahale etmesine bir son vermesi için gereğinin yapılması emredilmiştir.¹⁹²

Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir telgrafla, Niksar'da Tahtalı karyesinde iskan edilmiş muhacirin ile yerli ahali arasında arazi sorunu olduğu ve muhacirlerin yerli ahalinin arazilerine sürekli tecavüzde buldukları belirtilmiştir. Sivas Vilayeti'nin bildirdiğine göre, yerli ahalden İlyas adında biri, tasarruflarında

¹⁸⁷ BOA. DH. MKT. 777/56/ İef. 2, 14 Haziran 1320 (27 Haziran 1904).

¹⁸⁸ BOA. DH. ŞFR. 275/26, 15 Kanun-i Sani 1317 (28 Ocak 1902).

¹⁸⁹ BOA. DH. MUI. 112/22, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909).

¹⁹⁰ BOA. DH. MUI. 112/22/İef. 2, 29 Mart 1325 (11 Nisan 1909).

¹⁹¹ BOA. DH. MUI. 112/22/İef. 4, 4 Haziran 1325 (17 Haziran 1909).

¹⁹² BOA. D. MKT. 2740/79, 28 Kanun-i Sani 1324 (10 Şubat 1909).

bulunan arazinin kendilerine ait olduğunu, ellerinde ispatlamak için tapu senetlerinin olduğunu ve nüfus tahrirlerinin yapıldığını ve mahkemeye başvurarak arazinin kendilerine ait olduğunu tescillemelerine rağmen, muhacirlerin araziye tecavüzlerinin hala devam ettiğini bildirmiştir.¹⁹³ Sivas Vilayeti, Dahiliye Nezareti'ne konu hakkında ne yapılması gerektiğini sormuştur. Dahiliye Nezareti'nden gelen cevapta ise, yerli ahalinin elinde arazinin kendisine ait olduğunu tescilleyen tapu senedi olduğunu ve mahkemenin yerli ahali lehinde karar vermesi üzerine kanunen gereğinin yapılmasını ve muhacirinin söz konusu araziye tecavüzde bulunmasının önlenmesi emredilmiştir.¹⁹⁴

Görüldüğü üzere, iskan edildikleri andan itibaren Kafkas muhacirleri, yerli halk ve yerel yöneticiler ile pek çok sorun yaşamışlardır. Görülen yüzüyle sorunların çoğunluğunu toprak ve arazi sorunları meydana getirirse de mesele o kadar da basit değildir. Burada dikkat edilmesi gereken durum, Kafkas muhacirlerinin Rusya ile uzun yıllar süren savaşlar sonrası vatanlarını kaybetmeleri ve içlerindeki bu büyük paradoks ile göç etmek zorunda kalmaları ve belki de daha önce adından ve halifeden başka bir şey duymadıkları Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmaları ve yine adını bile duymadıkları bir sancakta yerleşmek zorunda kalmalarıydı. Ayrıca, Osmanlı Devleti'ne göç ederken yanlarında sadece taşıyabildikleri değerli eşyalarını veya ailelerini değil, aynı zamanda uzun yıllardan beri sürdürdükleri ve sonuna kadar bağlı oldukları kadim gerçeklerini, kültürlerini, gelenek ve göreneklerini de getirmişlerdi. İleri de görüleceği üzere, Osmanlı Devleti'nin Kafkas muhacirlerini devletin topraklarına iskan ederek bu insanları tarımda iş gücü olarak kullanmak istemesi ve iskan edildikleri yerde gayrimüslim nüfusa karşı yerli halk ile birlikte bir denge unsuru olarak kullanmak istemesi, devletin, yerli ahalinin ve muhacirlerin başına beklenenden çok daha farklı sorunlar meydana getirecekti. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum da buna pek elverecek bir yapıdaydı.

¹⁹³ BOA. DH. MUI. 115/5/lef. 3, 5 Temmuz 1326 (18 Temmuz 1910).

¹⁹⁴ BOA. DH. MUI. 115/5/1-2, 19 Temmuz 1326 (1 Ağustos 1910).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOKAT'A İSKAN EDİLEN KAFKAS MUHACİRLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL ENTEGRASYONLARI

Bu bölümde Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç ettikten sonra devlet tarafından Sivas vilayeti sınırları dahilinde kalan Tokat Sancağı'na iskan edilen Kafkas muhacirlerinin Osmanlı Devleti'ne sosyo-kültürel anlamda entegre olma süreçlerini anlamaya ve anlatmaya çalışacağız.

Bilindiği üzere, bir milletin başka bir ülkeye sosyo-kültürel anlamda entegre olması, kendini yerleştiği ülkenin bir vatandaşı ve bireyi olarak görmesi ve sosyal ve kültürel anlamda o ülkeye entegre olması bir kaç yıl gibi kısa bir sürede olabilecek bir durum değildir. Bunun için on yıllar hatta bazen yüzyıllar gerekmektedir. Bizim burada amacımız, Osmanlı Devleti'nin Kafkas muhacirlerini devlete ve devletin sınırları dahilinde kalan coğrafyaya entegre etmek için, muhacirleri bir Osmanlı vatandaşı yapmak için yaptığı uygulamaların muhacirler nazarındaki karşılığını anlamaktır.

Kafkasya gibi, dil ve etnik bakımdan kozmopolit olan, üzerinde yaşayan her milletin kendine özgü gelenekleri, görenekleri, inançları ve dünya görüşlerinin olduğu ve yüzyıllar boyunca belli başlı paradokslara sahip olarak sürekli bir savaş alanı olmuş bir coğrafyanın insanları, 18. yüzyılın başlarından itibaren sürekli olarak Osmanlı Devleti gibi tümüyle sistematik devlet mekanizmasına sahip olan bir devlete göç etmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kalan muhacirler, yanlarında sadece evlerini ve vatanlarını kaybetmiş olmanın verdiği hüznü ve vatanlarını ellerinden alan Rus Çarlığı'na karşı besledikleri nefreti değil, aynı zamanda kültürlerini ve feodal-ataerkil toplum yapılarını da getirdiler. Bu durum, hem muhacirlerin Osmanlı Devleti'ne entegre olma süreçlerini daha başlamadan yavaşlatmasının yanı sıra, bir takım adetlerinin de iskan edildikleri yerlerde yaşayan yerli halkın garibine gitmesi dolayısıyla bazı sorunlar yaşanmıştır.

Kırım Tatarları ile karşılaştırıldığında Kafkas muhacirleri özellikle de Çerkesler, Osmanlı Devleti'ndeki günlük yaşama çok kolay ayak uyduramadılar.¹⁹⁵ Kafkas muhacirlerinin çoğu Türkçe bilmiyordu. Hem Türkçe öğrenmek hem de geçimlerini

¹⁹⁵ Kırım Tatarları, Osmanlı Devleti'nin yapısına ve günlük yaşamına çok kolay ayak uydurmuşlardı. Osmanlı Devleti'ne göç ettikten hemen sonra devlet tarafından kendilerine verilen arazilerde doğrudan çiftçiliğe başlayıp üretici oldular. Dil ve adetleri, komşuları olan yerel halktan pek farklı olmadığı için çevreleriyle kolayca kaynaştılar. McCarthy, *a.g.e.* s. 45.

sağlamak zorundaydılar. Bu sebeple, çoğunlukla Gürcülerin ve Çerkeslerin yaşamlarını sürdürebilmek için bazen yağmacılığa başvurdukları görülmüştür. Dolayısıyla Osmanlı toplumunun bir parçası olma süreçleri zaman almıştır.

3.1. KAFKAS MUHACİRLERİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Kafkas muhacirlerinin Osmanlı Devleti'ne ve Anadolu coğrafyasına entegre olma süreçlerinde karakteristik özelliklerinin de etkili olduğu kanaatindeyiz. Özellikle orta ılıman iklim özelliğine sahip olan Kuzey Kafkasya'dan göç eden muhacirler ile Karadeniz kıyıları boyunca uzanan Sohum, Poti ve Batum gibi Karadeniz'in subtropikal iklim kuşağına sahip bölgelerden göç eden muhacirler için Anadolu'da yüksek vadi ve yayla iklimine sahip olan Karadeniz Bölgesi uygun bir iskan bölgesiydi. Anadolu'nun Orta Karadeniz Bölümü'nde yer alan Tokat Sancağı, iklim özellikleri açısından muhacir iskanı için uygun bir noktadaydı.

Tokat Sancağı'na iskan edilen Kafkas muhacirlerinin genel karakteristik özelliklerine bakıldığında, Anadolu'nun geneline yayılan muhacirlerin tamamıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir. İktisadi anlamda devletin kendisine uygun gördüğü bir yere iskan edildikten sonra doğrudan doğruya kendisine verilen arazide tarımla uğraşarak sükunet içinde bir hayat yaşayan muhacirlerden başka, Kafkasya'dan göç ederken geride bıraktığı hayatından kaynaklı olarak kırsal hayata ve tarıma alışkın olmadığı için kendisine verilen araziye bırakıp eşkıyalık yaparak insanların evlerini basıp dağa kaldıran, köyleri basan ve yerli halktan haraç alan muhacirler de bulunmaktaydı.¹⁹⁶

Tokat'a iskan edilen muhacirlerin karakteristik özelliklerinden bir diğeri de sosyal çeşitliliğin de fazla olmasıydı. Kafkasya'dan göç eden sıradan halk kitleleri gibi bölgenin soylu kesimine mensup muhacirler de vardı. Örneğin, H. 14 Cemaziyel Ahir

¹⁹⁶ Justin McCarthy'e göre, "özellikle Çerkeslerin ana vatanlarındaki toplum karakteristiği incelendiğinde, anavatanlarından sürgün edildikten sonra mecbur bırakıldıkları soygunculuk yöntemine kendi topraklarında yaşayorken rağbet etmemişlerdir. Fakat, Anadolu'ya göçmen olarak yerleştirildikten sonra, bazı Çerkes göçmenleri kendi yaşamlarını sürdürebilmek adına Müslüman ve Hıristiyan köylerini basıp soymuşlardır." McCarthy, a.g.e., s. 57. Kısa bir Kırım ve Kafkas Tarihi kaleme alan Cevdet Paşa da Çerkesler için "Devlet-i Aliye'nin hizmetine layık ve acayip mahluklardır" demiştir. Ayrıca, "Bu acayipliklerinin başında hırsızlık, kölelik ve vurgunculuk gibi özellikleri bulunmaktadır" diye eklemiştir. Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, C. 1, düz. S. İrmak- B.K. Çağlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 232-236. Her ne kadar bu yargılar, Batılı yazarların Kafkas halkları ve Çerkesler hakkındaki düşünceleriyle paralellik gösterse de; bu yargıların Batı'nın söz konusu dönemdeki oryantalist yaklaşımından kaynaklandığı söylenebilir. Mustafa Oral, "Sultan II. Abdülhamit Döneminde Bir "Çerkes Tarihi" Yazılması Girişimi", Ç.T.T.A.D, C. 16, S. 16-17, Bahar-Güz, 2008, s. 73.

1319 (28 Eylül 1901) tarihinde 4. Ordu-yu Hümayunu Müşirliği'nden Yıldız Sarayı'na yazılan bir telgraf bize Amasya ve Tokat Sancakları'na iskan edilen bir grup muhacirin hakkında bilgi vermektedir. Söz konusu belgede belirtildiği üzere, o tarihte Kafkasya'dan göç ederek Osmanlı Devleti'ne sığınan bir grup muhacir ağırlıklı olarak Şeyh Şamil takımından ve Çeçen asıllı olup tamamıyla Hanefi mezhebine mensuplardı. Ayrıca, söz konusu muhacirler, genellikle Hanefi mezhebinin Kadiri Tarikatı'na mensup insanlardı. Söz konusu muhacirin grubu ilk olarak, Şam, Konya ve Ankara gibi vilayetlere iskan edilseler de söz konusu vilayetlerin iklimine ayak uyduramadıkları için Sivas vilayetine gelerek Amasya ve Tokat sancaklarında iskan edildiler.¹⁹⁷

Tokat'a iskan edilen muhacirler arasında ayrıca Kafkasya'da Osmanlı hakimiyet ve nüfuz alanı içerisinde bulunan bir kısım yerlerin yönetici sınıfına mensup ve/veya onların soyundan gelen muhacirler de vardı. Ekim 1908 tarihinde Tokat'ta bulunan Hasan Hüseyin adında bir muhacir tarafından Sadarete yazılan bir arzuhal bu konuda örnek teşkil etmektedir. Hasan Hüseyin adlı muhacir yazdığı arzuhalde, öncelikle soy kütüğünü yazmakta ve kendisinin akrabalık ilişkilerine değinmektedir. Arzuhalde belirtildiğine göre, Sultan Süleyman tarafından Serhas Han'a ferman-ı alişan ile bir kılıç verilerek Şirvan'a Han tayin edilmiştir. Serhas Han'ın vefatından sonra ise kendisinin büyük pederi Ağlar Han, Rusya'nın Dağıstan eyaletini işgalinden sonra ailesi ve maiyetiyle beraber Sultan II. Mahmut döneminde Osmanlı Devleti'ne hicret etmiştir.¹⁹⁸ İstanbul'a geldikleri zaman Sultan tarafından Tokat Sancağı'na iskan ettirilen bu aile o zamandan beri bölgenin eşrafından olup Yağcızade unvanıyla anılmışlardır.¹⁹⁹ Hasan

¹⁹⁷ Belgede ayrıca söz konusu muhacirler arasında Ermeni olmadığı da vurgulanmıştır. 1856-1914 yılları arasında Kafkasya ile Anadolu arasında Ermeni nüfus ile Müslüman-Türk nüfusun sürekli yer değiştirmesinden dolayı Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan göç eden muhacirler arasında Ermeni olup olmadığı konusunda dikkatli davranmaktaydı. *BOA. Y. PRK. ASK. 175/30, 14 Cemaziyel Ahir 1319 (28 Eylül 1901).*

¹⁹⁸ Rusya'nın memleketlerine girmesi üzerine Osmanlı Devleti'ne iltica eden Serhas Bey'in mektubu için bkz. *BOA. HAT. 826/37451, 29 Zilhicce 1230 (2 Aralık 1815).*

¹⁹⁹ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Plevne Müdafii Gazi Osman Paşa'nın 1832 yılında Tokat'ta dünyaya geldiğini ve Yağcızade ailesine mensup olduğu bilinmektedir. Söz konusu arzuhali sadarete sunan Hasan Hüseyin Bey, "*Dağıstan'ın asl-i kübrasından Şirvan Hanı Serhas Han'ın soyundan geldiğini ve vefatından sonra Ağlar Han'ın başına geçtiği ailenin Tokat'a iskan edildiği ve o tarihten beri Tokat'ta Yağcızade unvanıyla tanındığını*" belirtmiştir. Ailenin 1815 yılında Osmanlı Devleti'ne sığınarak Dersaadet'e geldiğini biliyoruz. Dolayısıyla Gazi Osman Paşa'nın aile köklerinin Dağıstan'ın üst düzey ailelerinden ve Şirvan Hanı Serhas Han'a dayandığı iddia edilebilir.

Hüseyin, verdiği arzualde Tokat'ın eşrafından Yağcızade Halil Hakkı Bey'in oğlu olduğunu belirtmiştir.²⁰⁰

Anlaşıldığı üzere, Tokat Sancağı, bugün Türkiye başta olmak üzere tüm Yakın Doğu'da diasporik bir toplum haline gelen Kafkasya kökenli halkların iskan haritasında gerek nüfus açısından gerek sosyal, kültürel ve karakteristik özelliklerin çeşitliliği açısından önemli bir yer kaplamaktadır. Kafkas muhacirlerinin Tokat Sancağı genelinde karakteristik açıdan çeşitlilik arz etmesi de muhacirlerin sosyo-kültürel anlamda entegrasyon süreçlerine de hem olumlu olarak hem de olumsuz olarak etki etmiştir.

3.2. KAFKAS MUHACİRLERİNE YAPILAN YARDIMLAR VE TANINAN MUAFİYETLER

Osmanlı Devleti, 93 Harbi'nden önce de Rusya ile yapılan savaşlardan sonra geniş bir göçmen akını ile karşı karşıya kaldığından ve söz konusu muhacirlerin sorunlarının çözümünde büyük bir emek sarf ettiğinden, 93 Harbi'ne gelindiğinde, devletin muhacir iskanı konusunda belli bir tecrübeye sahip olduğunu belirtmiştik. Genellikle muhacir iskanı sırasında ve sonrasında muhacirlerin rahatını, refahını ve iskan edildikleri yerde, yerli ahali ile uyumlu bir biçimde yaşamalarını amaçlayan Osmanlı Devleti, muhacirlere iskan edildikleri tarih itibariyle gerek genel anlamda gerek bireysel anlamda rahat etmeleri için bir takım yardımlarda bulunmuş ve yeni memleketlerine uyum sağlayarak üretici olup ekonomik durumlarını iyileştirene kadar bir takım muafiyetlerde bulunmuştur.²⁰¹

Muhacirlere yapılan yardımları Muhacirin Komisyonu yürütmekteydi. Bu yardımları muhacirlerin nakil masrafları, yevmiyeleri, iskan edilmeleri, ev inşası için gereken inşaat malzemeleri, arazi ve çiftlik hayvanları ve tohumluk gibi kalemler oluşturmaktaydı. Muhacirin Komisyonu dışında muhacirlerin gönderildiği vilayetin yerli ahali ve yerel yönetimleri de önemli yardımlarda bulunmaktaydı. Daimi iskan yerlerine gelmek için yol masrafları ile yolculuk boyunca ihtiyaç duydukları tayinat bedellerini de devlet karşılamaktaydı. İskan yerlerine geldiklerinde tahrirleri yapılır,

²⁰⁰ BOA. TFR. I. M. 22/2177, 5 Teşrin-i Evvel 1324 (18 Ekim 1908).

²⁰¹ Osmanlı Devleti'nin iskan politikası gereği, muhacirlerle mülteciler arasında bariz farklar vardı. Muhacirlerin istifade ettikleri pek çok haklardan ve devletin yaptığı yardımlardan mülteciler faydalanamıyordu. Bunun temel sebebi, mültecilerin ana vatanlarıyla bağlarını koparmaması ve fırsatını bulunca geri dönmeleriydi. Bu durum, devlet hazinesini çok büyük zarara uğratmaktaydı. (H. Yıldırım Ağaoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 158*).

maddi durumlarına göre tayinat alıp alamayacakları belirlenirdi. Haneleri inşa edildikten sonra kendilerine teslim edilen muhacirlere son olarak arazi dağıtılırdı. Ancak, 93 Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı, muhacirlere yapılan söz konusu tüm yardımlar, sistematik bir şekilde gerçekleşmemekte ve yapılacak yardımlarda sürekli aksaklıklar olmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin geneline bakıldığında muhacirlere yapılacak yardımların 93 Harbi başladığı andan itibaren planlandığı görülmektedir. Savaşın devam ettiği sırada 2 Ocak 1878 tarihli Meclis-i Mebusan toplantısında devletin yardımına sığınan muhacirler meclisin gündemindeydi. Bazı mebuslar kişi başı 5, bazıları ise 10 kaime para toplanmasını önerdilerse de, Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Vefik Paşa, "*vatan ve memleketlerine düşmanın tasallut ve mekidete üzerine mehcür-ı dar ü diyar ve düçar-ı keşmekeş-ü ıztırar olan muhacirine*"²⁰² yapılacak yardımlar konusunda bağlayıcı kararlar alınmasının gereksizliğini savunmuştur. Paşaya göre, bu işte gönüllülük esastı ve dileyenin dilediği kadar yardım yapması en uygunu olacaktı. Muhacirin Komisyonu kurulmadan önce başlanan yardım toplama işlemi sonucunda, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i İdadiye subayları ve öğrencileri 10,300 kuruşluk bir yardım toplamışlardır. Komisyon kurulduktan sonra ise, başta mebuslar olmak üzere diğer kişi ve kuruluşların yaptıkları yardımla muhacirlerin yol masrafları, tayinat bedelleri ve sağlık harcamaları için 25 Ocak 1878 tarihinde 1,763,763 Lira 50 kuruş para toplanmıştır.²⁰³

Bölgesel anlamda bakıldığında ise, Tokat ve çevresine iskan edilen muhacirlerin genel olarak yol masrafları, kendilerine verilen arazilerden ürün alıncaya kadar geçimlerini sağlayacak miktarda tayinat bedelleri, meskenlerinin yapılması için gerekli yardımlar genellikle yerel yöneticiler ve Muhacirin Komisyonu tarafından karşılanmıştır.

Tokat Sancağı'na iskan edilen muhacirler için yapılacak yardımlarda her vilayet ve sancakta olduğu gibi öncelik olan yol masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. Örneğin, 1899 yılında Tokat'a iskan edilmek için Samsun'a gönderilmiş olan ortalama 4

²⁰² *Türk Parlamento Tarihi (Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet)*, C. I, haz. Prof. Dr. İhsan Güneş, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 183.

²⁰³ *a.g.e.* s. 184-185.

hanede 16 nüfus Batum muhacirinin yol masrafları Muhacirin Komisyonu tarafından karşılanmıştır.²⁰⁴

Muhacirler için önemli sorunlardan biri olan kalacak yer sorunu ise, muhacirlerin iskanları sonrası kendileri için ev yaptırılarak çözülmeye çalışılmıştır. Ancak, 1911 yılına gelindiğinde hala evleri inşa edilmemiş muhacirler bulunmaktaydı. Aynı yıl, inşaat mevsimi başladığında Mart ayı bütçesinden Tokat'a ayrılan meblağ ile muhacirlere evlerinin yapılması kararlaştırılmıştı. Ancak, Sivas vilayetine bildirildiği üzere, Tokat'ta inşaat ekipmanının sınırlı olmasından ve tabiat şartlarının inşaat yapılmasına elverişli olmamasından dolayı gecikmeler olmaktaydı.²⁰⁵

Muhacirlere yapılan yardımlardan bir diğeri ise, iskan edildikleri yerde kendilerine tahsis edilen arazilerden ürün alınıncaya kadar tayinat verilmesiydi. Osmanlı Devleti, gerektiğinde muhacirlerin ihtiyaç duydukları tayinatı kendilerine temin etmekteydi. Ancak, tayinat söz konusu olduğunda gerek muhacirlerden gerekse yerel yönetimlerden kaynaklı olarak suistimaller olmaktaydı. Örneğin, 1888 yılında Amasya ve Tokat'a iskan edilmiş olan muhacirlere hasılat alınıncaya kadar tohumluk ve yemeklik olarak yarısı buğday, yarısı arpa olmak üzere, aşar malından ve dışarıdan tedarik edilerek 45.580 şinik zahire verilmesi uygun görülmüş ve bu durum Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.²⁰⁶ Söz konusu zahirenin 102 hanede 693'ü Amasya'da ve 160 hanede 1060'ı Tokat'ta iskan edilmiş muhacirler için kullanılacağı bildirilse de sonradan yapılan bir inceleme ile muhacir miktarının bu kadar olmadığı ve muhacirlere ne suretle ve ne kadar zahire verileceği belli olmadığı için, Sivas vilayetinden gelecek cevaba göre hareket edileceği bildirilmiştir.²⁰⁷

Muhacirlerin sağlık durumları ve hastalıklara karşı korunması konusu da devletin muhacirlere yaptığı yardım kalemlerinden bir diğeri oluşturmaktaydı. Ancak, muhacirlerin sağlık durumlarına ilişkin yapılan yardımlar, beslenme, temizlik ve barınma konusundaki yetersizlikler ile ilaç ve sağlık personeli konusundaki olumsuzluklar nedeniyle her zaman istenilen sonucu vermemiştir. Ancak, devlet yine de mahalli yönetimler üzerinden elinden geldiği kadar muhacirlerin sağlık sorunları ile ilgilenmekte ve hastalıklarının tedavisi için gerekli yardımı yapmaktaydı. Örneğin, 1890

²⁰⁴ BOA. DH. MKT. 1615/23, 09 Şaban 1306 (1 Nisan 1889).

²⁰⁵ BOA. DH. İD. 85/15, 15 Cemaziyel Evvel 1329 (14 Mayıs 1911).

²⁰⁶ BOA. DH. MKT. 1568/12, 20 Rebiül Ahir 1306 (24 Aralık 1888).

²⁰⁷ BOA. DH. MKT. 1563/2, 09 Ramazan 1306 (30 Nisan 1889).

yılında Tokat sancağında misafir olarak bulunmakta olan Kafkas muhacirlerinin ilaç masraflarının mahallince karşılanması Maliye Nezareti'nden rica edilmiştir.²⁰⁸ Tokat Belediye Reisi Kasım Efendi'nin Maliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta belirtildiği üzere, Muhacirin Komisyonu'nun tahsisatında ilaç masrafları için tahsis ettiği bir bütçe olmadığı için ilaç masraflarının belediyece karşılanması gerektiği bildirilmiştir.²⁰⁹ 1886 yılında, Kafkasya'dan gelerek Tokat'ın bazı karyelerine misafir olarak iskan edilmiş olan bu muhacirler içinde hasta olanlar için, Tokat belediye tabibinin kullandığı ilaçların 1700 kuruşluk bedelinin mal sandığı tarafından karşılanması gerekirken belediye tarafından karşılanmış ve durum Muhacirin Komisyonu'na bildirilmiştir.²¹⁰

Devletin muhacirlerin geneline yardım ettiği kadar; bireysel olarak da muhacirlere yardım ettiği oluyordu. Örneğin, Tokat'a iskan edilmiş olan Dağıstan muhacirlerinden Nuh Hanzade Mehmet Han adında bir muhacirin yeğeni olan Hasan Hakkı Bey'e 468 kuruş maaş ve yıllık 10 kile buğday ile 20 kile arpa tahsis edilmiştir. Kendisi vefat ettikten sonra ise boşta kalan maaşından 300 kuruşun oğlu Hacı Mehmet Bey ile kızı ve eşine; geriye kalan 168 kuruşun da Sivas'ta sakin ulemadan ve Kars muhacirlerinden Şeyh Tahir ve Dağıstanlı Şeyh Süleyman Efendilere tahsis edilmesi Maliye Nezareti'nden rica edilmiştir.²¹¹ Maliye Nezareti'nin cevabı ise, Tensil-i Maaş Kararnamesi'ne göre, bu tarz kişilerin vefatı sonrası maaşlarının devlet hazinesine kalmasından dolayı olumsuz olmuştur.²¹² Aynı zamanda, Nuh Hanzade Mehmet Han'ın vefat eden yeğeni Hasan Hakkı Bey'in maaşının bir kısmının kalmasını istediği oğlu Hacı Mehmet Bey ise, devlet memurluğu yapmaktaydı. Ancak, Hacı Mehmet Bey sağlık durumlarından dolayı memuriyetine devam edemeyeceğinden rapor almış ve kendisine maaş bağlanmasını istemiştir.²¹³

Tokat'a iskan edilen muhacirler arasında devletin makamlarından dolayı saygı duyduğu bir miktar Seyyid ve Şerif de bulunmaktaydı. Sülale-i Tahire'den olup Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelen bu muhacirlerin büyük bir çoğunluğu Dağıstan'dan göç etmiştir. Osmanlı Devleti, bu muhacirlerin bazılarını bireysel olarak yardım etmiştir. Örneğin, 1870 yılında Dağıstan'dan göç ederek Niksar kazasına iskan

²⁰⁸ BOA. DH. MKT. 1790/115, 27 Rebiül Ahir 1308 (10 Aralık 1890).

²⁰⁹ BOA. DH. MKT. 1854/32, 23 Zilhicce 1308 (30 Temmuz 1891).

²¹⁰ BOA. DH. MKT. 1848/69, 17 Haziran 1307 (29 Haziran 1891).

²¹¹ BOA. BEO. 217/16244, 25 Zilkade 1310 (4 Haziran 1893).

²¹² BOA. BEO. 243/18167, 10 Temmuz 1309 (22 Temmuz 1893).

²¹³ BOA. BEO. 243/18167/ lef. 3, 11 Şubat 1308 (23 Şubat 1893).

edilen Seyyid Carullah Efendi'ye çaresiz ve fakir durumundan dolayı bir miktar maaş tahsis edilmiştir.²¹⁴

Osmanlı Devleti, kendisine sığınan Kafkas muhacirlerine yardım ettiği kadar, imparatorluğun geneline iskan edilip belli bir ekonomik güce erişene kadar bir takım muafiyetler de tanımıştır. Genel olarak, muhacirlere vergi ve askerlik muafiyeti yapılmıştır. 1856 yılında Kırım Savaşı'nın ardından yaşanan göçlerde devlete sığınan muhacirlere 10 yıl süreyle vergi muafiyeti, 25 yıl süreyle de askerlik muafiyeti tanınmıştır. Daha sonraki göçlerde ise, devletin ekonomik durumunun bozulması ve asayişsizliğin çoğalması ile artan asker ihtiyacı dolayısıyla bu süreler kısaltılmıştır. Muhacirler, 1886 yılında çıkan bir irade ile emlak ve temettuat vergilerinden 2 yıl süreyle, 1888 yılında çıkan başka bir irade ile de 6 yıl süreyle askerlikten muaf tutulmuşlardı. Ancak, askerlik muafiyeti bazı muhacirler için I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür.²¹⁵

Devletin muhacirlerin geneline tanıdığı muafiyetlerden başka, bireysel olarak muhacirlere tanıdığı muafiyetlerde söz konusuydu. Örneğin, Dağıstan muhacirlerinden olup Niksar'a iskan edilen ve bir kısmı sonradan 1883'te Bandırma'ya göç eden 24 hane Seyyid, vekilleri Ahmet imzasıyla Bab-ı Ali'ye sundukları bir arzuhalle kendilerine eskiden olduğu gibi vergi muafiyeti talep etmişlerdir. Maliye Nezareti'nin Şura-yı Devlet'e gönderdiği telgraftan anlaşıldığı üzere, söz konusu 24 hane halkının üzerlerine düşen öşürlerini halkın diğer fertleri gibi vermelerine karar verilmiştir. Ancak, her bir hanede bulunan koyun ve keçilerinin otuzar başının rüsumatının kendilerine terk edilmesi, bundan fazla ne kadar koyun ve keçileri bulunuyorsa nizamı üzere onların da kararlaştırılmış vergisini ödemelerine ve bunların dışındaki diğer vergi ve rüsumattan muaf tutulmalarına karar verilmiştir.²¹⁶

Yine Dağıstan muhacirlerinden olup Tokat sancağının Sarıçiçek karyesine iskan edilen 20 hanede ortalama 100 muhacir, durumlarını iyileştirene kadar sahip oldukları koyun ve keçilerden vergi alınmamasını Dahiliye Nezareti'nden talep etmişlerdir.²¹⁷

²¹⁴ BOA. DH. MKT. 405/15, 12 Temmuz 1311 (24 Temmuz 1895).

²¹⁵ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 598.

²¹⁶ BOA. DH. ŞD. 304/35, 28 Şubat 1300 (12 Mart 1885).

²¹⁷ BOA. DH. MKT. 1336/9, 16 Mayıs 1297 (28 Mayıs 1881).

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, vatanlarını terk ederek Halife-i Ruy-ı Zemin'in yardımına sığınan muhacirlerin yardım taleplerini ve ihtiyaç duydukları muafiyetleri sağlamaya çalışarak muhacirlerin olabilecek en iyi şekilde iskan edilebilmeleri ve ihtiyaçlarının karşılanması için elindeki maddi ve manevi tüm imkanları seferber etmiştir. Ancak, gerek muhacir sayısındaki artıştan dolayı gerekse devletin ekonomik durumunun zamanla bozulmasından dolayı, muhacirlerin ihtiyaç duydukları bir takım yardımların karşılanması zorlaşmış ve hizmetlerin aksaması kaçınılmaz olmuştur.

3.3. MUHACİRLERİN İSKANI SONRASI TOKAT SANCAĞI'NDA ASAYİŞ SORUNLARI

Osmanlı Devleti, Kafkas muhacirlerinin gerek iskan sürecinde gerek iskan sonrası süreçte, rahat etmeleri, huzurlu yaşamaları ve refah seviyelerinin artması için kesenin ağzını açarak her türlü imkanı sağlamaya çalışmışsa da muhacirlerin iskan edildikleri yerlerde muhacir iskanı öncesinde ve sonrasında gerek muhacirlerden kaynaklı gerek yerli halktan ve yöneticilerden kaynaklı asayiş bozan pek çok sorun meydana gelmiştir.

Tokat Sancağı'nda muhacirlerden, yerli halktan ve mahalli yöneticilerden kaynaklanan asayiş sorunlarının çeşitli sebepleri vardı. Bunların en başında, iskan sırasında muhacirlerin nitelik ve niceliklerinin göz ardı edilmesi idi. Göçmenlerin önemli bir kısmı, geldikleri yörelerde belli bir işle meşgul olmalarına ve belli bir meslek icra etmelerine rağmen, ilgi ve uzmanlık alanlarını icra edebilecekleri yerlere iskan edilmediler.²¹⁸ İkinci en önemli sebep, iskan edildikleri yerde muhacirlere yönelik yerli ahalî ve yöneticilerden kaynaklı olan ön yargıydı. Bazen kendilerine tayin edilen kalıcı iskan bölgelerine zamanında yerleştirilemeyen muhacirler, bu mesele ile bağlantılı olarak devlet görevlilerini suçlamakta ve kendilerine reva görülen bu muameleden kurtulmak için müracaatlarda bulunmaktaydılar. Özellikle Çerkesler, kendilerinin devlet tarafından potansiyel suçlu olarak görülmelerinin ve bazı devlet memurlarının kendilerine karşı zalimane bir tavır içerisinde bulunmalarının kabul edilemez

²¹⁸ Naci Şahin, "XIX. Yüzyıl Sonrası Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, 2006, s. 76.

olduğundan bahisle, iskan edildikleri yerin mahalli yöneticilerinden ve memurlarından şikayetçi olmaktadır.²¹⁹

Tokat Sancağı ve kazalarında muhacirlerden kaynaklı meydana gelen asayiş sorunları, genellikle yerli ahali ile olan arazi kavgaları, muhacirler tarafından Hıristiyan ahalinin mallarının yağmalanması ve eşkıyalık faaliyetleri idi. Bu sorunların çoğu, genellikle muhacirlerle yerli ahalinin arasındaki anlaşmazlıklardan ve her ne kadar geldiği yerde tarımla uğraşmamasına ve kendisine devlet tarafından toprak verilerek tarıma zorlanmasına rağmen; muhacirlerin ellerindeki toprakların yeterli büyüklükte olmamasından kaynaklı olarak bölgede devlet otoritesinin yeterli olmamasından dolayı eşkıyalığa bulaşarak yerli halkın malına kastetmesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca, 1894-1899 tarihleri arasında Tokat'ta meydana gelen Ermeni olaylarının da muhacirler üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak olumsuz etkileri oldu. Ermeni olayları sırasında özellikle Tokat (Merkez) Kazası ve Niksar Kazası'nda Ermeniler ile başta Çerkesler olmak üzere muhacirler arasında pek çok olay meydana geldi. Bu olayların bastırılmasında ve asayişin sağlanmasında yerel yönetim büyük çaba sarf etti. Özellikle muhacirler tarafından Ermenilerin yağmalanan malları sahiplerine tekrar tekrar iade edilerek Sancak genelinde sükunetin ve düzenin sağlanmasına çalışıldı.²²⁰

Son olarak belirtilmesi gereken önemli bir husus da, Tokat Sancağı ve kazalarında muhacir sayısı ve çeşitliliği ile meydana gelen asayiş sorunları arasında paralellik bulunmasıdır. Muhacir sayısının ve etnik köken çeşitliliğinin fazla olduğu bölgelerde meydana gelen asayiş sorunları, ne kadar fazla ise, muhacirlerin sayısının ve etnik köken çeşitliliğinin az olduğu bölgelerde meydana gelen asayiş sorunları, o kadar azdı.

3.3.1. Tokat (Merkez) Kazası'nda Asayiş Sorunları

Tokat Kazası'nda iskan edilen muhacirlerden kaynaklı olarak meydana gelen ve kaza genelinde asayişin bozulmasına sebep olan olayların belki de en önemlisi eşkıyalık faaliyetleridir. Ağırlıklı olarak Gürcü ve Çerkes muhacirlerden kaynaklanan eşkıyalık faaliyetlerinin ilk örneği, 1886 yılında meydana gelmiştir. Söz konusu tarihte Tokat

²¹⁹ Mehmet Demirtaş, "Osmanlı'ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları", *Bilgi*, S. 57, Bahar, 2011, s. 32.

²²⁰ Tokat'ta Ermeni olayları için bkz. (Abdullah Özdağ, "Tokat Sancağı'nda Ermeni Olayları (1890-1900)", *Turkish Studies*, C. 9, S. 1, Kış, 2014, s. 427-438; H. Baha Öztunç, "1897 Tokat Ermeni Olayının Dış Basına Yansımaları ve Olayın Gerçek Yüzü", *History Studies*, C. 2, S. 1, 2010, s. 188-206).

kazası ve çevresinde etkin olan Çerkes asıllı Altıparmak İsmail ve rüfekası Refik jandarmalar tarafından yakalanıp tevkif edilmiştir. Kendilerini sorgulamak üzere Amasya'ya götüren askeri konvoy, yolda başka bir Çerkes asıllı eşkıya grubu tarafından saldırıya uğradı. Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre, söz konusu eşkıya çetesi, konvoyu saldırdıktan sonra Tokat Tevkifhanesi'ne hücum ederek 5 neferi yaraladı. Bu kişilerin vilayet genelinde asayiş bozduklarından yeterli miktarda kuvvet sevk edilerek yakalanmalarına karar verilmesinin ardından 12 koldan oluşan bir müfreze kuvveti tertip edilerek seyyar birliklerle birlikte eşkıyaların takibine başlanmış ve kazada asayişin sağlanmasına çalışılmıştır.²²¹

1889 yılında ise, Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar), Tokat, Amasya ve Canik sancaklarında iki yıldan fazla bir süredir cinayet işleyen, halka zulüm eden ve kötülüklerde bulunan Gürcü eşkıyalarından biri Ünye'de diğer ikisi Batum Sancağı'na tabi Çürüksu Kazası'nda yakalandı.²²²

Tokat ve çevresinde etkin olan bir diğer eşkıya çetesi, Çerkes Bekir ve Hacı Kasım adında iki kişinin reisliğinde kaza genelinde faaliyet yürüten bir gruptu. Kaza genelinde zulüm ve kötülük yapan bu çete hakkında pek fazla bilgi olmasa da bölgedeki jandarma ve zaptiye kuvvetleri tarafından 1899 yılında hala aranmaktaydılar.²²³

Kaza arasında asayiş bozan bir başka faaliyet de kaçakçılıktı. Özellikle tütün kaçakçılığı Çerkes muhacirler tarafından yapılmakta ve bu kişiler ağırlıklı olarak Tokat ve Aziziye'de meskun bulunmaktaydı.

Bölgedeki kaçakçılık faaliyetlerinin ilk örneği, 1895 yılında gerçekleşmiştir. Merzifon kazasında Tavşan Dağı²²⁴ mevkiinde iskan edilmiş Çerkeslerden 40 tanesi tütün kaçakçılığı²²⁵ yaparken yakalanmaları üzerine takibe alındılar. Dahiliye

²²¹ BOA. DH. ŞFR. 128/50/1-2, 26 Kanun-ı Sani 1301 (7 Şubat 1886).

²²² BOA. DH. ŞFR. 233/47, 7 Mart 1315 (19 Mart 1899).

²²³ BOA. DH. TMIK. M. 69/34, 5 Nisan 1315 (17 Nisan 1899).

²²⁴ Tavşan Dağı yöresinin toplumsal yapısını 21 Mayıs 1864 tarihinde meydana gelen Büyük Çerkes Sürgünü'nde yöreye iskan edilen Kafkas Kökenli vatandaşlar oluşturmaktadır. bk. Uğur Özcan, "19. Yüzyılda Merzifon'a İskan Edilen Kafkas Muhacirleri", *Geçmişten Günümüze Merzifon*, ed. Hasan Babacan, Ankara 2010, s. 43.

²²⁵ Osmanlı Devleti, 1860 yılında iç gümrüğe tabi tutarak tütünü tekel haline getirdi ve tütüne tüketim vergisi koydu. Daha sonra devlet, tütün üzerindeki tekel hakkını Rüsüm-ı Sitte'ye devretti. Bir süre sonra, 20 Aralık 1881 tarihinde ilan edilen Muharrem Kararnamesi'nin 8. ve 9. maddeleri gereği, Osmanlı Devleti bazı vilayetlerin tütün gelirini Duyun-u Umumiye İdaresi'ne terk etti. Böylelikle bazı vilayetlerin tütün gelirlerinde Duyun-u Umumiye tekel oldu. Duyun-u Umumiye ise, elindeki tütün tekelini 22 Mayıs 1882 tarihinde kurulan Memalik-i Osmaniye Duhanlar Müsterekül Menfaa Reji Şirketi adlı Fransız

Nezaretinden Sivas Vilayeti'ne bildirildiği üzere, söz konusu kaçakçıların yakalanması, Tokat ve Aziziye'de meskun bulunanlardan şüpheli görülenlerin kefalete alınmaları ve kaçakçılığın önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması emredildi.²²⁶

Tokat sancağı ile Sivas ve Ankara vilayetlerinde aktif olarak yerli halkı taciz eden Abaza Şahin Bey ve çetesinin faaliyetleri kaza ve bölge genelinde bir diğer asayişsizlik örneğidir. Dahiliye Nezaretine yazılan bir telgrafta belirtildiğine göre, silahlı 60 adamı ile birlikte Aksaray'da Hacı Ahmetli (Tepe Köy) Karyesi'nde tesadüfen karşılaştığı Reji Kolcularından Yakup Çavuş'u öldürüp ve yanındaki adamları yaraladıktan sonra Kesikköprü (Kırşehir) yoluyla Ankara'ya geçen Abaza Şahin Bey, söz konusu yol üzerinde hem tütün kaçakçılığı yapmakta hem de yerli halkı tehdit ve taciz etmekteydi.²²⁷ Tokat'ta meskun olan bu çetenin ele başının ve rüfekasının yakalanması ve vilayet genelinde asayişin sağlanması Sivas Vilayeti'ne emredildi.²²⁸

Tokat (Merkez) Kazası genelinde Kafkas muhacirlerinden kaynaklı olarak meydana gelen bir diğer asayiş sorunu da muhacirlerin kaza genelinde yaptıkları yağma ve talandır. Bunun ilk örneği, 1895 yılında meydana geldi. 1894 yılı itibariyle Tokat Sancağı'nda baş gösteren Ermeni olayları sırasında Tokat'ta bulunan başta Çerkesler olmak üzere bir takım Kafkas muhacirleri kazada meydana gelen olayları fırsat bilerek yağma yaptılar. 1895 yılında Ermenilerden kaynaklı olarak çıkan olaylar sırasında Amasya Taburu'ndan bir miktar asker Tokat, Niksar ve Erbaa kazalarına sevk edildi. Askeri önlemler alınarak ve Tokat'ta iskan edilmiş olan Çerkeslerin reislerine gerekli nasihatler verilerek kazada asayişin sağlanmasına çalışıldı.²²⁹ Ayrıca, Ermenilere ait olan ve muhacirler tarafından yağmalanmış 32 çiftlik hayvanı, 3 kalem eşya, 745 hayvan ve 658 parça ev eşyası Hafik Kazası'nda; 225 hayvan, 20 kile un ve bir takım ticari eşya ise Deliktaş Nahiyesi'nde ele geçirilerek sahiplerine teslim edildi.²³⁰

Kasım 1895'de Çerkes ve Kürtlerden oluşan bir grup ile Yıldızeli ve Artukabad ahalisinden 4000 kişilik bir grup, Çiftlik karyesi ile bir takım karyelerde yaşayan yerli Ermenilerin mallarını yağmalayıp ve Çiftlik karyesinden 3 Ermeni'yi öldürüp 5 kişiyi de

kuruluşuna verdi. Özge Varol, *II. Abdülhamit Dönemi'nde Duyun-u Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu ve İşleyişi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 95 .

²²⁶ BOA. DH. MKT. 333/38/2, 28 Kanun-ı Sani 1310 (9 Ocak 1895).

²²⁷ BOA. DH. MKT. 476/32, 14 Mart 1318 (27 Mart 1902).

²²⁸ BOA. DH. MKT. 476/32/3, 28 Mart 1318 (10 Nisan 1902).

²²⁹ BOA. DH. TMIK. M. 1/75, 20 Teşrin-i Sani 1311 (2 Aralık 1895).

²³⁰ BOA. DH. TMIK. M. 1/75, 20 Teşrin-i Sani 1311 (2 Aralık 1895).

ağır yaraladılar. Ancak, kazada bulunan inzibat kuvvetleri tarafından kısa sürede defedilerek yağmaladıkları eşyaların bir kısmını bırakarak kaçtıkları, Artukabad Müdürlüğü tarafından bildirildi. Sivas Valisi Halil Paşa'nın Mabeyn-i Hümayun'a bildirdiği üzere, Tokat kazası genelinde gece gündüz askeri önlemler alınarak asayiş sağlandı ve kazaya ek olarak askeri ve zaptiye kuvveti gönderildi.²³¹

Sivas Vilayeti dahilinde bulunan bir grup Çerkes muhacir ile yerli ahalden bir grubun Tokat taraflarına saldırı hazırlığında bulunduğu 21 Kasım 1895'te Seraskerlik Makamı'na bildirilmiştir. Aynı sırada 200 atlı ve 600 piyadeden oluşan bir grup Çerkes ise, Boğazlıyan'a bağlı Afşar karyesini muhasara etmeleri üzerine Sivas Vilayeti, muhacirlerin yaptığı bu muhasarayı bertaraf etmek için Seraskerlik Makamı'ndan ilave kuvvet istemiştir.²³²

Tahrik ve bozgunculuk amacıyla Tokat'tan Kayseri'ye giden bir grup Çerkes Mart 1897'de yakalanmıştır. Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre, Tokat ve köylerinden geçerek yalan neşriyatta bulunan 2 Çerkesin teşvikiyle, Kayseri'ye gitmekte olan büyük bir Çerkes grubundan 34 kişi olay çıkmadan derdest edilerek haklarında kanuni işlem yapılmasına başlanmıştır.²³³

Ermeniler ile Müslüman ahali arasında 1897 yılında Yozgat, Tokat ve Yenihan'da bir takım hadiseler meydana geldi. Muhacirlerle alakası olmayan bu olaylar sırasında da Tokat'ta bazı noktalarda Çerkesler tarafından yağma ve talan yapıldı. Tokat'ta çıkan hadise de Çerkeslerin her yerde yağma ve talan yaptıklarını Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta bildiren Ankara Valisi Tefik Paşa, söz konusu yerlerde gerekli önlemlerin alınmaya çalışıldığını ancak, askeri gücün bu konuda yetersiz kaldığını, dolayısıyla elde bulunan inzibat gücüne ek olarak bir alay ve 50 inzibat neferinin Yozgat Mutasarrıflığı'ndan gönderildiğini de ayrıca bildirmiştir.²³⁴

Muhacirler ile yerli ahali arasında çıkan arazi sorunları, kimi zaman mahalli yönetim tarafından her iki tarafın için de olumlu bir şekilde çözülsün de kimi zaman muhacirler ile yerli ahali arasında kavga çıkmasına ve asayişin bozulmasına sebep olmuştur. 1900 yılı Ağustosunda Tokat'a tabi Dimurta ve Kaledere karyelerinde iskan

²³¹ BOA. İ. HUS. 43/94, 5 Teşrin-i Sani 1311-17 Kasım 1895).

²³² BOA. A) MKT. MHM. 660/45, 3 Cemaziye'l Ahir 1313 (21 Kasım 1895).

²³³ BOA. A) MKT. MHM. 662/6/2, 14 Mart 1313 (26 Mart 1897).

²³⁴ BOA. DH. ŞFR. 206/79, 24 Mart 1313 (5 Nisan 1897).

edilmiş olan Çerkes muhacirler ile yerli ahali arasında çıkan bir arazi meselesinde 4 kişi yaralanmıştır. Yaralılardan biri vefat ederken Sivas Vilayeti'nin Dahiliye Nezareti'ne bildirdiği üzere, söz konusu karyelerde Çerkes muhacirler ile yerli ahali arasında çıkan münazaanın kökleri çok öncelere uzanmaktaydı. Ayrıca, Jandarma Yüzbaşı Reha Efendi emrinde bir müfreze sevk edilerek gerekli tahkikat yapılmış ve gerekli asayiş sağlanmıştır.²³⁵

Tokat kazasına bağlı Tomara (Gümelönü) karyesi Çerkeslerinden bir grup İskefsir'e bağlı Çeket karyesine Mayıs 1910'da saldırmışlardır. Çeket karyesi ahali namına karye imamı Veli Efendi'nin Sadarete gönderdiği arzuhalde belirttiği üzere, Tomara karyesi Çerkesleri, 150 haneli Çeket karyesini tümüyle mahvetmek için yaptıkları saldırıda 1 kişiyi katlederek 6 kişiyi yaralamışlardır. Ayrıca, karye ahalisinin hayvanatından 8 öküz ile 4 atı da telef etmişlerdir. Arzuhalin yazıldığı sırada muhasaranın hala devam ettiğini belirten İmam Veli Efendi, karyeden dışarıya çıkamadıklarını, dolayısıyla karye ahali ve hayvanlarının açlıktan telef olduklarını ve bir an önce yardım gönderilmesini rica etmekteydi.²³⁶

Tokat (Merkez) kazası sancak genelinde muhacir iskanının en yoğun olduğu ve muhacirlerin mensup olduğu millet çeşitliliğinin en fazla olduğu kaza olması sebebiyle, asayiş bozan olayların en fazla yaşandığı yerdir. Belgelerde belirtildiği üzere, kaza genelinde eşkıyalık faaliyetleri başta olmak üzere, yağma ve talan, kaçakçılık, köy baskınları ve arazi sorunları sebebiyle yerli ahali ile muhacirler arasında yaralanmalara ve ölümlere sebep veren vakalar yaşanmıştır. Bütün bu olayların meydana gelmesinde pek çok sebep söz konusudur. Özellikle muhacirlerin Kafkasya'dan uzun süren savaşların ardından Osmanlı Devleti'ne göç etmeleri ve geldiklerinde baştan aşağı silahlı olmalarına rağmen, devletin bu muhacirlerin ellerindeki silahları almamış olması önemli bir sebeptir. Nitekim muhacirler, sadece millet olarak değil, Kafkasya'daki toplumsal rolleri açısından da son derece çeşitliydi. Rusya'ya karşı verilmiş savaşlarda silah kullanmayı son derece iyi öğrenen, geldiği yerin sosyo-kültürel yapısı ve doğa şartları gereği katı ve çetin bir şekilde yetişen ve son derece gelenek ve göreneklerine bağlı bu insanların Osmanlı Devleti'nin iç ve dış dinamiklerine, devlet düzenine ve kanunlarına çok çabuk ayak uydurarak kısa sürede tarım toplumu olmaları ve üretim

²³⁵ BOA. DH. TMIK. M. 92/2, 28 Temmuz 1316 (10 Ağustos 1900).

²³⁶ BOA. DH. MUI. 99/53/2, 15 Mayıs 1326 (28 Mayıs 1910).

aşamasına geçerek devlete vergi ödeyen sıradan vatandaşlar olmaları elbette beklenemezdi. Ancak, devletin içinde bulunduğu tüm siyasi ve ekonomik zorluklara rağmen, Tokat özelinde idarecilerin de hassasiyeti sonucunda muhacirlerden kaynaklı asayiş sorunlarını önyargı ile hareket etmeden olabilecek en az zararla çözmeyi başarmıştır.

3.3.2. Niksar Kazasında Asayiş Sorunları

Niksar Kazası, Tokat Sancağı dahilinde muhacir iskanının yoğunluğu ve muhacirlerin sebep olduğu asayiş bozan olayların çeşitliliği bakımından ikinci kazadır. Kazada muhacirlerden kaynaklı görülen asayiş sorunlarının başında eşkıyalık faaliyetleri gelmekteydi. Bunun temel sebebi, kazanın Trabzon vilayeti ile hemsınır olmasıdır. Trabzon Vilayeti dahilindeki Ordu kazasında bulunan Gürcü eşkıyalar, Niksar kazası ve dahilindeki köylere sürekli baskınlar vererek yerli halkın malını yağma etmekteydi.²³⁷ Devletin bu konudaki çözümü, bölgede eşkıyalık yapan muhacirlerin başka yerlere göç ettirilmesi idi. Eylül 1877'de Canik ve Niksar'da iskan edilmiş muhacirlerin sebep olduğu birtakım olaylar sonucu, Trabzon ve Sivas vilayetlerine, söz konusu yerlerde asayişin temin edilmesi ve süreklilik kazanması için, bu iki kaza genelinde iskan edilmiş muhacirler arasında serkeşlikte bulunan Gürcülerin, Trabzon ve Sivas vilayetleri genelinde Gürcü bulunmayan yerlere nakledilerek tekrar iskan edilmelerine izin verilmiştir.²³⁸ Ancak bu önlem bölgedeki eşkıya sorununun çözümü için yeterli olmamıştır.

1886 yılında Niksar kazasında çıkan bir olay üzerine Niksar Kaymakamı Hasan Lütfi Bey Seraskerlik Makamına, 1000 atlıdan oluşan bir birlik hazırlayarak harekete geçeceğini bildirmiştir. Ancak, Sivas Vilayeti, kendisi de bir Çerkes olan Hasan Lütfi Bey'in 1000 kişilik bir birlik oluşturabilecek nüfuz ve iktidara sahip olmadığı kanaatindeydi. Ayrıca vilayet, Hasan Lütfi Bey'in kaza genelinde böyle bir güce sahip

²³⁷ 93 Harbi sonrasında Batum'dan göç eden pek çok Gürcü muhacirinin bir kısmı Ordu ve çevresindeki kazalara iskan edilmiştir. Bu konuda temel faktör kendisi de bir Gürcü olan Çürüksulu Ali Paşa idi. Ali Paşa, muhacirlerin bölgeye gelmeleriyle birlikte onların hamiliğini üstlendi ve Ordu ve Niksar kazasında himayesindeki Gürcülerin eşkıyalık faaliyetlerini görmezlikten geldi. Dolayısıyla da Ordu, Perşembe, Fatsa ve Niksar'da iskan edilmiş olan silahlı Gürcüler devlet otoritesini tanımayan ve yerli halkı tehdit eden bir güce dönüştüler. Esat Aktaş-Hakan Yaşar, "Ordu Kazası'nda Asayiş Sorunları (19. Yüzyılın Sonu-20. Yüzyılın Başı)", *OTAM*, S. 41, Bahar, 2017, s. 5-6.

²³⁸ *BOA. DH. MKT. 1445/17, 19 Zilhicce 1304 (1 Eylül 1877).*

olmamasına rağmen, sadece Niksar kazasında çıkan olayları bastırarak böyle bir şerefe nail olmak ümidiyle bu işe cesaret etmiş olabileceğini Sadarete bildirmiştir.²³⁹

Ağustos 1887'de Canik Sancağı ile Niksar Kazası'nda meydana gelen asayişsizliklerden dolayı Sadarete çekilen bir telgrafla, Canik Sancağı'nda bulunan Gürcü muhacirlerden 8-10 tanesi ile Niksar kazasında bulunan Gürcü muhacirlerden bir kısmının asayiş bozduklarından dolayı, Ankara ve Sivas'ta Gürcü bulunmayan ve Trabzon vilayeti sınırlarından uzak yerlere nakledilerek yeniden iskan edilmeleri için izin istenmiştir.²⁴⁰

Temmuz 1888'de Sivas Vilayeti'ne bildirildiği üzere, Ünye ve Fatsa'da eşkıyalık yapan Gürcülerin büyük bir kısmı yakalanmıştır. Yolcuları soyan ve haneler basarak yerli halkın mallarını yağmalayan söz konusu eşkıyaların aynı tarihlerde yerli halktan iki kişiyi kaçırmak için 1000 lira diğeri için 500 lira fidye aldıkları bildirilmiştir. Ardından Niksar kazasına gelen eşkıyaların kaza çevresinde dolaşarak içeriden dışarıya dışarıdan içeriye kimseyi sokup çıkartmadıkları, Niksar ahalisinden Osman, Ahmet, Artin ve Manuk imzasıyla çekilen telgrafla Sivas Vilayeti'ne bildirilmiştir. Söz konusu eşkıyalardan Şaki Reşit'in grubundan olanların bir kısmı Ünye ve Erbaa'da yakalanmasının ardından; Reşit ve diğer adamları da Ordu kazasında yakalandılar. Bir diğer eşkıya grubu olan Kara Abdal'ın çetesinden 4 kişi de aynı tarihlerde yakalanmış, Kara Abdal ile diğer adamları da takibe alınmıştır.²⁴¹ Niksar ve çevresinde faaliyet gösteren bir diğer eşkıya olan Reis Abdullah'ın çetesinden 4 kişi aynı tarihlerde yakalanmış ve çete reisi Abdullah da takibe alınmıştır. Aynı sırada Niksar'da bulunan 1500 haneden müteşekkil Ermeni ahali, vekilleri aracılığıyla eşkıyalara dair gerekli tedbirlerin alınmasını Hariciye Müsteşarlığı ve Sivas Vilayeti'nden rica etmekteydi.²⁴² Çünkü, eşkıyaların yerel ahalden en çok Ermenilere ve onların mal ve canlarına zararı dokunmaktaydı.

1889 yılına gelindiğinde Niksar'da hala Gürcü eşkıyalardan kaynaklı asayiş sorunları devam etmekte, yerli halk korku ve dehşet içindeydi. Konuyla ilgili Sivas vilayetine gönderilen bir telgrafta belirtildiği üzere, Niksar'da yerli halk adına Rüştüye

²³⁹ BOA. DH. MKT. 1361/136/1-2, 26 Zilkade 1303 (26 Ağustos 1886).

²⁴⁰ BOA. DH. MKT. 1438/75, 22 Temmuz 1303 (3 Ağustos 1887).

²⁴¹ BOA. DH. MKT. 1523/26, 10 Zilkade 1305 (19 Temmuz 1888).

²⁴² BOA. DH. MKT. 1531/37, 23 Temmuz 1304 (4 Ağustos 1888).

Mektebi muallimi Ahmet Şakir Efendi, kaza ve çevresinde etkin olan eşkıyalardan şikayet etmekteydi.²⁴³

Ağustos 1895'te Niksar'da yerli ahaliden Alexander oğlu Karabet, kardeşi Kirkor ile karyelerinde tütün ekerken Gürcü eşkıyalardan oluşan 7 kişilik bir grup tarafından kaçırıldı. Karabet'i kaçıran eşkıyalar serbest bırakmak için 300 lira fidye istediler. Sivas Valisi Halil Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne bildirdiğine göre, Karabet'i kurtarmak için bir müfreze asker yola çıkmıştır.²⁴⁴ Gönderilen müfreze tarafından yapılan takibat sonucunda 15 Ağustos 1895 tarihinde aramalar sonuç vermiş ve Karabet serbest bırakılması için istenilen 300 liralık fidye verilmeksizin, daha önce kaçırılan yerli ahaliden Mehmet adında biriyle birlikte kurtarılmıştır. Eşkıyaların yakalanmaları için müfrezenin aramaya devam ettiği Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.²⁴⁵

Aralık 1895'te Niksar'ın yerli ahalisine vekaleten Osman adında birinin Dahiliye Nezareti'ne sunduğu bir arzuhalde belirtildiği üzere, Ünye ve Fatsa'da meskun bulunan birtakım Gürcü eşkıyalar, hala Niksar'da yerli halk arasında katliam ve gasp yapmakta ve adam kaçıırarak fidye istemektedirler.²⁴⁶

1906 yılına gelindiğinde Niksar kazasında Gürcü eşkıyaların çoğalması sebebiyle, Sivas Valisi Reşit Akif Paşa Dahiliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafla, kazada eşkıya probleminin çözülmesi için Niksar Kaymakamı Asım Efendi'nin başka bir kazada görevlendirilmesini rica etmiştir. Ayrıca Akif Paşa telgrafında, Niksar ve çevresinde Gürcü eşkıyaların faaliyetlerinin önlenememesiyle birlikte eşkıyaların sayıca arttığını belirtmekte ve dolayısıyla da halkın malının yağmalanmasının ve insanların dağa kaçırılarak hayatları karşılığında fidye istenmesinin ahaliyi korku ve dehşete düşürdüğünü belirtmiştir. Kaymakam Asım Efendi'nin kazayı yönetecek kabiliyetinin olmamasından ve işrete meyilli olmasından dolayı görevlerini layıkıyla yerine getiremediğinden şikayet eden Akif Paşa, sadece kendi kazasında değil Tokat Mutasarrıflığı genelinde asayişin teminine zarar verdiği görüşüyle Asım Efendi'nin başka bir kazaya tayinini Dahiliye Nezareti'nden talep etmiştir.²⁴⁷

²⁴³ BOA. DH. MKT. 1561,81, 25 Teşrin-i Evvel 1304 (2 Mayıs 1889).

²⁴⁴ BOA. DH. ŞFR. 177/66/1-2, 21 Temmuz 1311 (2 Ağustos 1895).

²⁴⁵ BOA. DH. ŞFR. 178/172-3, 3 Ağustos 1311 (15 Ağustos 1895).

²⁴⁶ BOA. DH. MKT. 2072, 77, 3 Kanun-ı Evvel 1311 (15 Aralık 1895).

²⁴⁷ BOA. DH. ŞFR. 360, 39, 9 Şubat 1321 (22 Şubat 1906).

Niksar kazası dahilinde asayiş bozan sorunlarından biri de 1896 yılında meydana gelen ve belgelerde "*Niksar Hadisesi*" olarak ifade edilen Ermeni olaylarıdır. Söz konusu olayların Niksar kazasına iskan edilen muhacirlerle ilgisi olmasa da, olayların cereyan ettiği sırada Ermenilerin bir kısmının malları, muhacirler tarafından yağmalandığı için konudan bahsetmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Niksar Hadisesi'nin müsebbipleri, Haziran 1896'da yapılan genel bir tatbikat sonucunda tutuklanarak kanun karşısına çıkarıldı.²⁴⁸ Sivas Vilayeti'nden Saltanat Makamı'na gönderilen telgrafta belirtildiğine göre, Tokat'tan Niksar'a gönderilen Divanı Harp Azası'ndan Kaymakam Şevket Bey tarafından yapılan tahkikat sonucu, olay Kadukyan adlı bir Ermeni tarafından kendi hanının içinde Reji Kolcularından Çakır Mustafa'nın kurşunlanmasıyla başlamıştır. Çakır Mustafa'nın öldürülmesinin ardından, çarşının her iki tarafında ve çevresinde kendi evlerinde bulunan Ermeniler tarafından etrafa ateş açılmıştır. Açılan ateş sonucunda yerli ahalden Davut adında biri öldürülmüş ve Piyade Zaptiyesi Hamdi Bey yaralanmıştır. Olayların bastırılmasının ardından yapılan tahkikat sonucunda, Müslüman ahalden 2 kişinin öldürüldüğü ve 5 kişinin yaralandığı ortaya çıkarılmıştır. Ermenilerden ise 120 kadar ölü ve 10 kadar yaralı tespit edilmiştir. Kazada meskun Rumlardan da 1 kişinin öldüğü ve 1 kişinin de yaralandığı anlaşılmıştır. Ancak, olaylar sırasında Müslüman ahali ölü ve yaralılarını götürdüklerinden kazadaki Müslümanlardan kaç ölü ve yaralı olduğu tam olarak belirlenememiştir. Muhtemelen 40 ölü ve 15 yaralı olduğu tahmin edilmekteydi. Ayrıca, asayiş sağlanmadan çarşı ve çevresindeki bulunan 200 kadar gayrimüslimin, askerler ve zaptiyeler tarafından can güvenlikleri sağlanarak kendilerine tayinat verilmiştir. Asayiş sağlandıktan sonra Ermeniler tarafından tahrip edilen telgraf hattı tamir edilerek, muhacirler tarafından yağmalanan bazı eşyaların bulunması için çalışma başlatılmıştır.²⁴⁹

Niksar'da meydana gelen bu hadiseden sonra kazanın Hıristiyan Cemiyeti Reisi Artin Efendi, Sadarete yazdığı bir arzuhalde, kimler tarafından ve her ne sebeple çıkmış olursa olsun Niksar'da meydana gelen bu fesat hadisenin zuhuruna sebebiyet verenlerin

²⁴⁸ BOA. Y. A. HUS. 353/46, 10 Haziran 1312 (22 Haziran 1896).

²⁴⁹ BOA. Y. A. HUS. 353/46/2, 10 Haziran 1312 (22 Haziran 1896).

bulunup cezalandırılmasını ve Ermenilerin yağmalanan mallarının bulunarak sahiplerine teslim edilmesini talep etmiştir.²⁵⁰

Son olarak hadise hakkında Hariciye Nezareti'nden Sadarete yazılan bir yazıda, Niksar hadisesi müsebbiplerinin olayın üzerinden 3 ay geçmesine rağmen hala bulunamamış olmasının kötü bir durum olduğu ve İngiltere Sefareti'nin de konuyla yakından ilgilendiği belirtilmiştir.²⁵¹ Ayrıca, Sadaret'ten Sivas vilayetine gönderilen bir telgrafta, Niksar hadisesinin yarısı Ermenilerden yarısı da Müslüman halktan kaynaklı olarak meydana geldiği için, yerli halktan Müslüman ve gayrimüslim kimin kiminle sorunu varsa, duruma göre çözülmesi gerektiği bildirilmiştir.²⁵²

Görüldüğü üzere, Niksar kazasında muhacirlerden kaynaklı asayiş sorunları ağırlıklı olarak eşkıyalık faaliyetleri ve yağma ve talan olaylarıdır. Belirtildiği gibi, Niksar kazasında diğer kazalara göre eşkıyalık faaliyetlerinin daha fazla görülmesinin sebebi, kazanın Trabzon vilayeti ile hemsınır olmasıdır. Trabzon vilayeti sınırları dahilinde kalan Ordu kazasında ve çevresinde etkin olan ve kendisi de bir Gürcü olan Çürüksulu Ali Paşa tarafından korunup kollanan Gürcü eşkıyaların faaliyette buldukları, köyleri basıp halkı yağmaladıkları yerlerden biri de Niksar kazasıydı. Niksar Hadisesi, doğrudan muhacirler ile bir alakası olmamasına rağmen, kaza geneline yayılmış bir durum olmasından dolayı muhacirleri de etkilemiştir. Bunun temel sebebi, Osmanlı Devleti'nin bir devlet politikası olarak Kafkas muhacirlerini Ermenileri bastırabilecek bir güç olarak görmesidir. Nitekim, aynı tarihlerde Tokat ve çevresindeki bir takım Ermeni olaylarının bastırılmasında Çerkes ve Gürcü muhacirler jandarma olarak devlet tarafından vazifelendirildi.²⁵³

3.3.3. Erbaa Kazasında Asayiş Sorunları

Erbaa kazası diğer kazalarda olduğu gibi muhacir iskanının geniş ölçüde yapıldığı ve aynı ölçüde eşkıyalık, yağma ve kaçakçılık gibi asayiş sorunlarının yaşandığı kazalardan bir diğeridir. Niksar kazasında olduğu gibi söz konusu eşkıyalık faaliyetlerinden Gürcü muhacirler, yağma faaliyetlerinden de Çerkes muhacirler sorumlu tutulmuşlardır.

²⁵⁰ BOA. DH. TMIK. M. 9/4, 20 Haziran 1312 (2 Temmuz 1896).

²⁵¹ BOA. DH. TMIK. M. 11/80, 20 Temmuz 1312 (1 Ağustos 1896).

²⁵² BOA. DH. TMIK. M. 11/80/2, 25 Temmuz 1312 (6 Ağustos 1896).

²⁵³ BOA. DH. ŞFR. 221/18/1-2, 5 Şubat 1313 (17 Şubat 1898).

Erbaa kazasında muhacir iskanının hemen ardından muhacirlerden kaynaklı eşkıyalık faaliyetleri görülmeye başlanmış ve sorunun çözümü diğer kazalarda olduğu gibi uzun yıllar alarak mahalli yönetimi uğraştıran bir hadiseye dönüşmüştür. 1892 yılına gelindiği zaman Erbaa'da uzun zamandan beri milletin malını yağmalayarak asayiş bozan eşkıyalardan biri olan Gürcü Abdullah öldürülmüştür. Söz konusu eşkıyanın derdest edilerek öldürülmesine yardım eden kaza sakinlerinden Tanburoğlu Çerkes muhacir ailesine yardımlarından ötürü maaş tahsis edilmesi Maliye Nezareti'nden rica edilmiştir.²⁵⁴ Görüldüğü üzere, Tokat ve kazalarında eşkıyaların yanında yer alan muhacirler kadar, eşkıyaya karşı mücadelede devletin yanında olan muhacirlerde bulunmaktaydı.

Erbaa kazasında muhacirlerden kaynaklı asayiş bozan olaylardan biri de yağma faaliyetleridir. Aralık 1895'de Erbaa kazasına bir saat mesafede bulunan Ayvarönü Çerkes karyesi ahalisinin kazayı basarak yağmalama niyetinde oldukları anlaşılmıştır. Sivas Valisi Halil Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta belirtildiği üzere, Ayvarönü Çerkeslerinin baskından iki gün önce kazaya gönderdikleri iki atlıdan biri kasaba çevresinde devriye gezen inzibatlar tarafından yakalandığında, sorgusundan kazanın yağmalanacağı anlaşılmıştır. Mahalli idare tarafından gerekli önlemler alınarak konuyla ilgili tahkikat yapılmış ve Çerkeslerin kazaya saldırısı gerçekleşmeden son bulmuştur.²⁵⁵ Sivas Valisi Halil Paşa'nın Sadarete yazdığı başka bir telgrafta ise, Erbaa kazasında hücum ederek kazayı yağmalamayı planlayan Ayvarönü Çerkeslerinin evlerinde yapılan aramada bir miktar silah ve cephane bulunduğu belirtilmiştir. Bir Çerkes hanesinde 30 adet fişek ve bir miktar silah bulunmuş ve hükümetin tahkikatına karşı gelen 7 kişi tutuklanmıştır. Ayrıca, daha önce çevre karyelerden yağmalanmış 149 baş ağnam Kozlu karyesinde ele geçirilmiş, Kozlu muhtarı da tutuklanmıştır. Tahkikat yapılarak suçlular nezaret altına alındıktan sonra Ayvarönü Çerkeslerinin reislerine nasihat verilerek, karye ahalisi sükunete davet edilmiştir.²⁵⁶

Haziran 1896'da Erbaa'da görevli Miralay Derviş Bey'in Tokat Mutasarrıflığı'na bildirdiğine göre, bir grup Çerkes Erbaa kazasına saldırmak üzereydi. Konuyla ilgili Dahiliye Nezareti'ne yazılan telgrafta belirtildiği üzere, Erbaa kazasına yakın bir

²⁵⁴ BOA. DH. MKT. 1923/22, 16 Recep 1309 (15 Şubat 1892).

²⁵⁵ BOA. DH. TMIK. M. 1/48, 23 Teşrin-i Sani 1311 (5 Aralık 1895).

²⁵⁶ BOA. DH. TMIK. M. 1/67, 28 Teşrin-i Sani 1311 (10 Aralık 1895)

mesafede bulunan Çalılık mevkiinde 400; Sucuklu mevkiinde 600 olmak üzere 1000 adet mütecaviz Çerkes kasabaya hücum etmek üzereydi. Bunun üzerine ümera-yı Çerakise'den Canpolat Bey²⁵⁷ ile bir mülazım kumandasında nizamiye ve zaptiye süvarilerinden oluşan bir müfreze Çalılık mevkiine; Çerkes ümerasından Ali Bey ile bir mülazım kumandasında nizamiye ve zaptiye süvarilerinden oluşan bir müfreze de Sucuklu mevkiine gönderilmiştir. Kasaba genelinde askeri tedbirler alınmıştır. Ancak, hadise hiçbir tecavüze meydan verilmeden atlatılmıştır. Hadise sırasında Müslüman ve gayrimüslim ahali korku içindeydi ve kasabanın Hıristiyan ahalsinin ekserisi aileleriyle beraber İslam hanelerinde kalmışlardır.²⁵⁸ Çerkeslerin bir daha bu tür olaylara meydan vermemeleri için Canpolat Bey ve Ali Efendi ile Çerkes Beyleri'ne nasihat verilmiştir.²⁵⁹ Ertesi gün, Sivas Vilayeti'ne gönderilen bir emirle lazım gelen tedbirlerin alınmasına devam edilerek hiçbir surette asayişsizliğe meydan verilmemesi ve kasabaya hücum eden veya asayiş bozacak en küçük bir durumdan sorumlu olanların haklarında gerekli işlemlerin yapılması emredilmiştir.²⁶⁰ Ertesi gün, Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir başka telgrafta, Erbaa kazasına hücum etmek için Gürcü ve Çerkes muhacirlerden oluşan 200 kişilik bir grubun bir araya geldiği bildirilmiştir. Ancak, her tarafa gönderilen memurlar ve askerler ile asayiş bozacak herhangi bir eyleme meydan verilmediği Tokat Divan-ı Harp Riyaseti'nden bildirilmiştir.²⁶¹ Ayrıca, Tokat kazasına dışarıdan şüpheli birilerinin sürekli gidip geldiğinin haber alınması üzerine kazada askeri önlemler alınmıştır.²⁶²

Erbaa kazasında yaşanan bu hadiselerden ötürü Erbaa Kaymakamı'nın görevden azledilmesi veya başka bir mahale tayin edilmesi gündeme gelmiştir. Ancak, Sadarete

²⁵⁷ Osmanlı Devleti, özellikle taşrada muhacirlerin iskan edildiği yerlerde muhacirler ile yerli halk arasında çıkan arazi sorunlarının çözülmesinde ve/veya muhacirlerden kaynaklı olarak çıkan asayiş olaylarının bastırılmasında ve asayişin temin edilerek sükunetin sağlanmasında muhacirler arasında hatırı sayılır ve sözü dinlenen kabile reislerinden de faydalanmaktaydı. Söz konusu muhacir reisleri, liderliğini yaptıkları kabilelerin yerli halkla iyi geçinmelerini telkin ederken; aynı zamanda sözlerinin dinlendiği yerlerde de anlaşmazlıkları çözmek için devletle birlikte hareket etmekteydi. Nitekim aynı tarihlerde Anadolu'yu dolaşan ve Tokat kazasından da geçen Fred Burnaby, seyahatnamesinde bu konuyla ilgili şunları yazmaktaydı: "... Tokat'ta dün tanıştığım Çerkes Beyleri'nden Osman Bey'e rastladım. Civardaki küçük bir Çerkes köyüne gitmek üzereydi. Anlaşılan bu köyle bir komşu köy arasında kan davası çıkmıştı. Osman Bey, oraya köy sakinlerinin öfkesini yatışturmaya gidiyordu..." Fred Burnaby, *At Sirtında Anadolu*, çev. Fatma Taşkent, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.171.

²⁵⁸ BOA. DH. ŞFR. 193/61/1-2, 11 Haziran 1312 (23 Haziran 1896).

²⁵⁹ BOA. A) MKT. MHM. 661/41/2, 11 Haziran 1312 (23 Haziran 1896).

²⁶⁰ BOA. DH. TMIK. M. 8/14/1-2, 12 Haziran 1312 (24 Haziran 1896).

²⁶¹ BOA. DH. TMIK. M. 8/37, 13 Haziran 1312 (25 Haziran 1896).

²⁶² BOA. DH. TMIK. M. 8/20, 13 Haziran 1312 (25 Haziran 1896).

bildirildiği üzere, Kaymakam, Erbaa kazasını muhasara eden Kürt eşkıyaları kasabadan defetmiştir. Ancak, Sivas Vilayeti'ne bildirildiği üzere, Erbaa kazası civarında Kürt aşiretleri bulunmadığı da malumdur.²⁶³

1897 yılına gelindiğinde Erbaa kazası genelinde eşkıya sorunu sürmekteydi. Ancak, devlet sadece Gürcü eşkıyalarla değil; aynı zamanda Ermeni asıllı eşkıya çeteleriyle de uğraşmaktaydı. Ocak 1897'de Sivas Valisi Halil Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafta belirtildiğine göre, Erbaa'nın Kozan karyesinde meskun bulunan Çerkes Hasan Bey, ailesinden 3 kişiyle beraber Trabzon'dan gelmekteyken; Erbaa sınırına 6 saat uzaklıkta 3 Ermeni eşkıya ile tesadüfen karşılaşmıştır. Çıkan müsademedede yaralanan Hasan Efendi vefat etmiştir. Erbaa Polis Dairesi'nin yaptığı tahkikat sonucunda, maktulün beraberinde bulunanların ifadelerinden ve eşkıyaların şekil ve kıyafetlerinden Manasoğlu Çetesi'ne mensup oldukları anlaşılmış ve söz konusu çete ve mensupları takibe alınmıştır.²⁶⁴

Mart 1897'de Tokat'ın köylerinden Erbaa'ya geçen iki Çerkesin neşriyatı üzerine harekete geçen güvenlik güçleri, Kayseri'ye gitmekte olan büyük bir Çerkes grubuna müdahale ederek 34 tanesini vukuatsız ele geçirmiştir. Sivas Valisi Halil Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta belirttiği üzere, söz konusu Çerkeslerin haklarında kanuni işlem yapılmasına başlandıktan sonra, kaza genelinde asayiş korumak için iki gün zarfında Amasya'dan Erbaa'ya 85 kişilik bir süvari birliği ile Tokat'tan 10 kişilik süvari mangası gönderilmiştir.²⁶⁵

Erbaa kazası dahilinde muhacirlerden kaynaklı asayiş bozucu faaliyetlerden biri de kaçakçılıktır. Haziran 1901'de, Sivas Vilayeti dahilindeki Aziziye kazasında iskan edilmiş Hatukay Çerkesleri'nin, Elbistan'a tabi Karahöyük karyesi ahalisinin yardımıyla, Zeytun'a ecza-yı nariye (yanıcı-kimyevi madde) ve Kayseri'den de güherçile (potasyum nitrat) ihraç ve nakline vasıta oldukları Halep ve Adana Havalisi Kumandanlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.²⁶⁶ Söz konusu durum, Barut Nizamnamesi'nin 15. maddesinden dolayı suç teşkil ettiğinden, devletin nizamına uygun olarak suçlu olanlara

²⁶³ BOA. DH. TMIK. M. 11/80/2, 25 Temmuz 1312 (6 Ağustos 1896).

²⁶⁴ BOA. DH. TMIK. M. 26/30, 25 Kanun-ı Evvel 1312 (6 Ocak 1897).

²⁶⁵ BOA. DH. ŞFR. 205/98, 13 Mart 1313 (25 Mart 1897).

²⁶⁶ BOA. DH. TMIK. M. 109/20, 17 Haziran 1317 (30 Haziran 1901).

gerekli kanuni müdahale yapılmıştır.²⁶⁷ Aynı tarihlerde Erbaa kazası dahilinde Bidevi (Esençay) karyesinde meskun bulunan muhacirlerin evlerinde yapılan aramalarda 5 adet barut eleği, 5 kıyye güherçile, 4 kıyye kükürt ve 2,5 kıyye barut ele geçirilmiştir. Söz konusu maddeleri evlerinde bulunduranlar hakkında kanuni işlemler yapılmıştır. Ardından karye ahalisine güherçile ve barut imal etmemelerine ve şayet imal eden olursa derhal hükümete ihbar etmeleri gerektiğine dair nasihat verilmiştir. Ayrıca, sorumluların güherçile ezmek için kullandıkları 18 adet taş, nakledilmesi gerekirken, taşınamayacak ağırlıkta olmasından dolayı yerinde bırakılmıştır. Ancak, daha sonra söz konusu taşları kırmak ve kullanılamayacak hale getirmek için Tokat mutasarrıflığından memur gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶⁸

Görüldüğü üzere, Erbaa kazası muhacirlerden kaynaklanan asayiş olayları bakımından diğer kazalardan aşağı kalmayan bir kazadır. Bunun temel sebebi, Erbaa kazasının diğer kazalar gibi, muhacirlerin nüfus olarak yoğun ve etnik köken olarak çeşitlilik arz ettiği bir kaza olmasıdır.

3.3.4. Zile Kazasında Asayiş Sorunları

Zile, Tokat Sancağı dahilinde muhacir iskanının yoğun bir şekilde yapıldığı bir diğer kazadır. Ancak, diğer kazalarla karşılaştırıldığında muhacirlerden kaynaklı asayiş sorunlarının en az yaşandığı kaza olması da ayrıca dikkat çekicidir. Ancak, kazada yaşanan asayiş sorunlarının miktarı ne kadar az olsa da; olaylar kazaya verdiği zarar açısından göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür.

Zile kazasında muhacirlerden kaynaklı asayiş sorunlarının ilk örneği, Temmuz 1881 tarihinde cereyan etmiştir. Tokat Mutasarrıflığı'ndan Muhacirin Komisyonu'na çekilen bir telgrafta belirtildiği üzere, Zile kazasında iskan edilmiş bir grup Kafkas muhaciri kendilerine ihtiyaç duydukları tayinat verilmediğini iddia ederek, önce

²⁶⁷ Barut Nizamnamesi'nin 15. maddesi: "*Memalik-i Şahane'nin herhangi mahallinde olur ise olsun tayin ve küşad olunan mahallerin gayr-ı yerlerde satılır barut ve fitil ve zarf ve güherçile bulunduğu ve diyar-ı ecnebiden gerek hafiyen ve gerek doğrudan doğruya Mamalik-i Şahane'ye ithal olunduğu görülür ve derun-ı Memalik'te bir mahalden aher mahale nakil idilür veyahud imal kılınur iken tutulur ise işbu nizamname mucibince bilabedel zapt ve müsadere kılınıp bedelinin iki misli ceza-yı nakdi alınacak ve bin nehri amellerin fabrikaları basılıb derununda bulunan alat ve edevat dahi kaffeten zapt ve müsadere ile beraber işbu fabrika sahibi ile barut ameli ceza-yı kanunname-yi hümayununun 166. maddesinin zeyli ahkâmına tevşîkan tedib edilecektir" I. Tertip Düstür, C. 3, 8 Muharrem 1293-4 Şubat 1876, s. 489) Barut Nizamnamesi'nin söz konusu maddesi gereği, Osmanlı Devleti sınırları dahilinde barut, güherçile, fitil, zarf vb. ateşli, yamcı ve patlayıcı maddelerin temini devlet güvencesi altına alınmıştır ve devletten bağımsız bir şekilde yapılması suç teşkil etmekteydi.*

²⁶⁸ BOA. DH. TMIK. M. 109/20/3, 2 Eylül 1317 (15 Eylül 1901).

kazadaki simit satan tablacılara saldırmışlar; ardından Zile Hükümet Konağı'na hücum etmişlerdir.²⁶⁹ Aynı sırada Sivas Valisi Sururi Paşa'nın Muhacirin Komisyonu'na çektiği başka bir telgrafta, Zile'deki Kafkas muhacirlerinin simit satan tablacıların ellerindeki malları yağmaladıktan sonra Hükümet Konağı'na hücum ederek tayinat talebinde buldukları belirtilmiştir. Muhacirlerin kendilerine bir an önce tayinat verilmesini talep ettiklerini belirten Sururi Paşa, Sultanın irade-i seniyyesi ile kazada daha fazla olayın meydana gelmemesi emredildiği için gerekli tedbirlerin alınacağı ayrıca belirtmiştir.²⁷⁰ Konuyla ilgili Ağustos 1888'de yapılan bir tahkikat sonucu Maliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta belirtildiği üzere, söz konusu muhacirlere 1304 senesi Mart ayının sonuna kadar tayinat verilmesi kararlaştırılmıştı. Daha sonra, bu karardan vazgeçilerek, muhacirlerin yapacakları tarımla birlikte ellerine zahire geçinceye kadar tayinat verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak, yaptıkları tarımdan mahsulat alamadıkları için muhacirler zor durumda kalmışlar ve aralarında açlıktan ölenler dahi olmuştur. Dolayısıyla, muhacirlerin nüfusuna göre, hükümet tarafından kendilerine tayinlik ve yemeklik zahire verilmesi gerekli bulunmuştur.²⁷¹

Muhacirlerden kaynaklı yağma ve talan faaliyetleri Zile kazasında da görülmekteydi. Kasım 1895'de Sivas Valisi Halil Paşa'nın Sadarete bildirdiğine göre, Zile'de muhacirlerden kaynaklı çıkan bir karışıklık sırasında bir miktar insan telef olmuş ve Bünyan-ı Hamid kazasında Çerkes, Karapapak ve Afşarlardan meydana gelen bir grup atlı yağma ve talan yapmaktaydı.²⁷² Söz konusu grubun yaptıkları yağma ve talan sonucu, Bünyan-ı Hamid kazasında yerel halkın bir miktar eşyası gasp edildi ve bir karyede bu gruba engel olmaya çalışan yerli halktan bir kişi öldürülerek bir kişi de yaralandı. Alınan askeri önlemler ve yapılan tahkikat sonucu, yağmacı grubun bir bölümü yakalandı ve bir bölümü de kazadan defedildi. Bünyan-ı Hamid kazasında telgraf hattı olmadığı için gelişmelerden ancak bir gün sonra haber alınabilmiştir.²⁷³

Zile'den vukuat çıkartmak için Tokat kazasına gelen bir grup Aralık 1895'de yakalanmıştır. Sivas Valisi Halil Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne bildirdiğine göre, bir grup muhacirin Zile'den vukuat çıkartmak için Tokat kazasına geldiklerinin haber

²⁶⁹ BOA. Y. PRK. UM. 12/63, 23 Haziran 1304 (5 Temmuz 1888).

²⁷⁰ BOA. İ. DH. 1087/85291, 25 Haziran 1304 (7 Temmuz 1888).

²⁷¹ BOA. DH. MKT. 1532/103, 6 Zilhicce 1305 (13 Ağustos 1888).

²⁷² BOA. A) MKT. MHM. 660/66/3, 16 Teşrin-i Sani 1311 (28 Kasım 1895).

²⁷³ BOA. A) MKT. MHM. 660/66/4, 16 Teşrin-i Sani 1311 (28 Kasım 1895).

alınmasının ardından söz konusu gruptan 11 kişi silahlarıyla birlikte ele geçirilmiştir. Yapılan tahkikat sonucu, vukuata başlamadan engel olunmuş ve eylemciler silahlarına el konularak Zile'ye geri gönderilmiştir.²⁷⁴

Kimi zaman, muhacirlere dair yerli halkın ve mahalli yöneticilerin nazarındaki ön yargılardan kaynaklı olarak da asayiş sorunları meydana geliyordu. Ekim 1901'de Zile'de bir grup Jandarma, postaya saldıracaklarını düşünerek, 3 tane Çerkese silah çekip birini yaralamışlardır.²⁷⁵ Sivas Vilayeti'ne bildirildiğine göre, konuyla ilgili tahkikata başlanmış ve söz konusu Çerkeslere silah çekerek birini yaralayan jandarmalar hakkında kanuni işlemlerin yapılmasına başlanmıştı.²⁷⁶

3.4. KAFKAS MUHACİRLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL ENTEGRASYON SÜRECİ

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kafkasya'yı işgal etmesi ve bölgede askeri yönetime dayalı kolonyal bir yönetim kurmasının sonucu olarak Kafkasya'dan göç eden yaklaşık 2.000.000 Kafkas muhacirini kendi topraklarına kabul etmek zorunda kalmıştır. Muhacirlerin büyük bir çoğunluğunun Osmanlı Devleti'nin sadık vatandaşları haline gelmeleri ve Bab-ı ali'nin muhacirlere karşı koruyucu ve cömert tutumuna rağmen, söz konusu muhacirlerin yeni devletlerinin, siyasi, askeri, toplumsal ve kültürel gerçekliklerini benimseme sürecinde önemli güçlüklerle karşılaşmış ve bu güçlüklerin aşılması ve muhacirlerin Osmanlı Devleti'nin birtakım iç ve dış dinamiklerine kendilerini adapte etmesi uzun yıllar almıştır. Muhacirlerin Osmanlı Devleti topraklarında yaşamış oldukları bu karmaşanın temelinde yatan sebep, öncelikle Tanzimat ve Meşrutiyet ile birlikte modernleşme dönemini yaşamakta olan Osmanlı toplumundan farklı olarak muhacirlerin geleneksel ilkelere dayalı bir feodal-ataerkil toplum yapısına sahip olmalarıydı. Bir diğer sebep ise, muhacirlerin Osmanlı Devleti toprakları üzerinde iskan edilme sürecinde devletin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ve devletin taşradaki idari-bürokratik işleyişindeki yetersizliklerdi. Muhacirlerin çoğunluğunun Kafkasya'da uzun yıllar süren savaşlar ve takip eden zorunlu göç nedeniyle içinde buldukları korkunç mali durum ve son

²⁷⁴ BOA. A) MKT. MHM. 661/14/2, 18 Kanun-ı Evvel 1311 (30 Aralık 1895).

²⁷⁵ BOA. DH. TMIK. M. 113/40, 9 Teşrin-i Evvel 1317 (22 Ekim 1901).

²⁷⁶ BOA. DH. TMIK. M. 113/40/2, 25 Teşrin-i Evvel 1317 (2 Kasım 1901).

derece hassas psikolojik halleri de iskan edildikleri yerdeki koşullara ayak uydurmalarını güçleştiren ayrı bir sebepti.²⁷⁷

Osmanlı Devleti'ne yoğun göç akımının olduğu bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Kafkas muhacirlerine yönelik siyasi, ekonomik ve sosyal hedefleri söz konusuydu. Devletin, muhacirlere yönelik siyasi hedefi, o dönem Osmanlı ordusunda azalan asker ihtiyacını karşılamak ve Kafkasya'da uzun yıllar süren savaşlarda nizami ve gayrinizami harp konusunda tecrübe kazanmış olan muhacirlerden ordu bünyesinde faydalanmaktı. Muhacirleri düzenli bir şekilde iskan ederek temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra bağımsız üretim faaliyetlerine hızlı bir şekilde dahil etmek ise devletin muhacirlere yönelik ekonomik hedefiydi. Sosyal hedef ise, muhacirleri sosyal ve kültürel açıdan kendi kültür ve değerleriyle bir uyum teşkil edecek şekilde Osmanlı Devleti'ne entegre etmektir. Osmanlı Devleti, Kafkas muhacirlerine yönelik bütün bir iskan politikasını bu temeller üzerine kurdu.

Ülkeye vardıkları andan itibaren geçici iskan bölgelerinde bir süre kaldıktan sonra kalıcı iskan bölgelerine gönderilen muhacirlerin, iskan edildikleri yerlere dair merkezi hükümetten birtakım talepleri olmaktadır. Bu taleplerden biri de iskan edildikleri yerin ekonomik özelliklerinin çeşitlilik arz etmesi ve cemiyet bütünlüklerini koruyabilecekleri bir yer olmasıdır. Dolayısıyla buradan muhacirlerin iskan edildikleri yerde kendi geleneklerine dayalı feodal-ataerkil toplum yapısını en azından yerel düzeyde yaşatmak istedikleri anlaşılmaktadır.

Muhacirlerin büyük bir çoğunluğunu Kafkasya'nın kırsal kesimlerinden köylülerin oluşturması, Osmanlı taşrasında yerel özelliklere uyum sağlamak açısından devletin yaptığı mesken ve arazi yardımıyla birlikte muhacirlerin belli bir kısmının zorluk çekmemesine sebep olmuştur. Ancak, köylü olmayan ve taşrada barınabilecek yeteneklere sahip olmayan muhacirler için ise durum daha farklı bir hal almıştır. Söz konusu muhacirler arasında kimi zaman eşkıyalık, yağma-talan ve kaçakçılık gibi suçlara bulaşarak devletin otoritesini sarsacak ve mahalli yönetimlerdeki asayişi bozacak olaylara sebep olanlar oldu.

²⁷⁷ Georgi Chockiev, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzey Kafkasya Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanması Dair Bazı Görüşler (Göçmenlerin Otoriteye Başvuruları)", çev. Ekin Uşşaklı, *Kekibeç*, S. 23, yıl: 12, 2007, s. 447.

Muhacirlerin kalıcı iskan mahallinde karşılaştıkları tüm sorunların üstesinden gelinmesi ve Osmanlı Devleti'ne uyum sağlayarak devletin iç ve dış dinamiklerine entegre olmaları için gerekli adımlar atılsa da bazı konuların göz ardı edildiği bir gerçektir. Bu sorunların çözülmesi için gerektiğinde muhacirlerin kabile reisleri ve eşraflarından birtakım insanların İstanbul'a giderek sorunlarını bizzat Sultana ve Sadrazama ilettikleri görülmektedir. Söz konusu durum Tokat Sancağı için de geçerlidir. 1868 yılında Sivas Vilayeti genelinde bazı noktalarda iskan edilen muhacirlerin reisleri, emirleri ve alimleri kendilerine gönderilen davet üzerine Sadrazamın huzurunda toplanarak vilayet genelinde iskan edilmiş muhacirlerin sorunlarını tartıştı ve bu konuda çözüm yolları aradılar.²⁷⁸

Sivas vilayeti genelindeki muhacirlerin, kanunlara aykırı bazı gelenekleri ile birtakım aşırı davranışları dolayısıyla yerli ahalinin emniyetlerinin kalmamış olması, taşrada bile asayiş bozan olayların meydana gelmesi dolayısıyla ve özellikle eşkıyalardan kaynaklanan olayların ve tüm asayiş bozan olayların nasıl önleneceği konusunun mütalaa edildiği toplantıda, üç yüzden fazla kişiyle görüşülerek sorunun şu şekilde çözülmesine karar verilmiştir:

"Yerli ahalinin emniyetlerinin sağlanması ve istenmeyen hareketlerin önüne geçilmesi için gerekli önlemler alınmazsa, vilayet genelinde asayişsizlik artacağı gibi sorunlar muhacirlerin soyundan gelen çocuklarına dahi sirayet edecektir. Bu durum ise, önce vilayet ahalisinin dinine ve namusuna hanel getirecek; ardından hiçbir surette emniyet kalmayacaktır. Çerkeslere ahali tarafından hırsız gözüyle bakılması malumdur. Çerkeslere bu gözle bakanlara cahil denilirse de; hükümet memurlarının dahi bu gözle bakmaları, bu ön yargıdan dolayı bazı muhacirlerin iskanlarının dahi henüz gerçekleşmemiş olması, muhacirler tarafından memurlara verilen kamuna uygun dilekçelere gereken itina ve dikkat gösterilmemesi muhacirlerin emniyetleri ve işlerin bu şekilde sürüncemede bırakılması asayişsizliğin temelinde yatan sebeptir. Ayrıca, muhacirlerin ekserisi 3-4 seneden beri henüz iskan edilmemiş ve vatan sahibi yapılamayarak yerleşmek için sürekli farklı yerleri gezip dolaştıklarından mal ve mülkleri dahi telef olmuştur. Bu sebeple, bazı muhacirler hırsızlığa, eşkıyalığa ve

²⁷⁸ Söz konusu toplantı her ne kadar çalışma konumuzun dışında kalsa da; mahiyeti ve içeriği açısından konumuzla bağlantılı olduğu için ve Tokat Sancağı genelindeki muhacirlerin devletten beklentilerini ve yaşadıkları sorunlara ışık tuttuğu için konumuz içinde değerlendirilebilir.

yağmaya meyletmişti. Oysa, söz konusu muhacirler, geldikleri anda iskan edilerek rahata ve refaha kavuşsalardı vergi vererek devlete karşı sorumluluklarını yerine getirirlerdi. Ancak, iskan edilmediklerinden hala devletten yevmiye almaktaydılar.

Bütün bu sorunların ortadan kaldırılması için vilayet genelinde hala misafir olup da iskan edilmeyen muhacirlerin hızlı bir şekilde iskan edilmesine ve iskan edilmiş olanların da eksikliklerinin tamamlanması için hal ve hareketlerinden padişahın emin olduğu dirayetli ve güvenilir iki özel memurun tayin edilerek vilayete gönderilmesine karar verildi. Söz konusu iki memura gittikleri bölgede yapılacak işlerin yürütülmesi için gerekli yetkiler verilecekti. Muhacirlerin iskan edilmesi ile kadim ahalinin yoluna dahil edilmesi sonucu refah seviyeleri arttığı zaman hazine fazla masraflardan kurtulacak ve ahalinin emniyeti sağlanacaktı. Ayrıca, yerli ahalinin can ve mal güvenliğinin sağlanması ve asayişsizliğin önlenmesi için, kaza kaymakamının yanına daimi surette müdür unvanıyla muhacirin-i ümeradan seçilen bir zatın tayin edilmesi ve kır serdarının Tokat, Erbaa, Zile ve Niksar bölgelerinde sürekli dolaşmasına karar verilmiştir. Eşkıyalık meselesinin çözümü ise daha zor bir süreç olacaktı. Niteki;,eşkıyalar çaldıkları mallardan elde ettikleri paranın bir kısmını ailelerine vererek kendileri dağda, aileleri köyde rahat bir şekilde yaşamaya devam edeceklerdi. Ayrıca devlet, söz konusu eşkıyaların yakalandıktan bir süre sonra mahalli hükümet tarafından ceza almadan serbest bırakıldıkları için "Nasıl olsa cezalandırılmıyoruz..!" düşüncesiyle öncesinden daha fena olaylara sebebiyet verebileceklerinden bu durumun başkalarına da sirayet edebileceğinden endişeliydi. Eşkıyadan zarar gören insanlar, eşkıyaların cezalandırılmadığını gördükçe kendileri de bu yola başvurabilirdi. Bu sebeple, eşkıyalık yapan kişilerin aileleri ile birlikte buldukları bölgelerden uzak yerlere iskan edilmelerine karar verilmiştir.

Muhacir reislerinin belirttiğine göre, dönemin Rusya gazetelerinde çıkan yazılar, Anadolu'da iskan edilmiş Kafkas muhacirlerinin Rusya'ya karşı duydukları düşmanlıktan kaynaklanarak gayrimüslim ahalinin canına ve malına zarar verdiği yönündeydi. Muhacir reisleri, söz konusu iddiaların sadece bir iftira ve dedikodudan ibaret olduğunu belirtmişlerdir.²⁷⁹ Ayrıca, vilayet genelinde muhacirler ile gayrimüslim

²⁷⁹ Her ne kadar, muhacir reisleri iskan edildikleri Sivas vilayeti ve kazalarında gayrimüslim ahali ile hiçbir sorunlarının olmadığını ve bu konudaki iddiaların dedikodu ve iftiradan ibaret olduğunu söyleseler de bilindiği üzere, Rus zulmü Çerkesler başta olmak üzere Kafkas muhacirlerinde derin yaralar açmıştır. Vatanlarını terk etmek zorunda kalmalarının vermiş olduğu acıyla iskan edildikleri yerlerde bütün

teb'anın kardeşçe geçindiklerini ve buna gayrimüslim teb'anın bile şahitlik edebileceklerini belirtmişlerdir.

*Osmanlı Devleti'nin kendilerine gösterdikleri hüsnü niyetin ve hazineden yaptığı yardımların farkında olduklarını belirten muhacir reisleri, padişaha ve devlete karşı duacı olduklarını, padişahın ve devletin uğrunda mallarını ve canlarını feda etmekten çekinmeyeceklerini; ihtiyaç duyulduğunda Sivas vilayetinde bulunan muhacirlerden bir kaç bin nefer süvari ve bir o kadar da piyade ile düşman karşısında devletin yanında dimdik durarak gerekirse canlarını feda etmekten çekinmeyeceklerini de ayrıca belirtmişlerdir.*²⁸⁰

Tokat Sancağı ve kazalarında yukarıda bahsedilen önlemlerin hemen hemen tamamı uygulanmıştır. Ancak, vilayet içindeki muhacirlerin Osmanlı Devleti içerisinde yaşadıkları uyum sorunlarının çözülerek, Anadolu toprağına entegre edilmeye çalışılan muhacirler için söz konusu kararlar 1868 yılında alınmıştır. 1868'den I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun tecrübe ettiği koşullar, uygulanan yöntemlerin muhacirler nazarında fazla bir karşılığının olmadığını göstermektedir. Bunun temel sebebi de belirttiğimiz gibi muhacirlerin kendilerine özgü geleneksel bir yapıları olması ve toplum olarak feodal-ataerkil bir özelliğe sahip olmalarıydı. Bunun en bariz örneği, Çerkes muhacirleri arasında köleliğin hala geçerli olmasıdır.

Sivas Vilayeti'ne Ekim 1888'de Tokat Sancağı'ndan yazılan bir telgrafta belirtildiği üzere, Tokat Sancağı'nda bulunan bir grup Çerkes köle, eşlerinin ve kızlarının satıldığından şikayet etmekteydiler. Söz konusu hadise, Çerkes kölelerden 3 kişinin imzası ile, Zile'den Mabeyn-i Hümayun'a bildirilerek, devlet katında böyle bir durumun kabul edilemeyeceği bilindiği için bu konudaki hakikatin öğrenilmesi ve gereğinin yapılması rica edilmiştir.²⁸¹ Devletin yasalarına aykırı bir durum olduğundan²⁸² söz konusu köleler, mahalli hükümete içinde buldukları durumdan

Hıristiyan unsurları Ruslarla özdeşleştirmişlerdir. "Kafkasya'da uzun yıllar süren savaşlardan sonra, bir İslam ülkesinde huzur ve refah içerisinde yaşamak isteyen muhacirler" için bu durum huzur bozucu bir mahiyet almıştır. Nazif Tepedelenlioğlu, *Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, İstanbul 1992, s. 133.

²⁸⁰ BOA. İ. MMS. 36/1481/8, 12 Cemaziyel Evvel 1285 (31 Ağustos 1868).

²⁸¹ BOA. DH. MKT. 1549/93, 25 Muharrem 1306 (1 Ekim 1898).

²⁸² Osmanlı Devleti, 1880'lerde özgür olanların köle haline getirilmesini yasaklamıştı. Elinden geldiği kadar da muhacirler arasında esir olanların hürriyetlerine kavuşmasını sağlamaya çalışan Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırılması için ilk adım 1847 yılında İstanbul köle pazarının kapatılmasıyla atılmıştır. Bunu 1857'de Hicaz bölgesi hariç zenci köle ticaretinin yasaklanması izledi. Ardından devlet

dolayı sızlanmakta ve gördükleri zulüm her geçen gün arttığından adaletten mahrum kaldıklarını belirtmekteydiler. Ayrıca, katledildiklerinden ve işkenceye uğradıklarından yakınan köleler, Tahir, Mustafa ve Hasan imzalarıyla Şura-yı Devlet'e yazdıkları arzuhalle padişah tarafından kurtarılarak özgürlüklerine kavuşmak istemekteydiler.²⁸³

Şubat 1898'de Sivas Valisi Hasan Hilmi Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne bildirdiği üzere, Aziziye, Tokat Sancağı ve kazalarında meskun bulunan Çerkes beyleri ve reislerinin isimlerinin öğrenilmesi ve isimlerinin kendilerine bildirilmesi emredilmiştir.²⁸⁴ Esasında Osmanlı Devleti'nin, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası Bab-ı Ali'nin merhametine sığınan muhacirlerin aile reislerinin öğrenilmesini istemesi, bir devlet politikası olarak muhacirlerden belli başlı alanlarda faydalanmak ve ileride çıkacak asayiş sorunlarını bastırmak için muhacirlerin aile reislerinin gücünden faydalanmak içindi.

Osmanlı Devleti, muhacir sayısının arttığı vilayet ve sancaklardaki mahalli meclislerde kendilerini temsil edebilmeleri için muhacirlere imkan sunmuştur. Aralık 1896'da Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne gönderilen bir telgrafta, Tokat sancağında bulunan Çerkes muhacirlerin sayıca çok olmaları sebebiyle Meclis-i İdare ve Mahkeme üyeliğine seçilebilmeleri için gereğinin yapılması emredilmiştir.²⁸⁵

Osmanlı Devleti'nin muhacirlere yönelik planları arasında muhacirlerden askeri güç olarak faydalanmak istediğini belirtmiştik. Bunun bir örneği de Tokat Sancağı'nda gerçekleşmiştir. 1896-1898 yılları arasında meydana gelen Tokat Hadisesi sırasında sancakta asayişin bozulmasından dolayı Gürcü ve Çerkes muhacirlerinin bir kısmı Jandarma efradından bazılarının yerine alınmıştır. Bu durumun sancak genelinde kimseyi mağdur etmeyeceği ve gayrimüslimler açısından da sorun teşkil etmeyeceği Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.²⁸⁶

Tokat sancağı genelinde meydana gelen eşkıyalık olayları sırasında bir kısım muhacirlerin devletin yanında yer alması muhacirlerin devlete olan bağlılığının bir göstergesidir. Şubat 1892'de Gürcü eşkıyalardan meşhur Gürcü Abdullah'ın öldürülerek

1890'da esir zencilerin ticaretini yasaklayan Brüksel Sözleşmesi'ni imzaladı. Kafkasya'dan yapılan beyaz köle ticareti ise II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909'da yasaklandı. M. Akif Aydın-Muhammed Hamidullah, "Köle", *TDVİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 245-246.

²⁸³ *BOA. ŞD.* 2006/46, 26 Muharrem 1306 (2 Ekim 1888).

²⁸⁴ *BOA. DH. ŞFR.* 211/58, 15 Şubat 1313 (27 Şubat 1898).

²⁸⁵ *BOA. DH. MKT.* 2077/112, 5 Kanun-i Evvel 1312 (17 Aralık 1896).

²⁸⁶ *BOA. DH. ŞFR.* 221/18/1-2, 5 Şubat 1313 (17 Şubat 1898).

ele geçirilmesinde Erbaa'da meskun Tanburoğlu muhacir ailesi bu duruma bir örnektir. Söz konusu eşkıyanın yakalanmasında görevli müfreze efradında Tanburoğlu muhacirin ailesinden bir kişi bulunmaktaydı ve bu kişi eşkıya yakalandığı sırada şehit edilmiştir. Bu sebeple, Dahiliye Nezareti tarafından şehit edilen muhacirin eşine ve kızına maaş tahsis edilmesi Maliye Nezareti'nden rica edilmiştir.²⁸⁷

Bab-ı ali'nin merhametine sığınan muhacirler, göç ettikten sonra yaşadıkları pek çok sıkıntıyla birlikte gelenek ve görenekleri, kültürel değerleri ve sosyal yaşamları kendilerinden farklı olan Anadolu halkıyla bir arada yaşamaya başladıklarında uzun bir süre Anadolu'nun gündelik hayatına entegre olamadılar. Muhacirlerin entegrasyon süreçlerinin uzamasındaki temel sebeplerden biri de dil bilmemeleri idi. Türkçe bilmediklerinden dolayı dertlerini anlatamayan ve duygularını paylaşamayan muhacirlerin entegrasyon süreçleri de uzamıştır. Kimi zaman savaş esnasında ve isyanların bastırılmasında görev alarak Osmanlı ordusunda keşif ve haberleşme gibi vazifeleri yerine getiren muhacirler, Türkçe bilmediklerinden ve dertlerini kimseye anlatamadıklarından bazen temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için iskan edildikleri köylerdeki yerli ahalinin mallarını yağmalamışlardır.²⁸⁸

Görüldüğü üzere, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ile I. Dünya Savaşı arasında geçen süre zarfında Kafkasya'da Rusya'nın işgali altında kalan topraklardan Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kalan Kafkas muhacirlerinin Anadolu toprakları üzerinde ve Osmanlı'nın devlet sistemi içerisinde tecrübe ettikleri koşullar muhacirlerin sosyal ve kültürel anlamda Osmanlı Devleti'ne entegre olma süreçlerini olumlu ve olumsuz olarak etkilemiştir. Bunun pek çok sebebi vardır. Ancak, bizce en önemli sebebi, devlet ile muhacirlerin birbirlerinden beklentilerinin örtüşmemesi ve muhacirler ile Anadolu coğrafyasında yaşayan sosyal ve kültürel hayatın birbiriyle çatışmasıdır.

²⁸⁷ BOA. DH. MKT. 1923/22, 16 Recep 1309 (15 Şubat 1902).

²⁸⁸ Sefer Ersin Berzeg, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kuzey Kafkasya ve Sürgündeki Kafkasyalılar", *Kafkasya Gerçeği*, S. 1, Temmuz, 1990, s. 5.

SONUÇ

Göç, tarihin başlangıcından beri sosyal bir varlık olan insanın hayatında daimi surette bir yer işgal eden, insanın hayatını doğrudan veya dolaylı olarak şekillendiren bir olgudur. Göç, bazen bir değişimin sonucu, bazense bir çok değişimin habercisi olarak bireysel ve toplumsal dönüşümlere kaynaklık etmiş ve geri dönüşü olmayan değişimleri beraberinde getirmiştir. Uluslararası göç hareketlerinden biri olarak 19. yüzyıl boyunca cereyan eden Kafkas göçleri de hem göçmenler için hem de göçmenlerin yerleştikleri coğrafyalarda yaşayan insanlar için büyük bir dönüşüm ve değişimin habercisi olmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında pek çok iç ve dış sorun ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı önemli toplumsal sorunlardan biri de göç ve göçmen sorunu olmuştur. Kırım Savaşı (1853-1856) ve Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) sırasında ve sonrasında cereyan eden Kafkas göçleri zorunlu göç hareketleridir. Osmanlı Devleti, yardımına sığınmış tüm bu göçmenleri geri çevirmeksizin insaniyet namına topraklarında iskan etmek ve muhacirlerin refahlarını sağlamak için maddi ve manevi anlamda tüm cömertliğiyle yardım etmiş ve gerekli tüm fedakarlıkları yapmıştır.

Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) sırasında ve sonrasında Bab-ı Ali'ye sığınan muhacirlere yönelik Osmanlı Devleti'nin iskan siyasetine bakıldığında, devletin yönetimi altındaki topraklarda muhacir iskan edilmemiş tek bir vilayet veya sancak kalmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, geniş ölçüde muhacir iskanı yapılmış yerlerden birisi de Tokat Sancağı'dır.

Osmanlı Devleti, 1877-1914 yılları arasında, Sivas Vilayeti sınırları dahilinde kalan Tokat Sancağı'nda Tokat (Merkez) kazası başta olmak üzere Erbaa, Zile ve Niksar kazalarında geniş ölçüde muhacir iskanı yapmıştır. Tüm Tokat Sancağı'na yaklaşık 1.622 hanede 8.348 muhacir iskan edilmiştir. Bu muhacirlerin 577 hanede 2898'i Tokat (Merkez) Kazası'na, 468 hanede 2490'ı Erbaa Kazası'na, 432 hanede 2199'u Niksar Kazası'na ve 145 hanede 761'i Zile Kazası'na iskan edilmiştir. Söz konusu sayılar kayıtlı rakamlardan ibarettir. Gerçek rakam muhtemelen bundan daha yüksektir. Çünkü, 1911 yılına gelindiğinde Sivas Valisi Hasan Hilmi Paşa, Dahiliye Nezareti'ne Tokat'ta muhacir kabul edebilecek ve iskan edebilecek güç kalmadığını belirtmiştir. Zaten, hali hazırda Dağıstanlı ve Kafkas muhacirlerinin büyük bir çoğunluğunun Sivas vilayeti ve

sancaklarına iskan edildiğinden şikayet eden Hilmi Paşa, o sırada Sivas'a gelmekte olan Çeçen ve Lezgi muhacirleri için de kendi deyimiyle söz dinlemez insanlar olması dolayısıyla meydana gelecek bir asayişsizlikte kendisinin sorumlu tutulmamasını rica etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin birbirinden farklı etnik gruplardan ve farklı toplumsal statüden oluşan Kafkas muhacirlerini iskan etmesi ile göç ve göçmen sorunu bitmemiştir. Muhacirlere daimi iskan bölgelerine gitmeleri için gereken yol parası, daimi iskan bölgelerinde ihtiyaç duydukları mesken yapımı, arazi ihtiyacı, tarım için gerekli alet ve edevat vs. hali hazırda ekonomik olarak zor durumda olan ve ağır travmaları birbiri ardına yaşayan devlet için karşılanması zor bir meblağdı. Osmanlı Devleti, muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için devlet bütçesi, Muhacirin Komisyonu ve iskan edildikleri bölgenin mahalli bütçesinden elinden geldiği miktarda yardımda bulunmuştur.

Tokat Sancağı ve kazalarında muhacir iskanı sonrasında pek çok sorun meydana gelmiştir. Bu sorunları yerli halktan kaynaklanan sorunlar, muhacirlerden kaynaklanan sorunlar ve yerel yöneticilerden ve bürokratlardan kaynaklanan sorunlar olmak üzere üçe ayırabiliriz. Yerli halktan kaynaklanan sorunlar, genellikle yerli halkın muhacirlerle birlikte yaşamak istememelerinden ve/veya sahip oldukları toprakları muhacirlerle paylaşmak istememelerinden kaynaklanmaktaydı. Buna bir de yerli halk ve yerel yöneticilerin muhacirlere yönelik ön yargıları da eklenince muhacirler ile yerli halk arasında arazi kaynaklı pek çok sorun meydana gelmiştir. Muhacirlerden kaynaklanan sorunlarda ise, genellikle muhacirlerin devletten beklentilerinin karşılanamaması, iskan sonrası barınacak mesken yapımında ve temel ihtiyaç malzemelerinin yeterli ölçüde sağlanamaması aktif rol oynamıştır. Ayrıca, muhacirler Kafkasya'daki ataerkil-feodal aile yapılarını ve gelenek-göreneklerini Osmanlı toprakları üzerinde iskan edildikleri yerlerde de yaşatmak istemişlerdir. Bunun en başlıca örneği, kabile reisleri ile aynı yere iskan edilmek istemeleriydi. Muhacirlerin devletten söz konusu beklentileri ağırlıklı olarak geç de olsa karşılanırsa da bazen imkanlar el vermemiştir. Özellikle ekonomik anlamda güç durumda bulunan Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin iskan sonrası ihtiyaç duydukları barınacak mesken ve birtakım temel ihtiyaç kalemlerini karşılaması gecikmiştir. Ayrıca, modernleşme sürecini yaşayan Osmanlı Devleti'nde Kafkas muhacirlerinin Kafkasya'dan kalan kültürlerini, gelenek ve göreneklerini sürdürmeleri

pek mümkün olmamıştır. Ayrıca, Kafkasya'da Rusya ile uzun yıllar süren savaşlar silsilesinin ardından Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirler savaşlarda kullandıkları silahları da beraberlerinde getirdiler. Asayişsizliğe meydan vermemek adına devlet, muhacirlerin silahsızlandırılması için birtakım önlemler aldı. Muhacirler savaşçı özelliklerini kaybedecekleri endişesinden dolayı devletin silahsızlandırma önlemlerini olumsuz karşıladılar. Son olarak, Kafkasya'dan göç eden muhacirlerin anavatanlarındaki toplumsal misyonlarına ve iştiğal ettikleri mesleğe bakılmaksızın iskan edilmeleri de birtakım sorunlara sebep olmuştur. Osmanlı Devleti, muhacirlerden özellikle taşrada tarımsal işgücü ihtiyacını karşılamak için faydalanmak isterken, Çerkesler gibi şehirli toplum özelliği taşıyan muhacirlerin taşrada iskan edilerek tarımla uğraşmak zorunda bırakılmaları muhacirlerde bir memnuniyetsizlik yaratmıştır. Yerel yöneticilerden kaynaklı sorunlar ise ağırlıklı olarak sancak yöneticilerinin ve bürokratlarının muhacirlere yönelik ön yargılarından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca, muhacirler hiç ilgi ve alakaları olmamasına rağmen, sancak genelindeki yöneticilerin ve bürokratların aralarındaki çıkar çatışmalarına dolaylı olarak alet edilmişlerdir.

Tokat Sancağı genelinde muhacirlerden kaynaklı olarak, eşkıyalık faaliyetleri, yağma, talan ve kaçakçılık gibi pek çok asayiş olayı meydana gelmiştir. Söz konusu olaylar, Kafkas muhacirlerinin Osmanlı Devleti'ne sosyo-kültürel anlamda entegre edilmesini ve muhacirlerin uyum sürecini zorlaştırmıştır. Bu olayların meydana gelmesinin pek çok sebepleri vardır. Öncelikli sebebi, Osmanlı Devleti'nin muhacirlerden potansiyel olarak kırsal ve askeri alanda insan ihtiyacını karşılamak için faydalanmak istemesidir. Ancak, bunu yaparken söz konusu muhacirlerin karakteristik özelliklerinin ve etnik çeşitliliğinin belli bir kalıba sığmayacak kadar farklı olduğunu göz ardı etmiştir. Ayrıca, Kafkasya gibi uzun yıllar boyunca sorunlar yumağı ve savaş alanı özelliği taşıyan bir coğrafyadan vatanlarını kaybederek göç etmek zorunda kalan muhacirlerin yaşadıkları tüm sıkıntıları unutarak iskan edildikleri ülkede doğrudan toprağa dayalı üretici olarak yaşamaları beklenemezdi. Bir diğer sebep ise, Osmanlı Devleti'nin modernizasyon sürecini yaşadığı sırada Kafkasya'dan göç eden muhacirlerin hala feodal-ataerkil toplum özelliği yaşaması ve gelenek-göreneklerini Osmanlı Devleti sınırları içerisinde de sürdürmek istemeleridir. Nitekim, iskan edildikleri yerlerde yaşayan yerli halk nazarında muhacirlerin gelenek görenekleri içerisinde tuhaf olarak karşılanan pek çok adetleri vardı.

Tüm bu koşullara rağmen, Osmanlı Devleti, Kafkas muhacirlerinin sayıca çok oldukları yerlerde sancak meclislerine seçtirerek; bunlardan jandarma teşkilatı bünyesinde faydalanarak ve bunlara üst rütbelere verip yönetici olarak atayarak muhacirleri sosyal ve kültürel anlamda entegre etmeye çalışmıştır. Kimi muhacirler nazarında Osmanlı Devleti'nin kendilerine yönelik iskan politikasının karşılığı alınmış ve muhacirler Osmanlı Devleti'ni ve Anadolu'yu kendileri için yeni bir vatan olarak kabul etmiş ve kendilerine biçilen toplumsal ve ekonomik rol çerçevesinde yeni bir hayat kurmuşlardır. Ancak, kimi muhacirler nazarında durum bu kadar basit olmamıştır. Toprakları üzerinde iskan ettiği muhacirler nazarında devletin politikalarının karşılığını bulmaması ve kendilerine biçilen toplumsal ve ekonomik rolden hoşnut olmayan muhacirler, farklı yollara başvurarak devlet içinde ve iskan edildikleri yerlerde birtakım asayişsizliklere sebep olmuşlardır.

Sonuç olarak bugün, Kafkasya kökenli halklar, Türkiye'nin iskan haritasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, yakın dönemde Anadolu coğrafyasının sosyal, kültürel ve demografik açıdan şekillenmesinde büyük bir rol oynamışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)
- Bab-ı Asafı Mektubi Mühimme (A. MKT. MHM.)
- Dahiliye Nezareti İdare (DH. İD.)
- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)
- Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı (DH. MTV.)
- Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi (DH. MUI.)
- Dahiliye Şura-yı Devlet (DH. ŞD.)
- Dahiliye Şifre Evrakı (DH. ŞFR.)
- Dahiliye Nezareti Teşri-i Muamelat (DH. TMİK. M.)
- Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH.)
- İrade Dahiliye (İ.DH.)
- İrade Hususi (İ. HUS.)
- İrade Meclis-i Mahsus-ı Vükela (İ. MMS.)
- Hattı Hümayun (HAT.)
- Şura-yı Devlet (ŞD.)
- Teşriyat-ı Rumeli Müteferrik Evrakı (TFR. İM.)
- Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK.)
- Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM.)
- Zaptiye Nezareti Evrakı (ZB.)

Sürelî Yayınlar

Birinci Tertip Düstur, c. 1, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1929.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, no: 33, (H. 1295/M. 1878).

Kitaplar

ACAR, Kezban; *Rusya: Ortaçağ'dan Sovyet Devrimine*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009.

ADIGÜZEL, Yusuf; *Göç Sosyolojisi*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2016.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017.

AKÇURA, Yusuf; *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

AKKAYAN, Taylan; *Göç ve Değişim*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

AKMAZ, Ahmet; *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi*, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri, 1994.

AMICBA, Gerg; *Ortaçağlarda Abhazlar, Lazlar*, çev. Hayri Ersoy, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1990.

AYDEMİR, İzzet; *Göç: Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi*, Gelişim Matbaası, Ankara, 1988.

BALCIOĞLU, İbrahim; *Sosyal ve Psikolojik Açından Göç*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

BERJE, Adolf; *Kafkasya Dağlı Halkların Göç ve Kısa Tarihi*, çev. Murat Papşu, Chivi Yazıları Yayınevi, İstanbul, 2010.

BARLAS, Cafer; *Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.

BERKOK, İsmail; *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958.

Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesidir, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1880.

BİCE, Hayati; *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

1864 Kafkas Tehciri (Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün), ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi, İstanbul, 2014.

BURNABY, Fred; *At Sirtında Anadolu*, çev. Fatma Taşkent, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

CEVDET PAŞA, *Tezahir 1-12*, yay: Cavid Baysun, TTK, Ankara, 1953.

Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, c. 1, düz. S. Irmak- B.K. Çağlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

ÇADIRCI, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara, 1997.

DENİZ, Taşkın; *Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kuzey Kafkasya*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2015.

EREN, C. Eren; *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri (Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler)*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1966.

ERKAN, Süleyman; *Kırım ve Kafkas Göçleri (1878-1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayını, Trabzon, 1996.

FEDAKAR, Cengiz; *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, İş Bankası Yayınevi, İstanbul, 2014.

GORDİN, Yakov; *Kafkas Atlantisi*, çev. Uğur Yağanoğlu, CSA Yayın Ajansı, İstanbul, 2014.

Göç Terimleri Sözlüğü, ed. Richard Perruchoud-Jillyanne Redpath, International Organization for Migration, İstanbul, 2013.

GÖKER, Göksel; *Göç Kimlik Aidiyet (Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler)*, Literatürk Academia Yayınları, Konya, 2015.

GRASSİ, Fabio; *Yeni Bir Vatan: Çerkeslerin Osmanlı İmparatorluğu'na Zorunlu Göçü*, çev: Birgül Göker Perdise, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2017.

GRİGORİANTZ, Alexander; *Kafkasya Halkları (Tarih ve Etnografik Bir Sentez)* çev: Doğan Yurdakul, Sabah Yayınevi, İstanbul, 1999.

GROUSSET, Rene; *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2006.

- GUMİLEV. L. Nikolayeviç; *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, çev. Ahsen Batur, Selenga Yayınları, İstanbul, 2003.
- HABIÇOĞLU, Bedri; *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskanları*, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- İÇDUYGU, Ahmet- AKSEL, Damla; *Türkiye'de Düzensiz Göç*, İOM, Ankara, 2012.
- İPEK, Nedim; *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara, 1994.
- KAFLI, Kadircan; *Şimali Kafkasya*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1942.
- KAFLI, Kadircan; *Türkiye'ye Göçler*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1966.
- KAMALOV, İlyas; *Moğolların Kafkas Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.
- KARA, M. Akif; *Göç Yazıları (Kuramdan Alana Türkiye'de Göç)*, Kırmızı Çatı Yayınevi, Ankara, 2017.
- KARPAT, Kemal; *Osmanlı Nüfusu Demografik ve Sosyal Özellikleri (1830-1914)*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin; *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara, 1993.
- KUNDUKH, Aytek; *Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi*, haz. Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1987.
- KÜPELİ, Özer; *Osmanlı-Sâfevi Münasebetleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir; *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınevi, İstanbul, 1993.
- LYULYE, Leonti; *Çerkesya 19. Yüzyıl Tarih ve Etnografyası*, çev. Murat Papşu, İstanbul, 2010.
- MCCARTHY, Justin; *Ölüm ve Sürgün*, çev. Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara, 2014.
- MUTLUER, Mustafa; *Uluslararası Göçler ve Türkiye: Kuramsal ve Ampirik Bir Alan Araştırması*, Çantay Kitapevi, İstanbul, 2003.
- ORAN, Baskın; *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Kitapevi, Ankara, 2009.

ORAT, J. Akyüz; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828-1943)*, Kafkas Üniversitesi Yayını, Kars, 2011.

ORTAYLI, İlber; *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi (Seçme Eserler III)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

ÖZBAY, Özdemir; *Düinden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Has-Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1979.

ÖZER, İnan; *Kentleşme ve Kentsel Değişme*, Erkin Kitapevi, Bursa, 2004.

ÖZSARAY, Mustafa; *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya I Savaş ve Sürgün (1781-1919)*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.

ÖZYAKIŞIR, Deniz; *Göç (Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama)*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2013.

SAYDAM, Abdullah; *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

ŞİROKORAD, A.B; *Rusların Gözünden 240 yıl Kırın Kırana Osmanlı-Rus Savaşları*, çev. Nergize Turaeva, Selenga Yayınları, İstanbul, 2013.

TEKELİ, İlhan; *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

TEPEDELENLİOĞLU, Nazif; *Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, İstanbul, 1992.

TOGAN, A. Z. Velidi; *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

TÜMERTEKİN, E.-ÖZGÜÇ, Nazmiye; *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan*, Çankaya Kitapevi, İstanbul, 2004.

Türk Parlamento Tarihi (Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet), c. I, haz. Prof. Dr. İhsan Güneş, TBMM Vakfı Yayınları, 1995.

ÜNER, Sunday; *Nüfus Bilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1972.

VAROL, Özge; *II. Abdülhamit Dönemi'nde Duyun-u Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu ve İşleyişi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

YALÇIN, Cemal; *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

YILMAZ, Durmuş; *Osmanlı'nın Son Yüzyılı (Cumhuriyete Giden Yol)*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2004.

YÜKSEL, Ahmet; *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014.

Makaleler

ALTIN, Hakan; "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkes Göçleri (Çerkes Sürgünü)", *Belgi*, c. 2, sayı: 14, Yaz, 2017, s. 580-591.

AKAN, Hatice; "Göç Olgusu İçerisinde İzmit Muhacirlerine Dair Kısa Bir Değerlendirme", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli, 2015, s. 1367-1374.

AKBAYIR, Nuri; "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1885, s. 1238-1246.

AKTAŞ, Esat-YAŞAR, Hakan; "Ordu Kazası'nda Asayiş Sorunları (19. Yüzyılın Sonu-20. Yüzyılın Başı)", *OTAM*, sayı: 41, Bahar, 2017, s. 1-24.

ARSLAN, Cahit; "Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, sayı: 1, Ankara, 2006, s. 103-154.

ASAN, Hasan; "Devlet, Aşiret ve Eşkiya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskan Siyaseti (1860-1914)", *Göç Araştırmaları Dergisi*, c. 2, sayı: 3, 2016, s. 34-61.

ATEŞ, Sinan; "Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, c. 2, sayı: 5, 2013, s. 163-178.

AYAN, Engin; "Kafkasya: Bir Etno-kültürel Tarih Çözümlemesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, sayı: 2, Aralık, 2010, s. 19-50.

BALA, Mirza; "Çerkesler", *İslam Ansiklopedisi*, c. 3, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 375-386.

BARKAN, Ö. Lütfi; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 15, sayı: 1-4, 1953, s. 209-237.

BAYRAKTAR, Rasim; "Zorunlu Göçten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, sayı: 24, 2013, s. 109-126.

BERBER, Ferhat; "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları*, sayı: 31, Güz, 2011, s. 17-49.

CHOCKİEV, Georgi; "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzey Kafkasya Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanmasına Dair Bazı Görüşler (Göçmenlerin Otoriteye Başvuruları)", çev. Ekin Uşşaklı, *Kekibeç*, sayı: 23, yıl: 12, 2007, s. 407-456.

ÇAĞLAYAN, Savaş; "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 17, Güz, 2006, s. 67-91.

ÇAM, Yusuf; "Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskanlar", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, sayı: 1, İstanbul, 2002, s. 265-282.

ÇELİK, Gülfetin; "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskan Politikası", *Divan*, c. 4, sayı: 6, 1999, s. 49-110.

DEMİRTAŞ, Mehmet; "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İsyânları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 41, Erzurum, 2009, s.215-238.

DURMUŞ, İlhami; "İskit İmparatorluğu'nun Yıkılış Nedenleri", *Akademik Bakış*, c. 1, sayı: 2, Yaz, 2008, s. 199-214.

DURSUN, Davut; "Kafkasya", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara, 2001, s. 157-158.

ERCİLASUN, Konuralp; "Selçukluların Kafkasya Politikası", *Türk Kültürü*, sayı: 35, 1965, s. 420-432.

GÜNAY, Nejla; "Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskanı", *Bilig*, sayı: 61, Bahar, 2012, s. 121-140.

GÜNGÖR, Fethi; "Kafkasya'dan Bitmeyen Soykırım ve Sürgün/ Soykırımlarla Dolu Bir İnsanlık Dramı", *8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2006, s. 141-146.

HALAÇOĞLU, Yusuf; "Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Osmanlı*, c. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 581-586.

- İPEK, Nedim; "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 6, sayı: 1, 1991, s. 97-138.
- KARABULUT, Mustafa; "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyıl'da Değişim Sürece, Sosyal ve Kültürel Durum", *Mecmua*, sayı: 2, yıl: 1, Güz, 2016, s. 49-65.
- KARATAŞ, Ömer; "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne İskan Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 11, sayı: 1, 2012, s. 404-426.
- KARPAT, Kemal; "The Transformation of Ottoman State 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 3, no: 3, Cambridge University Press, 1972, s. 243-281.
- KEMALOĞLU, Muhammet; "Kafkasya-Tarihi Geçmişi-Etnik ve Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapak) Türkleri", *Akademik Bakış*, sayı: 32, Eylül-Ekim 2012, s. 1-17.
- KİLE, Başak; "Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri", *Türkiye'nin Göç Tarihi (14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'de Göçler)*, der. M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 155-169.
- KMOSKO, Michael; "Araplar ve Hazarlar", *Türkiyat Mecmuası*, c. 3, 1935, s. 133-155.
- KÖSE, B. Arif; "Moğol İstilasının Güney Kafkasya Şehirleri Üzerinde İdari ve İktisadi Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, sayı: 41, Aralık, 2015, s. 485-498.
- KÜPELİ, Özer; "Transkafkasya'da Güç ve Rekabet: XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Mücadelesi", *Cihannüma*, c. 1, sayı: 1, Temmuz, 2015, s. 95-113.
- LEE, Everett; "A Theory of Migration", *Demography*, vol. 3, no: 1, 1966, p. 47-57.
- MARTİN, Philip-ZÜRCHER, Gottfried; "Managing Migration: The Global Challenge", *Population Bulletin*, vol: 63, no: 1, March, 2008, p. 3-20.
- MUHAMMEDOĞLU, A. Salih; "Kafkasya Tarihi", *T.D.V.İ.A.* c. 24, İstanbul, 2007, s. 158-160.

- ORAL, Mustafa; "Sultan II. Abdülhamit Döneminde Bir "Çerkes Tarihi" Yazılması Girişimi", *ÇTTAD*, c. 16, sayı: 16-17, Bahar-Güz, 2008, s. 71-88.
- ÖZCAN, E. Deniz; "Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme", *İş ve Hayat Dergisi*, yıl: 2, sayı: 4, Aralık, Ankara, 2016, s. 183-215.
- ÖZCAN, Uğur; "19. Yüzyılda Merzifon'a İskan Edilen Kafkas Muhacirleri", *Geçmişten Günümüze Merzifon*, ed. Hasan Babacan, Ankara, 2010, s. 41-59.
- ÖZDAĞ, Abdullah; "Tokat Sancağı'nda Ermeni Olayları (1890-1900)", *Turkish Studies*, c. IX, sayı: 1, Kış, 2014, s.427-438.
- ÖZTUNÇ, H. Baha; "1897 Tokat Ermeni Olayının Dış Basına Yansımaları ve Olayın Gerçek Yüzü", *History Studies*, c. 2, sayı: 1, 2010, s. 188-206.
- PAŞAOĞLU, D. Derin; "Muhacir Komisyonu Maruzatına Göre (1877-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskanı", *History Studies*, vol. 5, no: 2, March, 2013, p. 347-387.
- PAYDAŞ, Kazım; "Timur'un Gürcistan Seferleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 16, sayı: 1, Elazığ, 2006, s. 419-437.
- PETERSON, William; "A General Typology of Migration", *American Sociological Review*, vol: 23, no:3, June, 1958, p. 256-266.
- PRİTSAK, Omeljan; "Hazar Hakanlığı'nın Museviliğe Geçişi", *Harvard Ukrainian Studies*, çev. A. Tayfun Özcan, c. 2, sayı: 3, 1978, s. 15-34.
- PUL, Ayşe; "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz'da Muhacirler İçin İskan Yeri Çalışmaları", *Tarih Okulu Dergisi*, sayı: 15, yıl: 6, Eylül,2013, s. 159-182.
- PUL, Ayşe; "Kafkasya Muhacirleri'nin Durumlarına Dair Eczacı Es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin Bir Mektubu", *Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, c. 4, sayı: 16, Kış, 2011, s. 413-423.
- ŞAHİN, Cengiz; "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı: 21 (2), Ankara, 2001, s. 57-67.
- ŞAHİN, Naci; "XIX. Yüzyıl Sonrası Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 8, sayı: 1, 2006, s. 63-82.

TELLİOĞLU, İbrahim; "Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Etkileri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 27, Erzurum, 2005, s. 237-245.

TEPEKAYA, Muzaffer; "19. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. 6, sayı: 2, İzmir, 2006, s. 463-480.

TÜRKMEN, Zekeriya; "XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası (1800'lerin Başından 1828 Türkmençay Antlaşmasına Kadar)", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1 (24-26 Ekim 2001)*, Genelkurmay Basımevi , Ankara, 2003, s. 21-36.

YILDIRIM, İsmail; "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 11, sayı: 2, Elazığ, 2001, s. 313-326.

YILMAZ, Mehmet; "XIX. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskan Politikası", *Osmanlı*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 587-602.

YÜCEL, A. "Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı: 32, 2012, s. 171-200.

YÜKSEL, Hasan; "Kafkas Göçmen Vakıfları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı: 5, 1994, s. 117-126.

Ek 3: Sivas Vilayeti Haritası

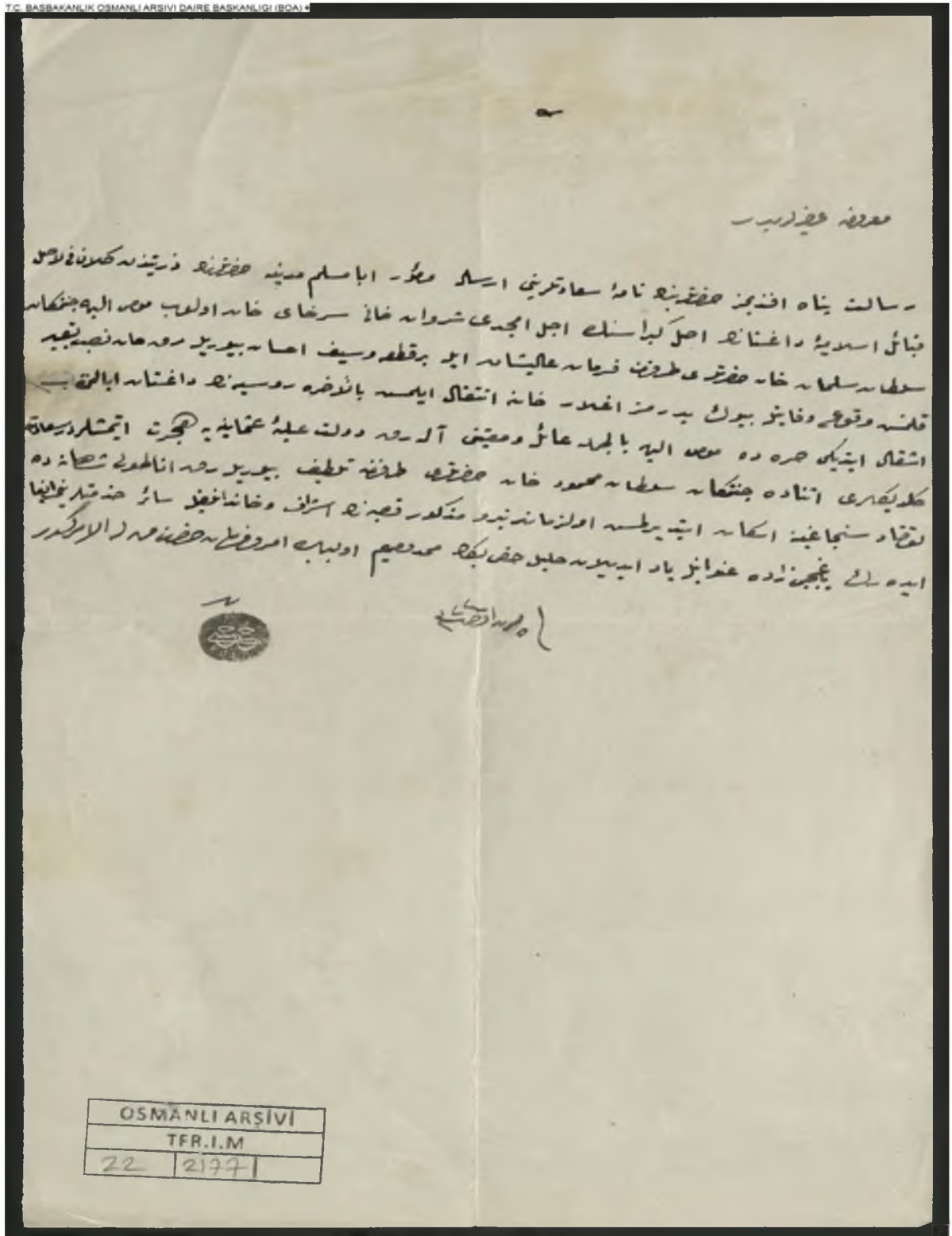
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

HRT.1762

Kaynak: BOA. HRT. H. 1762/1

Ek 7: Kendisinin, Dağıstan Muhacirlerinden Olan ve Tokat'ta Meskun Bulunan Yağcızade Halil Hakkı Bey'in Oğlu Olduğuna Dair Hasan Hüseyin'in Yazısı.

TFR.I.M.00022.02177.001

Kaynak: BOA. TFR. I. M. 22/2177

Ek 10: Tokat ve Kazalarındaki Kafkas Muhacir Köyleri ve Köylerde Yaşayanların Etnik Kökenleri

TOKAT (MERKEZ)

Köy Adı	Etnik Köken
Alan	Abzeh
Altıntaş	Kabardey
Batmantaş	Kabardey
Çam Ağızı (Cincife)	Abzeh
Dereağızı	Lezgi
Gülpınar	Abzeh
Hampınar	Kabardey
İhsaniye	Kabardey
Pınarlı	Kabardey
Sevindik (Odaba)	Kabardey
Uğrak (Eyrep)	Kabardey

ERBAA İLÇESİ

Köy Adı	Etnik Köken
Canpolat	Abzeh
Fındıcak	Abzeh
Hacıali	Abzeh
İverönü	Abzeh
Osman Köy	Abzeh
Kavalcık	Abzeh
Kozlu	Abzeh

Meydandüzü	Abzeh
Oğlakçı	Abzeh
Kızılçubuk	Abzeh

TURHAL İLÇESİ

Köy Adı	Etnik Köken
Akbuğday (Zamayır)	Lezgi
Arzupınar	Kabardey
Ataköy	Kumuk
Bahçebaşı	Abzeh
Gümüştöp	Abzeh
Hamidiye	Abzeh
Kalaycık (Kırımkeri)	Kabardey
Kızkayası	Şapşığ-Abzeh
Kuzalan	Kabardey
Sarıçiçek	Avar
Şenyurt	Abzeh-Kumuk-Besleney
Asarcık	Abzeh
Ortaköy	Kabardey-Besleney
Üçgözen	Kumuk

ZİLE İLÇESİ

Köy Adı	Etnik Köken
Bağlar Pınarı	Abzeh
Çayıroluk	Kabardey

Güzelbeyli (Silis)	Hatukay
Hasanağa	Şapşığ
Kazıklı	Aphaz (Abaza)
Kuzalan	Kabardey
Yeni Derbent	Abzeh
Uğurlu Ören (Zehladin)	Aphaz (Abaza)

PAZAR İLÇESİ

Köy Adı	Etnik Köken
Ballıca	Lezgi
Çayköy	Bjeduğ
Doğançalı	Lezgi
Kaledere	Kabardey
Menteşe	Abzey
Ocaklı	Lezgi
Ovacık	Lezgi
Taşlık	Şapşığ
Beşevler	Bjeduğ

ARTOVA İLÇESİ

Köy Adı	Etnik Köken
Çerkes Danişment (Doğanca)	Kabardey
Taşpınar	Kabardey
Yağcımusa	Kabardey

SULU SARAY İLÇESİ

Köy Adı	Etnik Köken
Alpudere	Aphaz (Abaza)
Arpacık Karaçay	Karaçay
Ilıca	Aphaz (Abaza)

YEŞİLYURT İLÇESİ

Köy Adı	Etnik Köken
Çırdak	Aphaz (Abaza)
Kavunluk	Abzeh

ALMUS İLÇESİ

Köy Adı	Etnik Köken
Gümel Önü (Çerkes Tomara)	Kabardey
Çilehane	Karaçay

Kaynak: Tokat Çerkes Derneği Envanteri

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı: Süleyman SİNİN

Doğum Yeri: Ankara

Doğum Tarihi: 01. 01. 1991

Eğitim Durumu:

Lisans: Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (2010-2014)

Yüksek Lisans: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı (Tez Başlığı: Kafkasya'dan Tokat'a Göçler ve Muhacirlerin Sosyo-Kültürel Entegrasyonları)

Yabancı Dil: İngilizce (YDS 2016-78,75)

İş Deneyimi: Araştırma Görevlisi (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi-2017-...)

İletişim: 0545 212 84 31